

VERHANDELINGEN

VAN HET KONINKLIJK INSTITUUT VOOR
TAAL-, LAND- EN VOLKENKUNDE

DEEL 37

ETNOGRAFIE VAN DE KAOWERAWÉDJ

(Centraal Nieuw-Guinea)

DOOR

J. P. K. VAN EECHOUD †

'S-GRAVENHAGE — MARTINUS NIJHOFF — 1962

ETNOGRAFIE VAN DE KAOWERAWÉDJ
(Centraal Nieuw-Guinea)

J. P. K. VAN EECHOUD †

VERHANDELINGEN

VAN HET KONINKLIJK INSTITUUT VOOR
TAAL-, LAND- EN VOLKENKUNDE

DEEL 37

ETNOGRAFIE **VAN DE KAOWERAWÉDJ**

(Centraal Nieuw-Guinea)

DOOR

J. P. K. VAN EECHOU D †

Van zijn exploratietoelt in Centraal Nieuw Guinea heeft Van Eeclhoud een verslag uitgebract, dat in gestencilde vorm is uitgegeven door de Afdeling Nieuw Guinea van het Departement van Overzeese Gebiedsdelen, onder de titel: „Verslag van de exploratietoelt naar Centraal Nieuw Guinea begonnen op 3 Mei 1939, afgebroken wegens het uitbreken van de oorlog op 10 Mei 1940, onder leiding van den Commissaris van Politie 2e Klasse J. P. K. van Eeclhoud”, en het nummer S. 21316/ZO.

De tegenwoordige uitgave is een bewerking van het ethnografisch belangrijkste gedeelte van dat verslag. Zij kon tot stand komen dank zij de toestemming en medewerking van de Afdeling Nieuw Guinea van het Departement van Binnenlandse Zaken en met geldelijke steun van het Gouvernement van Nederlands Nieuw Guinea.

INHOUD

	Blz.
Voorwoord	
1. Van Dr. J. V. de Bruijn	1
2. Van Dr. A. C. van der Leeden	7
Inleiding	
Van E. Postel—Coster	10
Hoofdstuk 1. Sociale structuur	
a. Overzicht van de stam	13
b. De verwantschapsterminologie	16
c. Verwantengroepering en woongemeenschap	21
d. Het huwelijk	27
e. Conclusie (door de bewerker)	34
Hoofdstuk 2. Het individu	
a. Menstruatie, zwangerschap en geboorte	37
b. Naamgeving	41
c. De jeugd	44
d. Verhouding tussen de sexen	46
e. Sexuele anomalieën	50
f. Dood en lijkbezorging	51
g. Enkele levensgeschiedenissen	56
Hoofdstuk 3. Politieke structuur	
a. Recht en gezag	62
b. Oorlog, koppensnellerij en kannibalisme	67
Hoofdstuk 4. Religie en magie	
a. Het Opperwezen	73
b. Geesten, ziel, hiernamaals	77

	Blz.
c. De heilige fluiten	83
d. Het sacrale huis — de kón	89
e. Kón-inwijding	98
f. De initiatie	105
g. Amuletten, magische geneesmiddelen enz.	108
h. Soewangi	116

Hoofdstuk 5. Materiële cultuur

a. Lichaamsverzorging en -versiering	119
b. Kleding	125
c. Sieraden	126
d. Middelen van bestaan	130
e. Huisraad en gereedschappen. Vuur	137
f. Vlechtwerk	139
g. Pottenbakkerij	140
h. Transportmiddelen, handel en verkeer	143
i. Wapens	144

Hoofdstuk 6. Kunst en vermaak

a. Decoratie	146
b. Dans, muziek en zang	163
c. Spel	176
d. Rekenen, tijdsindeling	177

Bijlage I: Mythische verhalen

a. Oorsprongsmythen	178
b. Over het Opperwezen	182
c. Over de heilige fluiten	183
d. Natuurverschijnselen	185

Bijlage II: Copiëertechniek van decoratiemotieven 187

Bijlage III: Woordenlijst, zinnen en uitdrukkingen 189

ILLUSTRATIES

Afbeeldingen in de tekst

	Blz.
Afbeelding 2. Schets van de constructie van een sacraal mannenhuis	90
„ 3. Doorsnede van het mannenhuis	91
„ 4. Plattegrond van de onderste verdieping van het mannenhuis	92
„ 9. Pottenbakkerij	141
„ 10. Motieven in de sierkunst	149
„ 11. Versieringen van pijlschachten	150—151
„ 12. Versieringen van kalkkokers	152—153
„ 13. Versiering op een bamboe signaalhoorn	154
„ 14. Versiering op een bamboe signaalhoorn	155
„ 25. Bevestiging van de pijlpunt op de schacht	160

Foto-bijlage achter in het werk

Afbeelding 1. De informant Torerei	
„ 5. Het mannenhuis in aanbouw	
„ 6a. t/m f. Het vlechten van de hoofdtooi	
„ 7. Het neussieraad (obied) gedragen door Sakan	
„ 8. Mannen met rugversiering (saran)	
„ 15 t/m 24. Typen van pijlspitsen	
„ 26. Touwfiguren	

VOORWOORD

I.

Bij de publicatie van Van Eechoud's ethnografische beschrijving van de Kaowerawédj rond Pionierbivak past een persoonlijk woord over de auteur, met wie ik het voorrecht had zovele jaren samen te werken.

De naam Van Eechoud — Jan van Eechoud, zoals Nieuw-Guinea hem kent — vernam ik het eerst van de resident der Molukken, H. J. Janssen, toen deze in 1938 informeerde of ik er wat voor voelde om bestuursexploratiewerk in het Wisselmerengebied te verrichten na beëindiging van het werk van Van Eechoud aldaar. Voor een bestuursambtenaar met nog slechts enkele maanden ervaring een bijzonder aantrekkelijk aanbod. Zo maakte ik bij mijn plaatsing aan de Wisselmeren in januari 1939 voor het eerst kennis met het werk van Van Eechoud. Hij zelf was twee maanden tevoren reeds vertrokken voor de eerste doorsteek van de Wisselmeren naar de Geelvinkbaai. Op de door hem opgerichte post Paniai (het latere Enarotali) echter lag zijn uitvoerig 300 pagina's tellend verslag over de Wisselmeren-exploratie van mei—november 1938, dat ook zonder de samensteller persoonlijk te kennen een beeld gaf van de persoon, die de eerste grondslagen legde voor het bestuur in het Wisselmerengebied: een bekwaam explorateur met een weldadige belangstelling voor de bevolking.

Door Van Eechoud's succesvolle exploratie van de Wisselmeren en de oprichting van onze eerste permanente bestuurspost in het Centrale Bergland stond de systematische exploratie van het onbekende en onbestuurde deel van Nieuw-Guinea weer in het brandpunt der belangstelling. In tegenstelling met de militaire exploratie 30 jaar tevoren was deze bestuursexploratie onder de stimulerende leiding van resident Janssen gericht op de vestiging van permanent bestuur in de verkende gebieden, zoals Van Eechoud dat aan de Wisselmeren had gedaan. Zo werd te Manokwari de bestuursambtenaar H. Meylink benoemd tot controleur voor de exploratie, belast met de verkenning van het binnenland van de Vogelkop; in het Grote Rivieren-gebied van de Zuidkust exploreerden de commissaris van politie R. R. van Ravenswaay Claasen en de bestuursassistent F. Materbongs; in het Westelijk Centrale Bergland werd ik belast met de exploratie van het gebied tussen de Wissel-

meren en de West-Baliem. Voor Van Eechoud stond deze keer op het programma een langdurige verkenning van de in 1921 voor het eerst door de expeditie Van Overeem-Kremer bezochte Swart-Vallei om aldaar te komen tot de vestiging van permanent bestuur. Te Bernhardkamp aan de Idenburg-rivier, enige maanden tevoren verlaten door de derde Archbold expeditie, zou hij daartoe een basiskamp oprichten. In juni 1940 had Van Eechoud zich te Pionierbivak geïnstalleerd. Daar was het, dat wij voor het eerst met elkaar kennis maakten; via een radiotelefonische proefverbinding, tussen de Wisselmeren en Pionierbivak. Een gesprek, dat door de vele technische onvolkomenheden zeer moeilijk verliep, doch dat ons, omdat we met elkaar hadden kunnen spreken, de overtuiging schonk, dat we met onze problemen minder ver van elkaar verwijderd lagen dan de kaart van witte plekken tussen het Centrale Bergland en de Mamberamo wel aangaf en elkaar daarom, zo dit nodig mocht zijn, te hulp konden komen.

Hoe weinig konden we toen nog vermoeden, hoe snel de Tweede Wereldoorlog ons daartoe zou noodzaken.

Het was ook deze oorlog, die de eerste persoonlijke kennismaking bracht.

De tiende mei 1940 bracht het einde van de exploratie-activiteiten, toen Van Eechoud met het oog op de onzekere situatie in Azië en de Pacific van de Resident der Molukken opdracht ontving om zijn exploratiegroep naar Manokwari en Ambon af te voeren, terwijl ik opdracht ontving al het gouvernementpersoneel, alsmede de werkers van zending en missie in het Wisselmerengebied te evacueren.

Zo ontmoetten we elkaar voor het eerst op een avond in juli 1940 te Ambon.

We kenden elkaar alleen uit exploratierapporten, radiogrammen en een incidentele dienstbrief, maar toch waren we vanaf het eerste ogenblik geen vreemden voor elkaar. Er is sinds die avond te Ambon een persoonlijke vriendschap gegroeid, zoals die alleen mogelijk is tussen mensen, die voor dezelfde schier onoverkomelijke problemen hebben gestaan, dezelfde moeilijkheden hebben doorgemaakt, dezelfde onzekerheden en twijfel hebben gekend. Maar die daarnaast ook gekend hebben de beloning van maandenlang zwoegen in het bereiken van het einddoel, de satisfactie wanneer men zelfs maar het voor vandaag gestelde doel had weten te bereiken, de weldadige ontspanning wanneer men zijn mensen weer veilig thuis op de basis had teruggebracht.

Exploreren in die jaren zonder radio, zonder luchtfoto's, met kaarten waar het wit van het nimmer betreden gebied overheerste en zonder

luchtbevoorrading bracht tal van moeilijkheden met zich mee. Nog groter, nog meer onberekenbaar werden die in de oorlogsjaren, welke snel naderden. Medio 1941 was Van Eechoud weer terug aan de Mamberamo om voor een tweede keer te trachten de Swart-vallei te bereiken. Ikzelf was in november 1940 weer naar de Wisselmeren teruggekeerd om de exploratie in het Westelijk Centraal Bergland te heropenen.

De 7de december 1941, oorlog met Japan, verraste ons te Bernhard Kamp aan de Idenburg en op de Wisselmerenpost. Helemaal een verrassing was het ook weer niet, want snel hadden we in de maanden tevoren de Japanners dichter bij zien komen. Deze keer was er geen terugtrekken op Ambon meer mogelijk, dat al spoedig door de Japanners werd bezet. De volgende maanden viel het grootste deel van het kustgebied van Nieuw-Guinea in vijandelijke handen. Zo zaten we er, Van Eechoud aan de Idenburg en ik aan de Wisselmeren, als geïsoleerde enclaves, stevig afgegrensd van de vrije buitenwereld in afwachting van de vele dingen, die ons nog stonden te wachten. In de uitzichtloosheid van de situatie in die tijd, toen de Japanse opmars zich als een niet te stuiten vloedgolf over de Pacific-eilanden uitstortte, wisten we meer dan ooit op elkaar aangewezen te zijn en op elkaar te kunnen rekenen als dat nodig mocht zijn. Nodig was het, toen in juli 1942 Van Eechoud's situatie door desertie van een deel van zijn politie en andere leden van de exploratiegroep onhoudbaar geworden was en hij besloot met de overgeblevenen de maandenlange tocht naar de Wisselmeren te ondernemen om zich bij mij te voegen.

Nodig was het, toen ik medio 1944 danig in het nauw gedreven door de Japanners aan de Boven-Rouffaer een door een onzer vliegtuigen afgeworpen brief van Van Eechoud ontving, die toen als intelligence officer bij het Amerikaanse Zesde Leger werkzaam was. Van Eechoud, die suggesties aan de hand deed voor escape routes, bleek maar weinig vertrouwen te hebben in onze toenmalige legerleiding in het verre Melbourne. Schreef hij: „Als je wacht op Melbourne ben je over een week wel dood. Ik zal daarom maar zelf de Fifth Air Force om hulp vragen”. Twee dagen later vlogen de P-38's van de Amerikaanse Vijfde Luchtmacht boven ons. Diezelfde avond kwam het radiogram van de Fifth Air Force: „Shot away today Oaktree area all superfluous canoes, rafts and houses”.

Waardering, die men elkaar toedraagt, heeft niet altijd met veel woorden te worden uitgesproken. „Ik zal daarom maar zelf om hulp vragen” spreekt meer dan boekdelen.

Van Eechoud, die in 1936 als commissaris van politie naar Nieuw-Guinea was gekomen, was een bekwaam en veelzijdig explorateur. Hij was zijn eigen radiotelegrafist en radiomonteur, die meer van radiotechniek afwist dan vele beroepstelegrafisten. Hij deed zijn eigen astronomische plaatsbepaling en had daar zoals met de militaire exploratie geen speciale Marine officier voor nodig. Door zelfstudie had hij zich een ethnologische kennis eigen gemaakt, die ver boven die van de belangstellende leek uitging. Zijn studie van de Kaowerawédj is daar het beste voorbeeld van. Zijn belangstelling voor het onbekende binnenland bleef niet alleen beperkt tot het in kaart brengen van de witte plekken en het aangeven der bevolkingsconcentraties.

Van Eechoud's exploratieverslagen bevatten een schat aan gegevens over de bevolking, de topografie, flora en fauna, welke voor de verdere openlegging door het bestuur van het grootste belang is geweest. Over de bevolking rond Pionierbivak is nu 20 jaren na Van Eechoud's exploratie niet zo veel meer bekend dan hetgeen hij ons reeds toen wist te vertellen. Het was werk, dat Van Eechoud nagenoeg geheel alleen verrichtte.

In tegenstelling tot de groots opgezette verkenningsgroepen der militaire exploratie in de jaren 1907—1915 werkte Van Eechoud met kleine politiepatrouilles. Met uiterst geringe hulpmiddelen en fondsen werden gebieden opengelegd en werd de basis gelegd voor verder bestuur, zoals men dat voordien niet voor mogelijk had gehouden.

Van Eechoud's 6 maanden Wisselmeren exploratie 1938, die totaal slechts f 15.000,— kostte, werd voor het grootste deel gefinancierd uit de schamele landschapsfondsen van de post „afkoop herendiensten”. Bevoorrading met vliegtuigen, waartoe de Wisselmeren een ideale landingsgelegenheid boden, was er evenmin bij. Het zijn vooral Van Eechoud's bekwaamheid en volharding geweest, waardoor de Wisselmeren exploratie 1938 toch nog slaagde. Velen zouden reeds lang de moed hebben opgegeven en naar de kust zijn teruggekeerd, toen in de eerste maand van de exploratie niet minder dan 350 van de 385 dragers voor de opvoer van de kust naar de Wisselmeren deserteerden, toen juist in de eerste maanden de radioverbinding uitviel en toen de vliegtuigen, die voor de bevoorrading waren toegezegd, geheel wegbleven. Zij kwamen eerst een maand nadat Van Eechoud was vertrokken. Daar was doorzettingsvermogen voor nodig, zoals slechts explorateurs van het hardste Nieuw-Guinea hout gesneden die bezitten.

Het is de grote verdienste van Van Eechoud geweest te hebben aangetoond, dat de openlegging van het ontoegankelijke binnenland van

Nieuw-Guinea niet het monopolie behoeft te zijn van dure expedities en groots opgezette exploraties. De bestuursexploraties waren geen tochten meer van komen en gaan zonder meer, waarna men zich verder niet meer om het verkende gebied bekommerde. Waar redelijke bevolgingsconcentraties waren, werd het bestuur gevestigd.

De oorlog maakte aan deze bestuursexploratie, waar Van Eechoud zulk een belangrijk aandeel in had gehad, een einde. In 1945 brak voor Nieuw-Guinea onder Van Eechoud als resident een nieuwe periode aan. Niet alleen werd Nieuw-Guinea na ruim twintig jaren weer een aparte residentie, maar vooral ook groeide onder Van Eechoud's leiding, ondanks de enorme verscheidenheid van volkjes en stammen, een zelfbewust Papoea volk, voor wie de mogelijkheden van een bestaan als eigen volk in een moderne wereld geopend werden.

Er kwam een opleiding voor Papoea-bestuursassistenten, die een deel van het bestuurswerk der Indonesische bestuursassistenten konden overnemen. Reeds in de oorlogsjaren had het Papoea bataljon, waarvan Van Eechoud de oprichter was, de Papoea de ogen geopend voor zijn eigen kunnen. Op een schaal als nimmer tevoren werden Papoea's ingeschakeld in allerlei overheidstaken om hen mede-verantwoordelijkheid te leren dragen.

Met zijn visie op de eigen plaats van het Papoea volk was hij in een tijd, dat nog maar weinigen geloofden in de mogelijkheid van een bestaan van een eigen Papoea volk zijn tijd ver vooruit. „Van Eechoud”, aldus het Papoea raadslid Nicolaas Jouwe bij de opening van de Nieuw-Guinea-raad op 5 april 1961, „was zijn tijd wel twintig jaren vooruit. Zijn visie op de toekomst van het Papoea volk begint eerst nu profetische betekenis te krijgen.”

In de jaren 1945—1950, toen met de erfenis van vier jaren wereldoorlog alles weer moeizaam van de grond af moest worden opgebouwd, groeide onder Van Eechoud's stimulerende en bezielende leiding een corps van Nederlandse en Papoease bestuursambtenaren met een teamgeest, zoals Nieuw-Guinea deze nadien eigenlijk niet meer gekend heeft.

Voor Van Eechoud zijn deze jaren, zoals hij het mij zo dikwijls gezegd heeft, de jaren geweest, die hem de meeste voldoening hebben geschonken.

Moelijkheden en teleurstellingen in de dienst zijn Van Eechoud vooral daarna niet bespaard gebleven. In 1950 keerde hij na 14 jaren Nieuw-Guinea arbeid naar Nederland terug, als een teleurgesteld en verbitterd mens. Nieuw-Guinea had een te belangrijk deel van zijn leven

gevormd, dat het bestaan in Nederland hem voldoening zou kunnen schenken.

Nieuw-Guinea, het weerbarstige land, dat men om zijn mensvijandigheid vervloekt wanneer men er in zit, maar dat degenen, die het hebben beleefd zoals Van Eechoud, niet meer los laat.

Het verlangen om er weer naar terug te keren, liet hem niet meer met rust. Het zou eerst bijna 8 jaren later worden, dat hij er weer voet aan wal zette.

Intussen verschenen in Nederland van zijn hand enkele boeken, waarin hij zijn rijke Nieuw-Guinea ervaring ook anderen, die hem niet persoonlijk gekend hebben, doorgaf: „Vergeten Aarde” (1951), „Met kapmes en kompas door Nieuw-Guinea” (1953) en „Woudloper Gods” (1954). Hij was de samensteller van het „Vademecum voor Nederlands-Nieuw-Guinea 1956”, dat een schat van gegevens bevat voor hen, die in dit land werkzaam zijn.

Dit alles gaf hem toch maar weinig bevrediging. „Ik moet weer eens teruggaan, want zo langzamerhand word ik maar een lange afstands-expert net als zovelen hier. Daar voel ik niets voor”, zei hij me.

Het werd eerst juni 1958, toen hij, reeds ziek en verdoft, weer terugkeerde in het land, waaraan hij met inzet van geheel zijn persoon zoveel had gegeven. Het werd een thuisvaart voorgoed. Misschien heeft hij het wel zo gewild. Toen wij hem 8 september 1958 naar zijn laatste rustplaats begeleidden, namen zijn vrienden en medewerkers afscheid van een van Nieuw-Guinea's meest ervaren explorateurs, een bezielend bestuursambtenaar en auteur, wiens naam nog lang door het Papoea volk in ere en met dankbaarheid zal worden uitgesproken.

In de hoofdstad van Californië staan in het Capitool de woorden gebeiteld: „Give me the men to match my mountains” — „Geef mij de mannen naar de maat van mijn bergen”.

Jan van Eechoud was voor Nieuw-Guinea, waar de bergen oprijzen tot de hoogte der eeuwige sneeuw, een van de grootsten, die zich daarmee kon meten.

II.

Jan van Eechoud is in het gebied van Sarmi een legendarische figuur. Dit is vooral te danken aan zijn tweede exploratie-periode in de Meervlakte, van juli 1941 tot 21 augustus 1942, de dag dat hij, na maanden lang door de inval der Japanners in Sarmi in een zeer gevaarlijke situatie te hebben verkeerdt, per vliegtuig vanuit Bernhardkamp werd geëvacueerd.

Het ontging de bevolking niet, dat in deze periode zijn pioniersbestaan een dramatisch hoogtepunt bereikte. Men was zich van de gespannen oorlogssituatie bewust en volgde met grote aandacht de vijandelijke acties van de Japanners tegen de in Sarmi achtergebleven Europeanen, van wie Van Eechoud de meest spectaculaire figuur was.

Verder kreeg Van Eechoud algemene bekendheid door de opzienbarende reis die hij in deze periode maakte: hij zakte vanuit Bernhardkamp langs de Mamberamo-rivier naar de kustplaats Sarmi af, om vervolgens vlak voor de komst van de Japanners via het oostelijk binnenland weer naar Bernhardkamp terug te keren. Men had respect voor deze man, die zijn heil steeds weer zocht in de Meervlakte — het brongebied van de Mamberamo, zoals men in Sarmi zegt — en die voor de Sarmi'ers in een waas van geheimzinnigheid gehuld is.

Van Eechoud's verblijf in de Meervlakte is er overigens de reden van, dat Papoea's uit verschillende ten noorden der waterscheidingsgebergten gelegen streken nader met de Meervlakte hebben kennis gemaakt. Als dragers hebben zij deel genomen aan Japanse achtervolgingspatrouilles naar de Meervlakte, die tegen Van Eechoud gericht waren.

Uit Van Eechoud's boek „Met kapmes en kompas door Nieuw-Guinea" blijkt, dat hij wel vermoedde door de Japanners te worden achtervolgd. Deserteurs uit zijn kleine reisgezelschap hadden stellig zijn verblijfplaats aan de Japanners verraden. Zekerheid hieromtrent had hij echter niet, want tot op het moment van zijn evacuatie had hij nog geen contact met Japanners gehad. Toen hij echter in 1944 weer in de Meervlakte terugkeerde voor de operatie-Bulldozer, welke de herovering van Hollandia en omgeving moest voorbereiden, troffen zijn medewerkers sporen aan van de aanwezigheid van Japanners. Sommige hiervan wezen erop, dat de Japanners hun evacuatie via de Meervlakte voorbereidden. Uit oudere sporen leidde hij echter af, dat de Japanners inderdaad pogingen in het werk hadden gesteld hem te achtervolgen. Dit werd bevestigd door een naderhand gevangen genomen Japans

officier. Deze deelde tevens mede, dat velen zijner landgenoten in de grote kloof van de Idenburg-rivier, bij een poging deze op vloten te passeren, om het leven waren gekomen.

Een nadere bevestiging meen ik te mogen afleiden uit berichten, die ik tijdens mijn verblijf in Sarmi van de bevolking vernam. Tot de dragers van een Japanse patrouille, die via het oostelijk binnenland de Meervlakte trachtte te bereiken, behoorden enige Samarokena Papoea's uit het westelijk binnenland van Sarmi, met wie ik langdurig contact heb onderhouden. Zij vertelden mij, dat deze patrouilletocht de zwaarste en meest ellendige tocht was, die zij ooit hadden gemaakt. Tijdens de tocht leden zij vele ontberingen in een gebied, dat hun volkomen vreemd was en bovendien waren zij zeer bevreesd voor een kloof in de Idenburg-rivier, waar de patrouille naar toe leidde, en die waarschijnlijk dezelfde kloof is waar Van Eechoud over heeft geschreven. Herhaaldelijk waarschuwdde zij de Japanners voor de gevaren van de Idenburg-rivier, maar dezen sloegen alle raadgevingen in de wind en trokken verder. Dichtbij de Meervlakte gekomen, weigerden de Samarokena tenslotte de reis te vervolgen, en zagen kans via de kust weer naar de eigen haardstede terug te keren. Nooit meer wilde men iemand uit de eigen samenleving toestaan naar dit gevaarlijke gebied te reizen.

Van informanten uit een andere westelijke binnenlandse bevolkingsgroep, de Mararena, hoorde ik, dat enkele leden van hun gemeenschap een andere achtervolgingspatrouille naar de Meervlakte hadden meegeemaakt, ditmaal echter via de Mamberamo-rivier. Deze patrouille, waaraan ook vele Papoea's van de Oostkust van Sarmi gedwongen deelnamen, vertrok uit de plaats Sarmi en bereikte de Mamberamo bij Pionierbivak, via de Ferkami-rivier, het gebied van de Kwerba aan de bovenloop van de Waïm, en het gehucht Kwesar aan de Apauwar. De patrouille bereikte inderdaad Bernhardkamp, doch de vogel was gevlogen en men keerde onverrichterzake terug. Uit deze berichten van de bevolking blijkt, dat de Japanners dus getracht hebben, Van Eechoud van twee kanten in te sluiten.

Tenslotte wil ik gaarne mijn waardering uiten voor Van Eechoud's ethnografisch verslag, dat in bewerkte vorm hier voor ons ligt. Geschreven in de jaren 1940—'41, is het ondanks verschillende tekortkomingen een spectaculair stuk werk, dat de toets van recente onderzoeken in het gebied van Sarmi ruimschoots kan doorstaan. Van Eechoud was geen geoefend antropoloog, maar hij had de wetenschappelijke instelling,

die voor volkenkundig onderzoek nodig is. Hij besefte, dat dit onderzoek een gespecialiseerde methodiek volgt, en hij was zo verstandig zijn fieldwork te baseren op de „Notes and Queries on Anthropology”.

Het is echter niet uitsluitend hieraan te danken, dat Van Eechoud's ethnografisch onderzoek zo'n succes geworden is. Want ook met de Notes and Queries in de hand kan men falen, vooral in een land als Nieuw-Guinea, en in een gebied als Sarmi, waar de voorwaarden voor volkenkundig onderzoek verre van ideaal zijn, en waar de verleiding dikwijls sterk is, de weg van de minste weerstand te volgen en het met de wetenschappelijke methode niet zo nauw te nemen. Wie de omstandigheden in Sarmi kent, moet wel onder de indruk komen van Van Eechoud's waarnemingsvermogen en van de consciëntieuze en systematische wijze waarop hij zijn materiaal heeft verzameld.

Van Eechoud's verslag vormt een zeer belangrijke bijdrage tot de ethnografie van Nieuw-Guinea.

Leiden, 25 april 1961.

A. C. VAN DER LEEDEN.

INLEIDING

De expeditie

Op 3 mei 1939 vertrok per schip van Ambon de commissaris van politie J. P. K. van Eechoud, leider van een expeditie naar de binnenlanden van Nieuw-Guinea, vergezeld van een aantal Ambonese agenten.

In zijn opdracht, verstrekt door de resident der Molukken, stond vermeld, dat hij een patrouilletecht in het stroomgebied der Rouffaer-rivier moest houden, daarbij ergens op een geschikte plaats een basis-kamp inrichten, en van daaruit verkenningstochten in een groot gebied maken. Doel van deze tochten was een plaats te zoeken voor een eventuele bestuursvestiging, en een zo vreedzaam mogelijk contact met de bewoners tot stand te brengen, waartoe deze tegemoet getreden moesten worden met „menschelijkheid en welwillendheid, zonder dat hierbij een tekort aan eerbied voor ons gezag geduld wordt”. Voorts kreeg de commissaris o.m. opdracht het verkende gebied in te schetsen op de bestaande gebrekkige kaarten, de inwoners, hun zeden en middelen van bestaan te bestuderen, en grondmonsters, ertsen en ethnografica te verzamelen. Niet minder dan dat.

Het werd een expeditie, die met een reeks van materiële tegenslagen te kampen had, en die bovendien door het uitbreken van de oorlog in Nederland ontijdig beëindigd moest worden. Toch keerde Van Eechoud terug met een bewonderenswaardige hoeveelheid materiaal, die hij met taai volharding ondanks alle moeilijkheden, had weten te verzamelen, al was het dan in een veel kleiner rayon dan hij gewenst had. Wanneer hij niet bezig was met het repareren van radio's, zendinstallaties of scheepsmotoren, of met de technische organisatie van de expeditie, trok hij er op uit om gegevens over land en volk te verkrijgen. Met Notes and Queries on Anthropology als leidraad verrichtte hij in de nederzettingen, voornamelijk rond Pionierbivak, een uitgebreid en gedegen ethnografisch onderzoek. De resultaten hiervan werden neergelegd in zijn verslag voor de resident. Van de grote hoeveelheid ethnografica ging een deel bij schipbreuk en op andere wijze verloren. Het verslag, enig foto-materiaal en een stamboom van de Kaowerawédj werden echter bewaard. Het leek de moeite waard hieruit het belangrijkste openbaar te maken.

Kort verloop van de tocht

Op 1 juli arriveerde Van Eechoud voor de monding van de Mamberamo. Spoedig daarna begon de opvoer van goederen naar verschillende bivaks langs de rivier. Maar het tempo was veel minder hoog dan de commissaris gehoopt had; ten eerste bleek het werven van koelies grote moeilijkheden op te leveren, ten tweede was bijna steeds één van de beide motorboten van het gouvernement defect, waardoor veel met Papoeaprauwen en -draggers gewerkt moest worden.

Het contact met de buitenwereld was gedurende de hele expeditie moeizaam; nu eens weigerde de zend- of ontvanginstallatie, dan weer gaf het opgeroepen station om onverklaarde redenen geen antwoord. Hierdoor kon het dikwijls onnodig lang duren voor reserve-onderdelen van de boten of andere noodzakelijke aanvullingen arriveerden.

Het duurt dan ook tot oktober voor er wat schot in de expeditie komt: de inmiddels aangekomen koelies hebben dan bivaks gebouwd op enige plaatsen langs de Mamberamo en zijn bezig met de aanleg van een pad tot Edivallenbivak. Op 21 december zijn daar alle noodzakelijke goederen gearriveerd, zodat de verdere tocht naar de Meervlakte kan worden voorbereid. Bij een eerste verkenning, door Van Eechoud zelf, in februari, slaat de motorboot te pletter in een stroomversnelling. Er komen geen persoonlijke ongelukken voor, maar de motor, de radio-installatie en andere kostbaarheden worden in het water ondergedompeld, en de boot is voorlopig uitgeschakeld.

Eind maart wordt een fortuinlijker proeftocht van enkele dagen naar de Meervlakte gehouden. De bagage van de expeditie is inmiddels tot Bataviabivak gebracht. Maar voordat de grote sprong naar de hoger gelegen gebieden kan worden genomen komt op 14 mei 1940 opdracht van de resident om de exploratie te beëindigen wegens het uitbreken van de oorlog in Nederland. In prauwen en op vloten van inderhaast leeggegoten benzineblikken worden de koelies en enkele waardevolle goederen stroomafwaarts gevoerd. Op 14 juni is Van Eechoud terug te Ambon.

Het verslag

Commissaris Van Eechoud vatte zijn bevindingen voor de resident samen in een omvangrijk geschrift, dat ons in gestencilde vorm door het ministerie ter beschikking werd gesteld. Behalve een journaal bevatte het tal van technische gegevens over de tocht, voorts het resultaat van een bos-onderzoek, dat ook aan het boschbouwproefstation te Buitenzorg werd opgezonden, en als laatste en grootste deel een beschrijving van

de Kaowerawédj, een stam, die op de Oostoever van de Mamberamo benoorden de Marinevallen woont. Dit gedeelte van het verslag wordt hieronder weergegeven.

Een volmaakte ethnografie is het zeker niet. Op veel punten had men de gegevens vollediger willen hebben. Misschien had Van Eechoud nog aanvullingen kunnen verstrekken, wanneer hij niet in 1958, voordat iemand met de bewerking van zijn materiaal begonnen was, was overleden. Maar zijn werk maakt een betrouwbare indruk en zou voor andere onderzoekers in deze nog zo weinig bekende gebieden belangrijke aanknopingspunten kunnen bieden.

Het spreekt vanzelf, dat er, naast leemten in de ethnografie, ook wel eens overbodigheden en slordigheden in voorkwamen. Het verslag is dus lang niet overal letterlijk overgenomen. Maar het merendeel van Van Eechoud's waarnemingen leek toch belangrijk genoeg om publicatie te rechtvaardigen. Conclusies en theoretische beschouwingen zijn nagenoeg geheel achterwege gelaten. Alleen aan het hoofdstuk 1 over sociale structuur is een korte conclusie toegevoegd, en ook op een enkele andere plaats is de tekst van Van Eechoud onderbroken. Verder geven wij het materiaal voor wat het is, en voor wie het gebruiken wil.

E. POSTEL—COSTER.

DE KAOWERAWÉDJ

HOOFDSTUK 1

SOCIALE STRUCTUUR

§ a Overzicht van de stam

Een belangrijke bijlage bij het verslag van Van Eechoud vormt de stamboom, waarop hij alle Kaowerawédj in hun familieverhoudingen geschetst heeft. Meestal is achter de naam ook aangegeven het geslacht en/of de vreemde stam, waartoe elk individu behoort. Helaas is het niet mogelijk deze stamboom, die een enorme omvang heeft, geheel weer te geven.

In een Index somt Van Eechoud voorts kort alle individuen, die in de stamboom voorkomen op, meestal met de verwijzing „zie bij die en die”, zodat men ze gemakkelijker zal kunnen vinden. Bij enkele namen geeft hij een uitgebreider beschrijving of een korte levensgeschiedenis. Hiervan zullen wij de belangrijkste overnemen onder het hoofdstuk „Het individu”.

Wij beginnen Van Eechoud's verslag bij zijn toelichting op de stamboom:

De stamboom was aanvankelijk opgezet als een eenvoudige tekening, om familie-verhoudingen van enige zegslieden te kunnen ontwarren, maar langzamerhand bleek het nodig hem steeds verder te ontwikkelen.

Door de ontzaglijke ineenweving van talloze, door aanhuwelijking zowel als door pleegkinderen ontstane banden had deze verdere ontwikkeling echter ten gevolge, dat reeds een groot gedeelte van de Kaowerawédj-stam in deze stamboom was opgenomen, waarna het niet zoveel moeite meer kostte om hem zodanig te completeren, dat nu elk levend wezen van de stam er in voorkomt.

Tenslotte mag dit ook geen verwondering wekken, als men bedenkt, dat de gehele stam slechts 180 levende zielen telt en dat de stam, hoewel in adat niet endogaam zijnde, toch voor 90 % binnen zijn eigen grenzen trouwt¹⁾. Zodoende kan het niet uitblijven, dat een ieder met elke willekeurige andere door zekere, niet al te ver verwijderde banden

1) Uit de gegevens van de stamboom blijkt een aanzienlijk lager percentage.

van bloed- of aanverwantschap is verbonden en men derhalve bij het uitzoeken der relaties van een paar zegslieden reeds kennis maakt met elke Kaowerawédj.

Toen dan ook de stamboom deze afmetingen had aangenomen, bleek hij een gemakkelijk en onmisbaar hulpmiddel te zijn geworden voor het onderzoek naar familie- en huwelijksrecht en werden alle duistere verhoudingen spoedig helder.

Men kan nu eenmaal niet aan een Kaowerawédj — en vermoedelijk aan de meeste Europeanen evenmin — vragen of de zoon van een echtpaar, waarvan de man overleed en de vrouw hertrouwde met een andere man, die reeds gehuwd was met een andere vrouw, mag hertrouwen met de dochter van deze vrouw, die zij in een vorig huwelijk van een vroegere echtgenoot gekregen heeft. En op de vraag hoe hij de oudere zuster van de echtgenote van een jongere broer uit een tweede huwelijk van zijn vader noemt, zal hij waarschijnlijk antwoorden: tida taoe.

Aan de hand van de stamboom wordt dat alles zeer eenvoudig. Eenvoudig wordt dan ook de contrôle op de gegevens: men kan er elke Kaowerawédj, die maar een paar woorden Maleis kent, naar vragen.

Bovendien heeft het een belangrijk psychologisch effect, wanneer men met een nieuw gezicht kennis maakt en hem dan met één blik op de kaart vertelt, wie zijn vrouw, kinderen, broers en zusters, ouders en grootouders zijn. Het wekt zijn hoogste bewondering op, hij is zeer gestreeld door dit blijk van interesse en hij geeft veel gemakkelijker zijn vertrouwen.

Tenslotte zitten op deze wijze — bij gebruikmaking van de index — vrijwel alle demographische gegevens in de stamboom verwerkt.

Dit alles rechtvaardigt naar mijn mening wel de inderdaad zeer grote moeite, die aan de samenstelling ten koste gelegd moest worden.

De gegevens werden in eerste instantie alle verstrekt door Torerei (zie Afb. 1); vervolgens werden steeds uit elke groep afzonderlijk andere zegslieden gehoord, die elk voor hun, hen zeer ná verwante groep, de details repeteerden, waar nodig verbeterden, terwijl zij het soms nodig achtten om eerst bij de „orang toewa” te rade te gaan, alvorens hun inlichtingen definitief te verstrekken.

Het is bewonderenswaardig, hoe Torerei thuis was in deze wirwar van verhoudingen, bloedverwantschappen en huwelijken; hij heeft zich zelden vergist en dan practisch alleen maar door bepaalde personen of verhoudingen te vergeten. Ik heb alle respect voor zijn geheugen. Men mag in de Europese monogame maatschappij al eens oudjes aantreffen,

die hun hele familie inclusief achterneven en achternichten met hun betovergrootvaders en achterkleinkinderen kennen, het is hier nog iets anders, waar de moeder dikwijls reeds aan haar derde of vierde huwelijk toe is en de vader twee of drie vrouwen onder zijn echtelijke hoede heeft of heeft gehad, die ieder voor zich ook al enige malen getrouwd geweest zijn. De combinatie wordt dan langzamerhand geschikt voor de raadselrubriek.

De meeste fouten maakte ik in den beginne dan ook door eigen schuld, omdat ik mijn primitieve monogame gedachtengang niet wist uit te schakelen. Als de opsomming van b.v. Jan's kinderen bij een gelegenheid niet klopte met de opsomming van de kinderen van zijn vrouw Maria, dan bleek ik niet de mogelijkheid bedacht te hebben, dat Jan ook nog met Neeltje getrouwd was en dat Maria vroeger getrouwd geweest was met Klaas, terwijl Klaas ook nog kinderen meebracht uit zijn huwelijk met Saartje, die . . . enz. enz.

De stamboom werd niet ééns, doch vele tientallen malen gecontroleerd, bij elke voorkomende gelegenheid. Steeds weer opnieuw werd aan talloze mannen gevraagd om nog eens een opsomming van hun kinderen en van hun naaste familieleden te geven.

Voor de volledigheid van de gegevens sta ik echter niet in; het is niet alleen mogelijk, maar zelfs waarschijnlijk, dat er verhoudingen zijn vergeten, b.v. vroegere huwelijken. En verder is het duidelijk, dat er ook wel reeds veel vroeger overleden personen zijn vergeten, waardoor verhoudingen uit het verband zijn weggelaten, die van werkelijk belang zijn.

In het bijzonder waarschuw ik ervoor, dat geen conclusies kunnen getrokken worden omtrent kindersterfte. Gegevens omtrent ongehuwd overleden kinderen en zeker als zuigeling of bij de geboorte overleden kinderen, konden slechts verkregen worden van recente gevallen in huwelijken, die zegslieden zeer na stonden en ook dan nog slechts bij uitdrukkelijk navragen.

Aangezien natuurlijk noch leeftijd, noch geboorte- en sterfjaar bekend zijn, is het ook niet mogelijk cijfers vast te stellen omtrent bevolkingsaanwas, of de getalsterkte van de stam in het verleden te bepalen.

Relatief trouwt men zeer weinig buiten het stamverband. Het meeste komt dit nog voor bij het geslacht ¹⁾ der Piejesiedj, die ook in andere

---

¹⁾ Van Eechoud gebruikt hier het woord „sippe”, dat wij in het gehele verdere verslag door „geslacht” hebben vervangen. Het is een vage, patrilineaire groepering die de stammen doorsnijdt. Meer hierover vindt men onder de paragraaf „verwantengroepering”.

opzichten meer contact met nabuurstammen hebben. In vele gevallen echter maken personen, die in de stamboom staan genoteerd als van vreemde bloede, toch practisch deel uit van de stam, omdat zij meer bij de Kaowerawédj dan bij hun eigen stam verblijven. Daarentegen zijn als regel de buiten de stam huwende vrouwen ook volkomen uit het stamverband verdwenen, terwijl sommige mannen elders verblijf houden, ofschoon dit vrij zeldzaam voorkomt.

Men dient er bij het trekken van conclusies terdege rekening mede te houden, dat juist deze stam vrij intensief onder bestuur is gebracht, zodat in de laatste drie jaren de omstandigheden aldaar belangrijk zijn gewijzigd. Hoewel de adat geen noemenswaardige veranderingen heeft ondergaan, komen moordpartijen, roofhuwelijken en dergelijke er practisch niet meer voor, terwijl ook de gezondheidstoestand er — zij het niet veel — op vooruitgegaan is.

§ b De verwantschapsterminologie

Voor het onderzoek naar de benamingen der verschillende vormen van verwantschap werd gebruik gemaakt van de genealogische methode. Aan de hand van de stamboom werden vele honderden gevallen gesteld en daaruit werden de betreffende benamingen afgeleid.

De grote moeilijkheid was, dat de stam zo klein is, dat van sommige relaties slechts zeer weinig, soms zelfs geen enkel geval gevonden werd, terwijl de onderlinge banden door de overtalrijke huwelijken zo dooréén lopen, dat er practisch geen „verre” bloedverwanten bestaan. Iedereen is van iedereen al heel gauw naaste bloedverwant en zeer dikwijls meent men een bepaald geval aan te treffen dat men nodig heeft, waarna blijkt, dat betrokkenen langs een geheel andere weg weer in een relatie tot elkander staan, die prevaleert boven die, welke men zocht.

Men zal in de volgende opsomming dan ook hiaten aantreffen, terwijl verder nog enige termen zijn weggelaten, die naar mijn mening niet met voldoende zekerheid konden worden vastgesteld.

Benamingen:

1. Overgrootouders/achterkleinkinderen — *asár-asárêm/asár-asárêm*.
2. Grootvader/kleinkinderen — *tátebôr/makanan*.
3. Grootmoeder/kleinkinderen — *abja/makanan*.
4. Vader/zoon — *ntáta/enênámoer*.
5. Vader/dochter — *ntáta/emajetj*.
6. Moeder/zoon — *mája/enámoer*.
7. Moeder/dochter — *mája/emajetj*.

8. Oudere broer/jongere broer — *ákêm/nátjied*.
9. Oudere broer/jongere zuster — *ákêm/nátjied*.
10. Oudere zuster/jongere broer — *awajêm/nátjied*.
11. Oudere zuster/jongere zuster — *awajêm/nátjied*.
12. Vaders oudere broer of zuster/jongere broers kinderen ♂ en ♀ — *mamak/makanan*.
13. Vaders jongere broer/oudere broers zoon — *ntáta/enenámoer*.
14. Vaders jongere broer/oudere broers dochter — *ntáta/emajetj*.
15. Moeders oudere broers en zusters/jongere zusters kinderen — *mamak/makanan*.
16. Moeders jongere broer/oudere zusters zoon — *pábietj/enenamoer*.
17. Moeders jongere broer/oudere zusters dochter — *pábietj/emajetj*.
18. Moeders jongere zuster/oudere zusters zoon — *énak/enenámoer*.
19. Moeders jongere zuster/oudere zusters dochter — *énak/emajetj*.
20. Mans jongere broer en zuster/echtgenote van oudere broer — *poliedjem/erietj*.
21. Mans oudere broer en zuster/echtgenote van jongere broer — *oewanárie*.
22. Vrouwen jongere broer en zuster/echtgenoot van oudere zuster — *ésao/oemetj*.
23. Vrouwen oudere broer/echtgenoot van jongere zuster — *ésakai/oemetj*.
24. Vrouwen oudere zuster/echtgenoot van jongere zuster — *monies/oemetj*.
25. Echtgenoot/echtgenote — *eboera, polim/emés, énj, oewádj*.
26. Mede-echtgenote — *ánamônoem*.
27. Vrouwen vader/dochters echtgenoot — *menam/ánabôrim*.
28. Vrouwen moeder/dochters echtgenoot — *ékwôk/ánabôrim*.
29. Mans vader/zoons echtgenote — *menam/ánabôrim*.
30. Mans moeder/zoons echtgenote — *ékwôk/ánabôrim*.
31. Pleegzoon — *anatjetj, anajetjêm*.
32. Pleegdochter — *emajetjetj, májetjêjêm* ¹⁾.

Ad 4/7. Dezelfde namen gelden ook wanneer het betreft kinderen van

¹⁾ Noot van de bew.: In het getypte verslag van Van Eechoud zijn in de Kaowerawédj-woorden sommige klinkers onderstreept, zonder dat deze schrijfwijze consequent is volgehouden. Het is niet duidelijk wat hiervan de bedoeling is. Wij hebben de onderstreepte klinkers cursief doen afdrukken bij introductie van een nieuw woord en bij opsommingen en citaten in het Kaowerawédj, doch niet bij alle woorden en eigennamen die verspreid in de tekst voorkomen.

een andere echtgenoot(e) van degene met wie men getrouwd is of omgekeerd ten opzichte van andere vrouwen van vader dan de eigen moeder en zelfs ten opzichte van een andere echtgenoot, waarmede de moeder getrouwd is na de dood van de eigen vader. Deze benamingen leveren overigens weinig moeilijkheden op. Men ziet, dat „ntata” respectievelijk „maja” worden genoemd, zowel de eigen vader en moeder, alswel de „jongere” broers en zusters van „vader”. De jongere broers en zusters van moeder worden „pabietj” en „énak, enákem”. Nu betekent echter volgens de Kao-werawédj zeer nadrukkelijk pabietj ook: vader en énak: moeder. Wanneer derhalve iemand spreekt van „saja poenja bapa” of „saja poenja mama” dan kan dat zijn: 1e. zijn eigen vader of moeder, die hem verwekten; 2e. de jongere broers en zusters van zijn vader; 3e. de jongere broers en zusters van zijn moeder. Spreekt hij echter van zijn „ntata” of „maja”, dan kunnen alleen de eerste twee bedoeld zijn.

De oudere broers en zusters, hetzij van vader of moeder, heten alle mamak.

Ad 22/24. De woordbetekenis van „ésao” is niet duidelijk. „Es” betekent „vrouw” en ook „echtgenote”. Esakai — es = vrouw; akaj = akajem = akem = oudere broer. Derhalve een letterlijke omschrijving van de relatie: oudere broer van echtgenote.

Ad 31/32. Men krijgt deze twee namen te horen, als men vraagt, hoe men noemt „anak piara — pleegkind” in de Kao-werawédj-taal. Vraagt men hoe deze twee relaties genoemd worden, dan hoort men enenamoer en emajetj, derhalve als echte kinderen.

Voor oom's en tante's kinderen heb ik geen woord kunnen vinden. Men gaf in al deze gevallen steeds natjied, akem en awajem, de woorden voor jongere en oudere broers en zusters, doch steeds met inachtneming van de werkelijke leeftijd, zodat ongeacht wie de ouders waren, de jongere van de neefjes en nichtjes steeds de natjied waren. Soms gaf men er zelfs de toelichting bij: dia djatoeh moeka-moeka — hij of zij werd eerder geboren. Ook in enkele gevallen, waarin generlei verwantschap te ontdekken viel, werden de namen voor broers en zusters gebruikt, zodat zij mogelijk een algemene aanduiding zijn voor leden van de stam zonder familierelatie.

Een bepaalde relatie, een taboe-verhouding, worde hier afzonderlijk besproken. Het is de z.g. „*ewanárie*”-verhouding, die bestaat tussen

schoonvader en schoondochter, schoonmoeder en schoonzoon, broers en de echtgenoten van hun jongere broers.

In de eerste plaats houdt deze relatie in, dat betrokkenen onder geen omstandigheden elkaars namen mogen noemen. Verder mogen zij slechts op een afstand met elkaar spreken, mogen elkaar niet aanzien, mogen nimmer bij elkaar gaan zitten. Komen zij elkaar op een pad tegen, dan moeten zij elkaar ontwijken, waarbij steeds de man het pad zal verlaten. Verder bestaat er het strenge voorschrift, dat de mannelijke oewanarie nimmer mag eten van het voedsel, dat door de vrouwelijke oewanarie is bereid. Ten aanzien van schoonmoeder en schoonzoon is dit verbod verzacht: schoonzoon mag eten van het voedsel, door schoonmoeder bereid, mits zij daarvan zelf niets heeft aangeoerd. Krijgt hij dus de onaangeoerde schotel, dan is het in orde; nam zij zelf eerst een hap daarvan, dan is het gebod overtreden.

Soms prevaleert een andere familierelatie; regelmaat hierbij werd niet opgemerkt. Het geval waaruit dit bleek is dat van Neboekwawe, die huwde met Torerei, dus met haar neef. In dit geval is zij niet Tjakoera's oewanarie, „want zij is zijn makanan” (zie fig. op blz. 20).

De straf op overtredingen van deze taboe is een ziekte, waaraan de verhouding haar naam ontleent: oewanárie, bestaande uit heftige pijn in rug en lendenen.

Een andere verhouding, die niet met oewanarie verward moet worden, is die van mensen, die elkaars namen niet mogen noemen. Een man mag niet de namen van zijn schoonouders noemen. Dit geldt voor alle schoonouders, als hij verscheidene vrouwen heeft of zelfs als hij ze maar heeft gehad, aangezien het verbod blijft bestaan als de echtgenote is overleden.

Er zijn ook nog andere gevallen, waarin iemands naam niet genoemd mag worden, doch ik vond geen regel hiervoor.

Men lette wel, dat onder schoonouders ook de classificatorische ouders van de echtgenote worden begrepen.

Zo mocht Torerei niet noemen de namen van Kanekwa, Tjariese, Oewieje, Maniese, Abiene, Pienieje en Poka. De eerste drie zijn schoonouders via zijn vrouw Neboekwawe; men merke op dat hier Oewieje is de andere vrouw van zijn schoonvader, waaruit Neboekwawe niet ontsproten is, doch deze staat in de familieverhouding volkomen gelijk met de echte schoonmoeder. Eveneens geldt dit voor de schoonouders van Oejake: Maniese en Abiene, waarbij echter op te merken valt, dat Dzonie, de tweede echtgenoot van Abiene, met haar gehuwd na het

huwelijk van Torerei, niet onder deze familieverhouding en daardoor ook niet onder deze regel valt.

Bij Pienieje ligt de zaak minder eenvoudig. Haar vader Sanarie is de oudere broer van Otapa, Pienieje zegt dus tegen Otapa, zijnde de jongere broer van haar vader: ntata — vader. Derhalve hebben Kanekwa en Pienieje een en dezelfde ntata en zijn dus broer en zuster; en wel is Pienieje de jongere van de twee. Het kind van de oudere broer: Neboekwawe, zegt echter tegen de jongere zuster van vader: maja — moeder. Pienieje is dus Neboekwawe's maja en Torerei zegt tegen de maja van zijn vrouw éwok — schoonmoeder, en mag derhalve haar naam niet noemen.

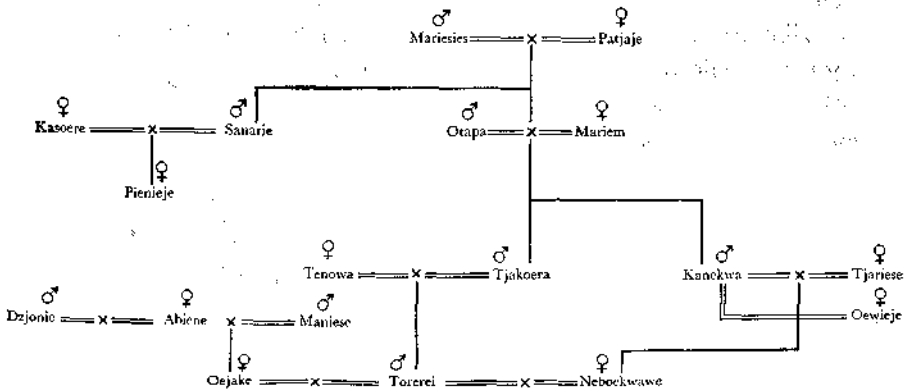
Hierbij ziet men de verkorte stamboom van dit geval weergegeven.

Waarom Torerei de naam van Poka niet mag zeggen is mij een raadsel en is dat gebleven.

Overigens is men op dit punt zeer precies. Torerei hield er zich b.v. zeer consequent aan. Meermalen ging ik, expres of toevallig, via andere familieverhoudingen over op de tak, waar de voor hem verboden namen lagen; nimmer echter vergiste hij zich en steeds volstond hij met een omschrijving.

Alleen Siewanomie, op adatgebied tamelijk wel een vrijdenker geworden, deed een concessie. Als zijn omschrijving niet voldoende bleek te zijn om te begrijpen, waar hij het over had, achtte hij het wel verantwoord om mij de betreffende naam in het oor te fluisteren.

De straf op de overtreding van het hier besproken verbod is deze: men schiet alle varkens mis. Voorwaar voor de Kaowerawédj een zware straf.

§ c Verwantengroepering en woongemeenschap

De „stam” is onderverdeeld in geslachten, waarvan er bij de Kaowerawédj 8 zijn, n.l. de volgende:

Sesedj	Ienár
Kwerep	Akár
Soeroemádj	Masieaopwédj
Ietjár	Piejesiedj

Aanvankelijk schenen deze wel meer of minder gebonden te zijn geweest aan bepaalde nederzettingen; althans bij de opsomming gaf men op waar zij vroeger gewoond hadden. De voornaamste kampong: Piesano, werd inmiddels echter op aandrang van het bestuur opgeheven. Dit leek wel heel eenvoudig, doch was in werkelijkheid een zeer ingrijpende maatregel, die in sociaal opzicht vele gevolgen had, daar de omgeving van Piesano rijk is aan sago en de kampong bij Pionierbivak, waarheen de mensen trokken, thans Tjoemeta geheten, practisch geen sago in de omgeving heeft. Een algemene verschuiving was dan ook het gevolg en het resultaat is, dat momenteel nog slechts bestaan de kampongs Tjoemeta, Koeriemarie en Abienámie. Aan de indeling der geslachten in kampongs, zo die vroeger al bestaan mocht hebben, kon nu niet meer de hand gehouden worden.

De geslachten zijn genealogisch en wel patrilineair. Deze regel volgde reeds uit het onderzoek van de stamboom, doch werd ook door zegslieden zelf gegeven: zo de vader, zo de kinderen.

De meeste geslachten in de Kaowerawédj-stam zijn zeer klein. Zo zijn van de Ietjár b.v. slechts 5 agnaten in leven; van de Ienár slechts 3, n.l. Wenie en zijn broertjes. Het Soeroemadj en het Sesedj-geslacht zijn de grootste, ofschoon men van enige uitgebreidheid niet spreken kan, waar de gehele stam slechts 180 zielen omvat.

Naar men zegt heeft elk geslacht binnen de grenzen van het stamgebied zijn eigen gedeelten. De Sesedj zouden b.v. hebben de strook grenzende aan de Mamberamo; van andere geslachten worden ook grenzen genoemd. Nochtans zijn in het gedeelte der Sesedj — aan de oever van de Mamberamo — enige mannen bezig met de aanleg van een tuin, waarin straks ieder zijn eigen terrein krijgt afgeperkt. Deze mannen zijn: Tamiesa en Torerei beiden Sesedj; Ewei een Soeroemadj; Satan een Kwerep en Wenie een Ienár. In kampong Koeriemarie wonen momenteel 5 Ietjár, 2 Masieaopwédj en 1 Soeroemadj. Men betitelt

echter deze kampong als die der Ietjár en zegt, dat de anderen „bij de Ietjár” wonen.

Of dit alles een gevolg is van de sociale wanorde, ontstaan door de opheffing van Piesano, of dat deze territoriale grenzen van ouds weinig in acht genomen worden, kon ik niet nagaan.

Gewoonlijk staan elke eenheid kampongs ter beschikking, die men betreft al naar gelang de stand van de sago. In vele dezer kampongs is of was een mannenhuis en dit stempelt ze tot meer permanent verblijf. Daartegenover staan dan de kleine groepen huizen, de tempat pentjarian. De eigenlijke kampongs betreft men voor langere tijd, mijn indruk is: voor enige jaren. Of men al dan niet een hoofdkampong onderscheidt, kan ik niet met zekerheid zeggen. In elk geval is een kampong zonder mannenhuis niet volwaardig. Dit mannenhuis, de kón, is nachtverblijf en tevens tempel; verderop wordt het uitvoeriger beschreven. De vrouwen bouwen zeer summiere huisjes, bestaande uit drie rijen stijen, de middelste wat langer, waarover een dak bladeren wordt gelegd.

De huisjes in de tijdelijke kampongs worden, vooral als de grond wat moerassig is, iets steviger gemaakt en er ligt een vloer van rondhouten in. Ook de man slaapt er dan. Zij zijn gewoonlijk aan alle zijden open, doch het dak is vrij laag en hangt over.

Aangezien men steeds weer nieuwe sago aanplant, worden de eigenlijke kampongs nooit definitief verlaten; men keert er na omloop van de cyclus steeds weer. Uitgezonderd hiervan zijn natuurlijk de verhuizingen op aandrang van het bestuur.

Piesano verhuisde naar Tjoemeta, dat eigenlijk Abarie had behoren te heten, naar het gelijknamige riviertje, dat er langs stroomt. Deze naam werd door de toenmalige bestuursassistent echter niet geaccepteerd. Zijn blijkbaar sterk poëtische neigingen volgend gaf hij de naam van „tjoemeta” dat „ster” en „vuurvliegje” betekent. Kampong Petie verhuisde naar Bakoësa; enige kampongs van de Masiejoe en Okwédj werden samengetrokken in Trimoeris.

De bewoners zijn thans allen in keurige woningen van eenheidsmodel en -formaat ondergebracht, alle precies op een rijtje. Of zij het bijzonder op prijs stellen . . . ? Torerei verhaalde met onverholen spijtigheid over de vele voordelen en geneugten van Piesano.

Vanzelfsprekend is men door de sago-aanplant — er komt practisch geen wilde sago voor — gebonden aan de naaste omgeving van deze complexen; anders is men genoodzaakt om voor de regelmatige voorziening ver te lopen en bovendien . . . dan kan men er niet behoorlijk

op passen. Als men bedenkt, dat een sagoboom pas 12 à 15 jaar na het planten oogstbaar is, dan is het duidelijk dat het bestaan dezer stammen gebonden is aan de plaatsen, waar de sago staat. De verhuizing naar Tjoemeta bracht hen dan ook in grote ongelegenheid. Hun sago staat vrijwel geheel in de omgeving van Piesano, dat een volle dag roeien van Tjoemeta ligt, waarbij nog komt een halve dag lopen, waarna men de geklopte sago terug naar de rivier moet dragen. Het roeien is het ergste niet, maar wel het lopen. Daarbij komt nog, dat Koewama, de plaats waar men begint te lopen, vlak bij de zo zeer gevreesde Monao-nederzetting ligt. Het gevolg is dan ook, dat men te Piesano geen sago meer oogst, doch zich in de omgeving van Tjoemeta heeft moeten toelagen op sneller groeiende gewassen zoals: keladi, oebi, kasbi e.d. Bovendien wordt nu met vooruitziende blik op allerlei plaatsen in de omgeving sago aangeplant: „onze kinderen moeten toch te eten hebben”.

De geslachten zijn endogaam noch exogaam; beide soorten huwelijk komen ongeveer evenveel voor. Enige vorm van locale exogamie werd evenmin waargenomen.

Onderscheid in kleding of versiering bij de verschillende geslachten heb ik niet kunnen ontdekken.

Van verschil in lichaamsbouw is evenmin iets te bespeuren. le Roux schrijft ¹⁾: „. . . . Het viel Prof. Stirling en mij na aandachtige beschouwing op, dat in de Kaowerawédj-stam, wat lichaamsbouw aangaat, duidelijk twee groepen zijn te onderkennen . . .”.

Dit is vermoedelijk een vergissing, aangezien tijdens het bezoek van le Roux in Piesano ook de Okwasar daar op bezoek waren. Op de photo: „groep mannen voor het mannenhuis te Piesano” werden de drie met het gezicht naar het toestel gekeerde personen door de Kaowerawédj herkend als 2 mannen van de Okwasar en 1 van de Masiajoe en met name genoemd.

Voorts meent hij, volgens zijn verslag, dat de stammen op totemistische basis zijn ingedeeld. Hij baseert dit op de namen: Kaowerawet (zoals hij het spelt) zou een kangoeroesoort zijn, Monao een varken en Okwa (waarmee de stamnaam Okwasar zou zijn samengesteld) een hond. „De drie groepen onderscheiden elkaar zeer beslist volgens bovengenoemde diernamen” concludeert le Roux.

Er is echter op deze beweringen nog wel iets af te dingen. Okwa is inderdaad hond, maar wat Monao betekent is mij niet bekend. In geen

¹⁾ Tijdschrift Taal-, Land- en Volkenkunde dl. LXVI 1926. Expeditie naar het Nassau-gebergte in Centraal Noord Nieuw-Guinea, blz. 466.

geval varken, noch in de Manoa- noch in de Kaowerawédj-taal.

Ook de woordbetekenis van Kaowerawédj staat geenszins vast. Er wordt duidelijk een j op het eind uitgesproken, wat niet het geval is bij het woord oewet = kangoeroe. De uitgang -wédj komt veel voor bij stam- of geslachtsnamen, en zou misschien „mens” in het algemeen kunnen beduiden.

Toevallig speelt de kangoeroe hier wel een grote rol in de cultuur, doch gelijk men later zal zien in geheel ander verband. Er zijn meer dieren, die in deze cultuur een rol van betekenis spelen, doch mijns inziens volstrekt niet in totemistische zin. Er zijn dieren, die sommigen nimmer eten, andere, die tijdelijk niet gegeten worden, dan wel uitsluitend door vrouwen worden geconsumeerd en dergelijke variaties, doch ik heb geen dier aangetroffen, dat gelijk in totemistische groepen, door niemand wordt gegeten. Vele dieren kwamen reeds in allerlei gevallen spontaan ter sprake. Ook heb ik het gehele dierenboek van Van Balen met hen doorgelopen, doch onveranderlijk kwam het antwoord: dat eten we allemaal — behoudens de uitzonderingen, afhangende van leeftijd of sexe.

Een uitzondering maakt daarop de hond. Niemand eet hondevlees, men zou ervan gaan braken. Men behoeft daar echter allerminst diepere motieven voor te gaan zoeken. De hond is een al te onmisbaar hulpmiddel voor de jacht en op de varkensjacht presteert een Kaowerawédj zelfs al heel weinig zonder zijn honden. Allicht zal een dergelijke verbodsbepaling op deze onmisbaarheid zijn terug te voeren.

Het komt mij dan ook voor, dat zoeken naar een groepering der stammen op totemistische grondslag vruchteloos zal blijken.

Bij een beschouwing der geslacht-benamingen valt onmiddellijk op, dat er drie zijn, welke ook voorkomen als naam van „stammen”, n.l. Akar, Kwerep en Soeroemadja.

Daartegenover bleek mij, dat er bij de Sieadjoe ook Sesedj waren. De eerste zegsman bestempelde hen met de benaming: kita poenja orang! onze mensen! Op de vraag, of dat dan ook Kaowerawédj waren, werd pertinent ontkennend geantwoord.

Verder navragen leverde als resultaat het volgende op. Er zijn:

Sesedj bij de Oraopwédj, Soeroemadj, Namoenawédj, Sowádj, Monao. Niet bij de Okwasar.

Soeroemádj bij Oraopwédj.

Ietjár bij de Namoenawédj en bij de Naoken.

Kwerep wonen er aan de Apauwar, bovenstrooms de kleine

rivier bij Edivallen en vroeger waren er ook bij de Piejesiedj. Piejesiedj zijn er bij de Monao, terwijl enkele mannen in Tjoe-meta, o.a. Otapa, Tjakoera en afstammelingen betiteld worden met Piejesiedj/Sesedj.

Men ziet hier in de eerste plaats uit, dat het verband, hier door „geslacht” aangegeven, kennelijk uitgaat boven het „stam”verband. En ten tweede blijkt, dat deze geslachten kunnen uitsterven. Uitgestorven is b.v. de groep der Aowodiewiedj uit het verhaal van Koteba ¹⁾, terwijl met nadruk verzekerd wordt, dat, mochten Wenie en zijn broertjes komen te overlijden, de Iénár uitgestorven zouden zijn.

Tevens dient opgemerkt, dat de Sesedj bij de Sieadjoe geen Kaowerawédj maar Sieadjoe zijn; de Piejesiedj of de Sesedj bij de Monao geen Kaowerawédj maar Monao enz. Ook dit werd door verschillende zegslieden nadrukkelijk verklaard.

Overigens heb ik de indruk gekregen, dat het geslacht-verband niet erg leeft in de geest der mensen. Jongeren, waaronder ik dan versta mannen zoals Torerei, Tamiesa, Poka, van om en bij de dertig jaar, wisten vaak niet te zeggen van welk geslacht mensen uit hun eigen kampong waren; ouderen, die het steeds wel weten, moesten daarbij geraadpleegd worden.

Men kan de oplossing in twee richtingen zoeken. Het is mogelijk, dat de eenheden, die nu als „geslacht” te boek staan, de primaire eenheden zijn en dat individuen of families zich elders gevestigd hebben, hetzij alleen of in vereniging met andere families, waardoor uit de „locale” eenheden van thans, de „stammen” zijn ontstaan. Het saamhorigheidsgevoel is dan echter van de genealogische op de locale groepen overgegaan, zodat b.v. de Monao/Sesedj er volstrekt geen been in zien om de Kaowerawédj/Sesedj te beoorlogen.

Een andere oplossing voor het ontstaan der locale groepen zou in de volgende richting gezocht kunnen worden:

In deze streken heerst de gewoonte van het roofhuwelijk. Ofschoon men er zich naar het schijnt niet op toelegt om jongens te roven, komt het wel voor. Ook komt het voor dat de geroofde vrouw een zuigeling bij zich had van het mannelijk geslacht. Op deze wijze is het zeer goed mogelijk, liever gezegd: staat het vast, dat, behalve door geroofde vrouwen, die in de patrilineaire afstamming niet meetellen, ook mannelijke, vreemde elementen in de stam terechtkomen. Immers, de praktijk

¹⁾ Zie bijlage 1a: Het ontstaan van de Kwerep.

wijst uit, dat deze bij de stam opgevoede vreemde jongens definitief daar blijven en, voorzover ze een vrouw kunnen krijgen, daar ook huwen. Het is nu maar de vraag, of mettertijd de man, die reeds enige geslachten bij de stam verblijf houdt, op de duur het deelgenootschap van de stam de facto ook krijgt.

Ik meen van wel. Momenteel is er een voorbeeld, dat sterk in die richting wijst:

Sakan is de zoon van Marow en Monaowiesieje. Marow's vader is Tjehiedam, een Oraopwédj, zijn moeder Somienje, een Sesedj/Kaowerawédj. Monaowiesieje is de dochter van Masie, een Monao, en van Tjariese, een Piejesiedj-vrouw.

Ten rechte, volgens het patrilineaire stelsel is Sakan dus een Oraopwédj en inderdaad wordt dit bevestigd als men, bezig zijnde met de ondervraging betreffende de geslachten, m.a.w. als de aandacht van zegslieden gevestigd is op dit onderwerp, deze vraag stelt. Echter werd mij meerdere malen te Pionierbivak gezegd, bij terloopse vragen, dat Sakan een Piejesiedj was. Tjehiedem verbleef grotendeels bij de Kaowerawédj-stam, huwde er zelfs enige malen; en ook Marow leefde en stierf bij de Kaowerawédj, zodat practisch Sakan behandeld werd als Kaowerawédj.

Dit bleek ook bij de inwijding van de nieuwe kón, waarvan ik ooggetuige was. Daarbij was Ewei kennelijk degene, die de algemene leiding had en die bij de inwijding bij het blazen van de fluiten buiten de kón de voorspeler was. Binnen de kón had echter Sakan de leiding en wel bij de ceremonie van het wegnemen van de centrale stijl. Als men het betreffende hoofdstuk gelezen heeft, zal men zien dat deze symbolische handeling het kernpunt van de inwijding vormt. De reden, waarom de diverse posten aan deze bepaalde personen waren toebedeeld, ben ik niet te weten gekomen doch er blijkt toch wel uit, dat Sakan als een hunner wordt beschouwd.

Op deze wijze zou na enige geslachten de eigenlijke Oraopwédj-afstamming op de achtergrond kunnen zijn geraakt en Sakan's eventuele nakomelingen te boek komen te staan als Piejesiedj.

Eén moeilijkheid doet zich echter nog voor: er zijn „Piejesiedj/Sesedj” een combinatie dus van 2 geslachten. Dit is echter wel te verklaren. De Piejesiedj staan in de Kaowerawédj-stam enigermate afzonderlijk, hetgeen vermoedelijk te danken is aan het feit, dat ze vrij ver verwijderd liggen van de rest van de stam — bij de Marinevallen en omgeving. Zo zal men te Pionierbivak normaal van iemand zeggen, dat hij een Kaowerawédj is, zonder nadere aanduiding van geslacht; is het iemand

van deze groep, dan wordt echter gewoonlijk gezegd, dat het een Piejesiedj of Piejesiedj/Kaowerawédj is. Deze afzonderlijkheid kan wel verklaren, dat men de combinatie van deze twee geslacht-afstammingen afzonderlijk aanduidt. Zo wordt van Tjakoera gezegd, dat hij een Sesedj is; bij nadere vragen wordt dat Sesedj/Piejesiedj; als toelichting volgt dan, dat hij zijn tuinen in het gebied der Piejesiedj heeft of had liggen.

§ d Het huwelijk

Huwelijksverboden

Gelijk reeds eerder besproken, bestaat er geen enkele vorm van exogamie of endogamie. In dit opzicht zijn er derhalve geen beperkende bepalingen.

Door bloedverwantschap zijn absoluut verboden:

- a. de huwelijken in de rechte linie, dus die tussen ouders en kinderen, broers en zusters;
- b. de huwelijken tussen kinderen en de jongere broers en zusters van vader — deze worden betiteld met dezelfde namen: ntata en maja, als de bloedvader en -moeder;
- c. tussen kinderen en de jongere broers en zusters van moeder: pabietj en énakem, hetgeen volgens de toelichting ook vader en moeder betekent.

Verder is verboden het huwelijk tussen kinderen en de oudere broers en zusters, zowel van vader als van moeder. Ik maak deze onderscheiding met de voorgaande groepen wegens de heel wat minder heftige reactie, die zo'n huwelijk teweeg brengt dan een huwelijk van een der voorgaande groepen.

Ten aanzien van een broeder/zusterhuwelijk werd me verzekerd, dat iemand, die zo iets in de zin had, door zijn stamgenoten onmiddellijk doodgepijld zou worden. Ik verwijs in dit verband naar het afstammings-verhaal in Bijlage 1a, „De oorsprong van verschillende stammen”, waar van een incestueuze afstamming tot tweemaal toe sprake is.

De huwelijken tussen pabietj en oudere zusters kind zijn intens slecht. Men wond zich op over het huwelijk van Katja en Tawawone, sprak over „wona poenja roepa — hondenmanier” — „die gebruiken ook hun eigen kinderen sexueel” enz.

Gebeurt het echter zoals in dit geval en heeft men er geen persoonlijk belang bij, dan doet men er niets tegen. Men verklaart echter wel, dat, zo Nieniewarie, Tawawone's vader, nog in leven was geweest, dit niet zou zijn voorgevallen. Het huwelijk met ntata of maja, de jongere broer

van vader of de jongere zuster van moeder is niet minder slecht en verfoeilijk.

De huwelijken met oudere broers en zusters van vader of moeder, dus mamak met makanan, worden evengoed afgekeurd, doch lang niet in die mate als de bovengenoemde.

Evenzeer zijn „beba” d.w.z. in het algemeen: „afkeurenswaardig”, de huwelijken van neef en nicht, dus die van een jongeman met vaders of moeders broeders- of zusterskind, zoals b.v. het huwelijk van Torerei met Neboekwawe. Hij zelf gaf toe, dat dit „sedikit beba” — „een beetje lelijk” was; ruilen zou mooier zijn geweest. Men zal echter verschillende huwelijken tussen partners van deze verwantschapsgraden vinden.

Verder is natuurlijk verboden elk huwelijk tussen verwanten, die in oewanarie-verhouding tot elkaar staan.

Kinderen van vader uit andere huwelijken dan die met de eigen moeder worden zuiver als bloedeigen broers en zusters beschouwd. Tussen stiefkinderen onderling bestaat dus geen verschil.

Pleegkinderen worden geacht ten opzichte van de pleegouders dezelfde graad van bloedverwantschap te bezitten als eigen kinderen. Een pleegvader mag derhalve nimmer huwen met zijn pleegdochter. Door het verzorgen van het kind ontstaat hier de verhouding, niet door de eigenlijke graad van bloedverwantschap. Niet omdat Metjaje's moeder Neboekwawe huwde met Torerei, doch omdat Metjaje in Torerei's huis werd opgevoed, bestaat deze verhouding. Ware Metjaje elders opgevoed, dan zou Torerei haar gerust mogen huwen. We zien dan ook meermalen in de stamboom, dat iemand én moeder én dochter huwde.

Aangezien het hier gaat om de verzorging, volgt daar logischerwijze uit, dat anderen, weliswaar bloedverwanten, doch die met deze verzorging niets uitstaande hadden, niet in enige bloedverwantschappelijke verhouding tegenover dit pleegkind komen te staan. Wel worden de namen gegeven, alsof het om echte kinderen ging: Metjaje zal Torerei's jongere broer Pete ntata noemen, Waraje en Kanawe maja. Maar er zou geen bezwaar tegen zijn, dat Pete eventueel met Metjaje huwde, ofschoon het huwelijk van Pete met Poliese of Nenowariese, de echte dochters van Torerei, volstrekt taboe is.

Tenslotte nog de regel, dat een jongere broer of zuster niet mag huwen voordat de oudere broer of zuster is gehuwd.

Men ziet uit deze regels, dat het cross-cousin-huwelijk als instelling niet bestaat, en dat, zo het al eens voorkomt, het dan afgekeurd wordt.

Behoudens het bovengenoemde geval van een voorgenomen incestueus huwelijk vernam ik geen enkel geval, dat de gemeenschap of leden daarvan zouden ingrijpen om een verboden huwelijk te voorkomen, indien men daar zelf geen persoonlijke interesse bij heeft of zijn eigen belang daardoor ziet bedreigd. Men keurt het af, spreekt er schande van en daarmee uit. Maatschappelijke sancties zijn er derhalve niet, hetgeen ook volgt uit de omstandigheid, dat er geen rechtspleging is, anders dan het eigen rechter zijn.

De te verwachten straffen bij misdragingen tegen huwelijks-adat worden door hogere machten opgelegd.

Deze zijn de gebruikelijke grote wonden, kromgetrokken benen, maar zeer speciaal de straf, dat de sagoboom geen inhoud zal produceren.

Ruilhuwelijk

Deze vorm is de meest gebruikelijke.

Conditie voor dit huwelijk is deze, dat degene, die wenst te huwen met een meisje, een van zijn vrouwelijke bloedverwanten ter beschikking moet kunnen stellen van degene te wiens behoefte de verlangde bruid geruild kan worden.

Uit voorbeelden, die door de informanten genoemd werden, blijkt, dat de meisjes geruild kunnen worden ten behoeve van broers of stiefbroers, ooms van moederszijde, zowel ouder als jonger dan de moeder, en in één geval ten behoeve van een neef van vaderszijde.

Ik heb geen vaste regel kunnen ontdekken.

Vermoedelijk echter is de ruil in eerste instantie voor de eigen broer en eerst als deze er niet is, of reeds voorzien, ten behoeve van andere familieleden. Doch vanzelfsprekend is daarin ook een volgorde van rechthebbenden. Er werd echter wel verzekerd, dat een vader zijn dochters nimmer ten behoeve van zichzelf mag ruilen.

Als de eigenlijke huwelijkskwestie geregeld is, doet de vrouw of zij de man niet wil hebben en loopt weg. De man grijpt haar, trekt haar in huis en bindt haar vast met de handen op de rug. Zij wordt op de vloer gezet of gelegd en doet dan alsof zij huilt. Als ze na kortere of langere tijd is uitgehuild, geeft de man haar enig voedsel in de mond. Eet zij dat gewillig op, dan is dit haar teken van instemming. De man maakt haar handen los en het huwelijk is gesloten. Men ontkent, dat er enige feestelijkheid zou plaats hebben, doch gezien de zeer summere wijze van vertellen van de Kaowerawédj is het mogelijk, dat deze

ceremonie wat uitgebreider is. Uiterlijk vertoon kent men echter vrijwel niet; het zal hier ook wel niet bij te pas komen.

Coïtus schijnt niet uitgeoefend te worden voordat inderdaad het huwelijk is gesloten, dus tot de vrouw haar toestemming heeft gegeven en haar handen zijn losgemaakt. Dit bleek mij onder andere uit het verhaal van een vrouw, waarop ik verderop uitvoeriger terugkom, die haar toestemming niét gaf en kans zag er na een dag vandoor te gaan. Men verzekerde mij nadrukkelijk, dat de afgewezen echtgenoot haar nog niet gebruikt had.

Koophuwelijk

Het koophuwelijk als instelling is bekend, maar men moet er niets van hebben, want door elke koop verdwijnt een vrouw uit de kring van belanghebbenden, die anders kans zouden zien om te trouwen. Men kan ongetrouwd zijn omdat men niet de beschikking had over een vrouw om te ruilen, maar men kan ook ongetrouwd zijn omdat een ander geen vrouw om te ruilen heeft, zodat als het ware het ruilobject waardeloos is geworden bij gebrek aan tegenprestatie, en men genoodzaakt is haar „pertjoema — gratis” weg te geven.

Niemand heeft er dus belang bij, dat een koophuwelijk gesloten wordt, behalve toevallig de éne, die om wille van de bruidschat van zijn vaderlijke of voogdelijke rechten gebruik maakt.

De bruidschat, die in zo'n geval gevraagd zou worden, is dan ook uitzonderlijk hoog, zodat er maar zeer weinigen in staat zijn om die op te brengen. Er zijn dan ook velen, die bij gebrek aan een „ruilvrouw” ongehuwd zijn.

De bruidschat, zo die gegeven wordt, bestaat uit bijlen, messen, bogen, pijlen, kralen, buikgordels, honden en dergelijke artikelen.

Roofhuwelijk

Dit soort huwelijk komt veelvuldig voor en wordt zeer in de hand gewerkt, doordat practisch het ruilhuwelijk vereist en het koophuwelijk bemoeilijkt wordt. De vrijgezel, die geen ruil meer ter beschikking staat, heeft geen andere keuze dan zich een vrouw te roven, terwijl een dergelijke aanwinst wat huwelijkskansen betreft de gehele stam ten goede komt.

In het algemeen, zo verklaarden de zegslieden, zal iemand, die sterk en krachtig is, zich een vrouw roven.

Men gaat opzettelijk met enige mannen op roof uit; doch rooft ook wanneer de gelegenheid zich voordoet, bij de jacht, het sagokloppen enz. Daar men wel weet, dat dit de geschikte gelegenheden zijn voor een overval, zijn de vrouwen in de tuinen, althans voorzover deze enigszins verwijderd liggen, alsook tijdens het sagokloppen, steeds in gezelschap en onder bewaking van de mannen. Vrijwel altijd gaat dan ook vrouwenroof gepaard met een overval, waarbij slachtoffers vallen.

Was de geroofde vrouw getrouwd, dan heeft de echtgenoot de plicht de rover te doden. Deze plicht gaat echter slechts zover als zijn moed hem dat veroorlooft en dat is gewoonlijk niet erg ver. In het algemeen legt men zich vrij spoedig bij een eenmaal geschapen toestand neer, vooral als daarbij nogal wat risico's te lopen zijn.

De geroofde vrouw wordt onmiddellijk gehuwd. Het gebruik, zoals bij de andere huwelijken, om de vrouw de handen op de rug te binden enz., de boven omschreven ceremonie, vervalt hier. Zou de vrouw weigeren om te huwen, dan wordt ze gedood.

Polygynie

Het huwelijk is polygynisch en dat brengt zeer ingewikkelde verhoudingen mede. Deze worden nog ingewikkelder omdat er in het algemeen een gebrek aan vrouwen heerst en daarom elke vrouw, na het overlijden van haar echtgenoot, respectievelijk opeenvolgende echtgenoten, steeds weer opnieuw uitgehuwelijkt wordt, tot zij uiteindelijk te oud en te lelijk is geworden. Dit betekent, dat als regel elke oudere vrouw enige huwelijken achter de rug heeft, waaruit vele kinderen kunnen geboren worden.

Als algemene regel hoort men meestal opgeven, dat iemand niet meer dan drie vrouwen tegelijk mag hebben. Het komt mij voor, dat dit als een kwestie van billijkheid wordt aangevoeld, omdat anders velen geen kans zouden hebben om aan een vrouw te komen.

Ik verneem zelfs, dat het niet voorkomt, dat iemand meer dan twee vrouwen tegelijk heeft, op een enkele uitzondering na, waarbij dan de speciale reden meestal is aan te wijzen. Gewoonlijk gaat het dan dáárom, dat één of beide vrouwen reeds afgeleefd zijn, zodat zij niet meer voldoende de behoeften van de man op sexueel en culinair gebied kunnen bevredigen. Ik heb het Anieboe, toen deze een derde vrouw wenste nadrukkelijk horen zeggen: „Wie zorgt er voor mij als ik oud ben?”

De mogelijkheid voor het bezit van meer dan één vrouw hangt in

verband met de eisen van het ruilhuwelijk nauw samen met het aantal vrouwen dat de man ter beschikking staat voor de ruil en eventueel met de mogelijkheid om ze te roven.

Ik meen niet, dat het bezit van meer dan één vrouw aan andere regelen gebonden is, met name niet een privilege is van bepaalde groepen.

Indien een vrouw is overleden, zal in de regel, zo dit althans nog mogelijk is, de weduwnaar de jongere zuster van zijn overleden echtgenote huwen. Het sororaat bestaat derhalve. Ruil of bruidschat is hiervoor niet nodig. Dat echter een man gehuwd is met twee zusters gelijktijdig, schijnt niet voor te komen. Het werd echter ook niet gegeven als een verbod, zodat vermoedelijk de bedoeling is, dat er op zichzelf geen bezwaar tegen bestaat, doch dat dan tweemaal een ruil tot stand moet kunnen komen. Ik ben hier echter niet zeker van; in de praktijk komt het momenteel niet voor dat iemand met twee zusters is gehuwd.

Het *leviraat*, in die zin, dat een „plicht” bestaat om de weduwe van de oudere broer te huwen, schijnt niet voor te komen. Men zegt, dat de jongere broer van de overledene diens echtgenote mag huwen, als hij daar prijs op stelt, maar hij kan ze ook aan een ander geven. Wil de jongere broer niet en is er niemand anders, die haar hebben wil, dan blijft ze verder ongetrouwd, waarbij ze inwoont in het huis van haar eigen jongere broer.

Men verklaarde mij wel — doch deze uiteenzetting was niet geheel duidelijk — dat, indien zij naar elders uitgehuwd zou worden, dat is: naar buiten de stam, er wel een betaling zou moeten plaats hebben; en in dat geval zou het niet alleen de jongere broer van de overledene zijn, die deze bruidschat opstrijkt, doch nog meerderen, onder wie o.a. ook de jongere broer van de weduwe.

Wel werd pertinent beweerd, dat de jongere broer van de overledene zijn toestemming had te geven voor een verder huwelijk van de weduwe.

De vrouwen van een man wonen gezamenlijk in hetzelfde huis. De oudste „bisa perintah” — „kan bevelen geven”, zo lichtte men toe; deze heeft dus enig gezag over de andere vrouw, vermoedelijk voornamelijk in verband met de verdeling der werkzaamheden.

Echtscheiding

Deze is onbekend, tenzij men dan als echtscheiding wil beschouwen het geval dat de vrouw wegloopt, wat nog al eens voorkomt.

Een vrije echtscheiding, eventueel alleen met toestemming van de man, hetgeen zou neerkomen op het overdoen van zijn vrouw aan een ander, is uitgesloten.

Het is zelfs sterker; ons spreekwoord: „trouw tot in de dood” is voor de Kaowerawédj niet voldoende; in het hiernamaals krijgt hij zijn eigen vrouw of vrouwen en de vrouw haar eigen man terug. Zie hierover later.

Huwelijkstrouw

Het is niemand onder enige omstandigheid toegestaan om van eens anders vrouw gebruik te maken — derhalve ook niet van jongere zusters van de vrouw en ook niet bij feesten. Men is in deze materie zeer beslist en bovendien zeer gevoelig.

De Kaowerawédj ontkent niet dat echtbreuk wel eens voorkomt, maar hij verzuimt niet er onmiddellijk bij te voegen dat en hoe de straf op de zonde volgde. En hier laat men waarlijk niet de straf aan hogere machten over.

Als de bedrogen echtgenoot van het feit kennis neemt, zal hij de schuldige onherroepelijk doden; afkoop is hierbij niet mogelijk.

Heeft de man van derden gehoord wat er gebeurd is, en heeft de vrouw dus de echtbreuk voor hem verzwegen, dan wordt ook zij gedood. Heeft zij echter na thuiskomst van de man deze onmiddellijk verteld, wat er is voorgevallen — waarbij dan waarschijnlijk verondersteld wordt, dat zij zich niet vrijwillig gaf — dan wordt zij niet gestraft.

Dit schijnt werkelijk ernstig opgevat te worden; men vertelde mij daarvan concrete voorbeelden.

O.a. een onlangs voorgevallen feit: een man komt thuis en hoort van derden dat zijn vrouw hem bedrogen zou hebben met een bepaalde andere man. Zonder verdere navraag zoekt de woedende echtgenoot deze op en jaagt hem een pijl in de dij, waarna hij verneemt, dat hij verkeerd is ingelicht en een ander de schuldige was.

De man daarentegen is vrij ten opzichte van alle ongehuwde vrouwen van de kampong, zowel kapao¹⁾ als weduwen; ook omgekeerd: de kapao en de weduwe zijn aan geen regelen gebonden, behalve dan die van bloedverwantschap.

Bij de man derhalve absolute vrijheid in zowel als buiten het huwelijk; bij de vrouw absolute vrijheid buiten het huwelijk en absolute gebondenheid in het huwelijk.

¹⁾ Huwbaar meisje.

§ e Conclusie

In de voorgaande vier paragrafen vindt men, behoudens enige noodzakelijke veranderingen, grotendeels de letterlijke tekst uit het verslag van Van Eechoud terug.

De vraag doet zich voor of een nadere bestudering van het materiaal, met name van de stamboom, soms conclusies toelaat, waar hij zich voornamelijk beperkt heeft tot het weergeven van de feiten. Het blijkt dan, dat het niet eenvoudig is tot een duidelijk beeld van de sociale structuur te komen; deels doordat het materiaal soms toch nog iets te onvolledig is (zo b.v. bij de verwantschapsbenamingen), deels doordat het systeem zelf niet heel vastomlijnd is.

Dit laatste zouden we zelfs één van de meest in 't oog vallende verschijnselen kunnen noemen: het ontbreken van vaste structuurprincipes bij de verwantschapsrelaties, de z.g. losse sociale structuur. Langzamerhand heeft dit verschijnsel een zekere beruchtheid verworven bij de onderzoekers van de culturen van Nieuw-Guinea, en verschillende hypothesen zijn ervoor aangevoerd. Het lijkt niet goed mogelijk om hieraan, op grond van Van Eechoud's verslag, veel nieuws toe te voegen. Het zij voorlopig voldoende erop te wijzen, dat de Kaowerawédj, en de andere stammen aan de Mamberamo, die door Van Eechoud zijdelings genoemd worden, een eigen variatie op hetzelfde thema vormen. In veel opzichten sluiten zij zich zelfs nauw aan bij de door Van der Leeden ²⁾ beschreven stammen in het Sarmische.

Ook hier vindt men de vaag-patrilineaire en patrilokale eenheden, die met het woord „geslacht” zijn aangeduid. Ook hier bleek het moeilijk ze te omlijnen en hun functie te bepalen. De groeperingen bleken bij de informanten niet erg te „leven”, vooral niet bij de jongere generatie. De regels, waaraan zij hun voortbestaan te danken hebben, blijken dan ook niet al te strikt te zijn. Normaal is, dat de vrouw na haar huwelijk in de nederzetting van de man komt wonen, en dat de kinderen in het geslacht van de vader worden opgenomen; maar het komt ook voor dat zij wegloopt, al of niet na overlijden van de man, en met haar kinderen in het dorp van haar broers wordt opgenomen. Ook door het roofhuwelijk, waarbij de vrouw met een zuigeling meegevoerd kan worden, komt het voor, dat de eenheid van de patrilineaire groep verstoord wordt.

Ook zijn de geslachten niet strikt exogaam. Van de 188 huwelijken,

---

²⁾ A. C. van der Leeden, *Hoofdtrekken der Sociale Structuur in het Westelijke Binnenland van Sarmi*. Leiden 1956.

die op de stamboom in beeld gebracht werden, hadden er tenminste 27 plaats gehad tussen leden van één geslacht. Eén hiervan was een huwelijk tussen parallel-cousins (Torerei met zijn Va Br Do Neboekwawe); van de anderen was de familierelatie niet naspeurbaar. De vrouw Soboeuwe uit het geslacht Ietjár trouwde zelfs tot driemaal toe met een Ietjár-man, zonder dat uit de gegevens een familierelatie tussen deze drie echtgenoten blijkt. Overigens was meer dan de helft van alle huwelijken gesloten met een partner van buiten de stam der Kaowerawédj, en van deze „vreemdelingen” vermeldt Van Eechoud in het algemeen alleen de stam-, niet de geslachtsnaam.

Naast duidelijke patrilineaire trekken, die ook door de Kaowerawédj zelf worden onderkend („zo de vader, zo de kinderen”), vinden we hier, evenals elders op Nieuw-Guinea, tekenen dat ook de afstamming van moederszijde een rol speelt.

Een patrilineaire tendenz zou men kunnen zien in de voorkeur voor de symmetrische ruil in één geslacht, waarbij de vrouwen de passieve ruilobjecten zijn. Het tot stand brengen van een passend ruilhuwelijk scheen wel een belangrijk brandpunt van de algemene belangstelling en een dagelijks onderwerp van gesprek te zijn.

Op de stamboom komen 6 gevallen van een regelrechte broer-zuster-ruil voor waarbij dus 12 echtparen betrokken zijn. In de helft van de gevallen betrof het een combinatie met een partner van een andere stam, waaruit dus blijkt, dat naast het roofhuwelijk ook het ruilhuwelijk tot de mogelijkheden behoort van huwelijksrelaties met een vreemde stam.

In de verwantschapsterminologie is de invloed van bilaterale verwantschapsrekening duidelijk zichtbaar. Het woord „mamak” b.v. staat zowel voor Va Ou Br als voor Moe Ou Br.

Bij de naamgeving viel het op, dat, hoewel de Va Va blijkbaar favoriet is, toch ook herhaaldelijk de Moe Moe of de Moe Va aan bod kwamen.

Het was moeilijk uit de gegevens iets als een vaste ruilrelatie tussen bepaalde geslachten te ontdekken. Vrij veel huwelijken waren tot stand gekomen tussen de geslachten Soeroemadja en Ietjár, waarbij meer Ietjár-vrouwen naar de Soeroemadja gingen dan omgekeerd. Zo huwden de broers Posiejane en Tetoniedje (S), twee zusters Eratje en Oewadje, beiden I. De S.man Bierare huwde driemaal met een I.vrouw; de eerste twee hiervan waren zusters, de derde was een dochter van dezelfde moeder, ook van een vader uit het geslacht I. In Bierare's familie bestond wel een duidelijke traditie van vrouwenruil met de Ietjár: zijn

Va Va had al een vrouw uit dit geslacht, en zijn Va Zu en één van zijn dochters werden aan een Ietjár-man uitgehuwelijkt. Dit is het enige voorbeeld van een zo duidelijk, in iedere generatie terugkerend ruilverkeer.

Samenvattend zou men kunnen zeggen, dat het materiaal geen verder strekkende conclusies toelaat dan deze:

dat het gezin, en geen groter eenheid, de belangrijkste groepering is;
 dat het ruilhuwelijk een belangrijke integrerende factor in de samenleving is, waarbij ook de geslachten een zekere rol spelen;

dat de gegevens echter te weinig houvast bieden voor het construeren van een bepaald ruilsysteem. De afwijkingen hiervan zouden dan in ieder geval zo groot zijn, dat de constructie op zichzelf weinig zin meer zou hebben.

HOOFDSTUK 2

HET INDIVIDU

§ a Menstruatie, zwangerschap en geboorte

Bij de intrede van de eerste menstruatie heeft generlei feestelijkheid plaats. Volgens de Kaowerawédj is de menstruatie iets lelijks, iets verkeerds.

De menstruerende vrouwen moeten zich afzonderen in een huisje: nawatjioe (nawa = menstruatie; tjioe = huis) en mogen daar niet uitkomen, alvorens zij wederom geheel rein zijn. De Kaowerawédj spreekt inderdaad van het „bersih” — „rein” zijn van de vrouw en hij spreekt eveneens in het Maleis over de „roemah beba” — „het lelijke huisje” (beba — in het algemeen: afkeurenswaardig). De vrouwen moeten het zelf bouwen, geen man mag er een vinger naar uitsteken. De man weet niet, of veinst niet te weten, wat daarbinnen gebeurt, hij negeert het bestaan volkomen. De huisjes zijn rondom zorgvuldig gesloten, waarschijnlijk om die vrouwen aan het gezicht van buiten te onttrekken en mede, misschien voornamelijk, om te zorgen, dat de honden er niet in kunnen komen: een hond, die in de nawatjioe is geweest, zou onherroepelijk voor de jacht bedorven zijn.

Gedurende de tijd, dat de vrouw in het huisje verblijft, mag de man niets met haar te maken hebben; niet alleen, dat zij geen eten voor hem mag bereiden, maar ook zijnerzijds mag hij haar niets te eten brengen, zelfs niet met haar spreken of haar zien.

Gewoonlijk zitten de vrouwen 5 à 6 dagen afgezonderd, doch waargenomen werd, dat dit soms 14 dagen duurde.

Over het ontstaan van de menstruatie bestaan verscheidene mythen. In het algemeen zegt men, dat de menstruatie is „nawotj djoebi” — „de maan schiet de vrouw met een pijl” en geeft daarmee blijk, de menstruatie in verband te brengen met de maan. Zie hiervoor bijlage no. 1.

Het verband tussen coïtus en zwangerschap is de Kaowerawédj zeer wel bekend: zonder „potém” — coïtus, zonder „teris” — sperma geen zwangerschap.

Van het verdere verloop der zwangerschap heeft hij echter maar zeer vage begrippen. Nabanétj — het Opperwezen — vormt het kind

in de moederschoot en wel: eerst het hoofd, dat een ronde vorm krijgt en waaraan dan ogen, neus, mond en oren worden gemaakt. Dan volgt de romp, die daarop armen en benen krijgt.

Omtrent de duur van de zwangerschap is men zeer slecht georiënteerd: 10 manen is een heel tijdperk om mee te rekenen. Het aantal van 10 manen wist men mij dan ook niet mee te delen. Ook wist b.v. Torerei mij niet te vertellen, hoe lang het zou duren, voordat zijn in positie zijnde vrouw zou bevallen. Hij dacht dat dit misschien nog wel twee, drie manen kon duren: 14 dagen daarna was de baby er!

Het schijnt overigens voor de vrouwen zelf ook een verrassing te zijn; althans men houdt met het naderende tijdstip geen rekening en gaat gewoon aan het werk in de tuinen. Torerei's vrouw Oejake beviel in de tuinen en zij moest door andere vrouwen per prauw naar de kampong getransporteerd worden.

Verbodsbepalingen omtrent het eten van bepaalde spijsen door zwangeren schijnen niet te bestaan; men ontkende het tenminste.

Als een vrouw voelt, dat haar bevalling aanstaande is, verdwijnt zij in de nawatjoe, waarvan er in elke kampong gewoonlijk een aantal permanent zijn gebouwd, zowel voor menstruerende vrouwen als voor kraamvrouwen.

De man neemt ten opzichte van de bevalling dezelfde houding aan als tegenover de menstruatie. Hij mag zijn vrouw niet zien, mag haar nergens mee behulpzaam zijn, geen voedsel brengen. Hij mag niet alleen de bevalling niet zien, hij mag ook niet naar zijn kind komen kijken. Hij negeert de bevalling; „men” vertelt hem, dat hij een kind gekregen heeft. Hij zegt: „men vertelt mij, dat ik een kind heb gekregen, maar ik weet er niets van”.

Soms vertelt men hem er bij, of het een zoon of een dochter was. Ik hoorde een en ander van verschillende mannen en maakte het zelf mee, in het geval van Torerei. Deze wist mij enige dagen na de bevalling niet te vertellen, of hij een zoon of een dochter had gekregen; toen een omstander me daarop mededeelde, dat het een dochttertje was, zei Torerei nog eens: „Ik wist het niet”.

Ik ben niet tot een conclusie kunnen komen, of men werkelijk niet op de hoogte is, of dat alles een pose is, die men aanneemt. Ik krijg van dit laatste wel de indruk. Wat uiterlijkheden betreft, houdt men zich in elk geval aan wat men beweert. Zo zal b.v. als de kraamvrouw uit haar huisje moet komen om te urineren of te defaecereren, de man, als hij in de nabijheid is, zich eerst moeten verwijderen.

Hoe dan ook, men beweert mij omtrent de bevalling niets te kunnen

mededelen en de daaromtrent nu volgende gegevens werden verkregen via de echtgenote van de bestuursassistent, die er enkele vrouwen over uithoorde en daarop verslag aan haar echtgenoot uitbracht. De gegevens zijn dus niet uit de eerste hand.

De kraamvrouw wordt geholpen door andere, in het huisje juist aanwezige menstruerende vrouwen, of, als er toevallig niemand is, door een willekeurige andere vrouw.

Is het ogenblik der bevalling aanstaande, dan gaat de kraamvrouw rechtop zitten; de „vroedvrouw” zet zich achter haar, de armen onder haar oksels, haar aldus ondersteunende. Zodoende heeft deze helpster de handen vrij en daarmee masseert zij de buik der kraamvrouw met een bepaald soort bladeren van boven naar beneden, haar af en toe met koud water begietende.

Gewoonlijk is het een kwestie van enkele uren, doch het kan twee tot drie dagen duren. Hulp met de handen, om het kind er uit te halen of iets dergelijks schijnt niet voor te komen; althans, men ontkende het. De bevalling geschiedt steeds als een soort stortbevalling, waarbij de placenta direct op het kind volgt.

De navelstreng wordt slechts enkel afgebonden, aan de zijde van de placenta afgesneden: is het een meisje, dan met een gabames: k a t; is het een jongen, dan met een bamboemes: p e s a i.

Het kind wordt niet afgewassen, doch slechts afgewreven met bladeren; ook de vrouw wast zich niet, doch wrijft zich met bladeren af. Er wordt geen vuurtje in haar rug gestookt of iets dergelijks; ook de buik wordt niet omwonden.

Wat nu volgt kreeg ik weer rechtstreeks van de mannen te horen:

De placenta wordt of wel begraven, of in een pierietj (emmertje van bladschede) opgehangen aan een boom aan de rivieroever. In de rivier werpen zou verboden zijn.

Als de navelstreng afvalt, wordt deze gedroogd, met wat kinderharen in een klein zakje gedaan en het kind om de hals gehangen. Het blijft dit dragen tot een leeftijd van naar schatting 2 jaar (geschat op kinderen, die men aanwees). Dan werpt men het pakketje in de Mamberamo. Sterft het kind vóór die tijd, dan wordt de navelstreng als amulet gebruikt.

Met dit pakketje mag blijkbaar niets gebeuren zolang het kind het draagt. Ik trachtte b.v. dat te krijgen van Aniboe's zoontje, doch men was doodsbenuwd dat het kind zou sterven. Ik heb daarom maar van de verwerving van dit kleinood afgezien; zou er inderdaad iets met het kind gebeuren, dan stond ik te boek als de schuldige.

Na de bevalling blijft de vrouw met het kind nog twee maanden in het huisje, in de derde maand keert zij terug naar haar eigen verblijf. Toch mag nog gedurende één maand haar echtgenoot niet met haar samen eten of eten van door haar bereid voedsel; zij mag echter wel met andere mannen samen eten.

Haar echtgenoot mag geen coïtus met haar uitoefenen; vanzelfsprekend gedurende het verblijf in het huisje niet, doch evenmin gedurende de volgende maand. Daarna is alles bij het oude.

Er is geen geboortefeest.

De moeder zoogt het kind ongeveer twee jaar, dat is: tot de navelstreng — zie hiervoren — wordt weggegooid.

Een zoogmoeder is blijkbaar onbekend. Op mijn vraag, wat er met het kind gebeurde, als de moeder overlijdt bij de bevalling, vroeg men verwonderd: „Dat gaat dood natuurlijk — siapa kasi makan? — wie geeft het te eten?”

Omtrent mogelijke abortiva heb ik niets kunnen achterhalen.

Als preservatief heeft men een magisch middel. De vrouw die geen baby meer wenst, doet bij de bevalling, die volgens haar de laatste moet zijn, wat van het gestorte bloed in een „tamietátj — blad van een broodboom”. Dan klimt zij met dit pakketje een meter of twee hoog in een „etak-boom” (Teysmanniodendron), wuift met het pakketje en gooit het weg. Er zullen dan geen kinderen meer komen, al cohabiteert ze nog zo veel. Siewanomie deed dit verhaal omtrent zijn eigen vrouw Pere en inderdaad heeft deze, die toch nog zo oud niet is, al jaren lang geen kinderen meer gekregen.

Kindermoord komt voor en naar het schijnt vrij veelvuldig.

Men verzekerde mij, dat er vrij veel tweelingen geboren worden en dat het dan van de ouders afhing, of beide kinderen mochten blijven leven. Had men geen bezwaar tegen beide kinderen, dan bleven beide leven. Had men wel bezwaar, dan werd er één gedood. Waren het een jongen en een meisje en had men reeds een paar jongens, dan moest het meisje gedood; had men reeds meisjes dan de jongen.

Op Pionierbivak werd dit ontkend, doch daar wist men blijkbaar reeds, dat deze handelwijze door ons werd afgekeurd en verboden. Aan de Edivallen vertelde Kamonie me dat openhartig en gaf voorbeelden, die in de index op de stamboom zijn opgetekend. Kamonie gaf het voorbeeld van zijn eigen kinderen: Sabjiejje was één van een tweeling; de andere werd gedood.

De moord geschiedt vlak na de geboorte; het kind wordt in een pierietj — emmertje van bladschede — gelegd, men giet het de mond

vol water en hangt dan het emmertje in een boom en kijkt er niet meer naar om. Kamonie beweerde, dat vader en moeder dat samen uitmaakten, doch dat lijkt me niet waarschijnlijk. In eerste instantie gaf hij ook alleen de moeder op als degene, die er over beslist en dat is het meest logische: de vader weet immers nog niets van het kind. Omtrent de motieven kreeg ik geen gegevens. Dat er ooit drie of meer kinderen tegelijk werden geboren, wist niemand zich te herinneren.

§ b Naamgeving

Gewoonlijk schijnt het kind zijn naam pas te krijgen tegen de tijd, dat het een beetje recht op begint te zitten. Dat het kan lopen is geen vereiste en met name valt dit niet samen met het hiervoren genoemde tijdstip, dat de zorgvuldig bewaarde navelstreng wordt weggegooid. In het algemeen mag men zeggen, dat de naam ongeveer na 6 maanden gegeven wordt.

Toch is dit geen wet van Meden en Perzen. Toen ik een avond had doorgebracht in kampong Petie (Bonoit), een tijdelijke kampong der Okwasar, was daar juist die avond een kind geboren. Ik had daar niets van bemerkt, doch toen ik een dag of tien later wederom in die kampong was, deelde een der mannen mij mede, dat hij een zoontje had gekregen juist op de avond, dat ik daar logeerde. Daarom had hij het de naam van „commissaris” gegeven. Ik had tegen dit geestelijk vaderschap geen bezwaar doch daar werd mij ook niet naar gevraagd.

Men beweerde, dat de naamgeving willekeurig was, behoudens het geval, dat er iemand gestorven is. In dat geval is het beslist noodzakelijk, dat zijn of haar naam aan een ander gegeven wordt, opdat die naam niet verloren ga. Of dit in zijn algemeenheid juist is, kan ik bevestigen noch ontkennen. Uit de stamboom blijkt dat herhaaldelijk namen van reeds lang overledenen niet meer voorkomen. Bijna elkeen heeft verschillende namen, soms 3 of 4, en het was niet doenlijk om die allemaal te verzamelen, laat staan in de stamboom te vermelden. Het is dus zeer wel mogelijk, dat deze regel streng in acht genomen wordt. Talloze malen kwam het dan ook voor, dat mij bij de vermelding van personen erbij gezegd werd: dia ikoet nama — hij nam zijn naam over.

Vader of moeder zouden gewoonlijk de naam geven, doch men vertelde ook dat grootvaders dikwijls hun naam of namen erbij voegen ¹⁾.

¹⁾ Noot van de bew.: Het is opvallend, dat de namen, die in de stamboom zijn opgetekend zeer dikwijls in alternerende generaties voorkomen. Er zijn talrijke voorbeelden van naamgeving naar alle vier de grootouders te vinden.

Men geeft bij navraag gewoonlijk één bepaalde naam op, die kennelijk bij zegsman gebruikelijk is. Ik krijg echter de indruk, dat dit plaatselijk — of in andere kringen? — verschillend is. Zo merkte ik zeer positief op, dat ik, de stamboom verifiërende aan de Edivallen, dus bij de Piejesiedj, dikwijls andere namen kreeg opgegeven dan die mij op Pionierbivak waren genoemd. Het bleek, dat men aan de Edivallen die andere namen ook wel kende.

Dit bezit van verschillende namen komt niet zelden bij vrouwen voor, doch is gebruikelijk bij mannen. Wat de algemene reden is, werd mij niet bekend. In principe houdt het kind de aanvankelijk verkregen naam of namen het gehele leven lang. Als echter iemand aan wie men zijn naam ontleende sterft, dan laat men die naam vallen. Dit constateerde ik wel: ook al werd één naam gegeven, men was volstrekt niet huiverig om ook eventuele andere namen op te noemen. Men ontkent, dat er naamsverandering zou zijn, bij de initiatie, bij neus- of oordoorboring, bij het bereiken van de puberteitsleeftijd of bij het huwelijk.

Sommige mannennamen kunnen wel verklaard worden; men lichtte toe, dat dikwijls worden overgenomen namen van mannen, die zij bijzonder flink en sterk achten.

Oetaba b.v. nam de naam over van Torerei, een sterke Monao, die reeds vele mannen gedood heeft. Torerei, de tweede zoon van Tjakoera, wil ook niet anders meer genoemd worden en zijn naam is bereids overgegaan op het jongste zoontje van Poka. Toch heeft Torerei een keur van namen; zijn grootvader gaf hem zijn eigen namen mee in de wereld: Otapa, Teketj en Kwasadja.

Aboete b.v. nam de naam over van Soewando, bij hem verbasterd tot Siewanomie, een vogeljager van Matabor, die beroemd is om zijn moorddadigheid. Als hij een prauw bepild heeft en de bezetting is nog niet helemaal dood, dan springt de originele Soewando in het water, zwemt er naar toe en maakt alles wat nog leeft met zijn mes af.

Van dergelijke illustere voorbeelden neemt men de namen over, in de hoop ook hun kracht en moed te verkrijgen — djadi koeat seperti dia.

Voor vrouwen is de naam in elk geval wel willekeurig, verband houdend met toevallige omstandigheden voor of tijdens de geboorte of de eerste kindheid. Enige voorbeelden:

Mábaja   mába = kajoe merah, het hout waarvan prauwen gemaakt worden. Zij werd geboren onder zo'n boom.

Nebieniese	nebienies = een soort moddervis. De moeder at deze vis veel.
Moediekale	Moedie = hier: billen; kale van kalem = wit. Dus: die met de witte billen, naar aanleiding van grote witte plekken, die het kind bij de geboorte op de huid had.
Eratje	Eratj = klapper.
Metjaje	werd geboren aan de rivier Metja.
Oewadje	oewaj = ganemo; zij werd onder zo'n boom geboren.
Ieniekale	ieniekale = een vogel met witte eieren; de moeder at deze eieren juist toen de bevalling begon.
Ametje	ametj = braken; het kind braakte de eerste maanden van haar leven veel.
Neboekwe	neboek = huilen; het kind huilde de eerste maanden aanhoudend.

Bij mannen vindt men deze gewoonte, n.l. het vaststellen van de naam aan de hand van toevallige gebeurtenissen bij de bevalling, niet. Wel hebben vele namen een woordbetekenis, b.v.

Tjakoera	tjakoer = weg, pad.
Mananoe	de naam van een soort pijlpunt.
Tamiesa	tamies = broodboom.
Mariesies	maries = groot soort moddervis (ie lang). maries = kroonduif (ie kort);
Kaowie	kaowie = kalisteen.
Bagoedja	Bagoedj = Havikeiland, tevens de naam van een vogelsoort en van een boomsoort.

Hier werd echter nergens verband gelegd, terwijl bij de vrouwen-namen door zegslieden zelf op dit verband en de aanleiding van de naamgeving werd gewezen.

Als ik een man naar zijn naam vraag, weet ik zeker, dat ik die niet te horen zal krijgen. Hij zal zich omkeren en uitzien naar iemand, die mij zijn naam kan vertellen. Torerei en Siewanomie o.a. daaromtrent ondervraagd, beweerden echter met stelligheid, dat betrokkenen gerust hun eigen naam mochten noemen. Op mijn vraag waarom ze dat dan niet deden werd geantwoord, dat deze mannen dan verlegen — maloe — waren. Indien ook hier aan deze schroom ten grondslag ligt de vrees, om door het noemen van de naam de aandacht der geesten te trekken, dan is het begrijpelijk, dat, met de kennis van een honderdtal der meest

concrete maleise woorden, de Kaowerawédj niet in staat is geweest mij daaromtrent nadere bijzonderheden te vertellen.

Een geheel ander verbod van namen noemen betreft de oewanarie-verhouding, die reeds besproken werd en de andere taboe-verhoudingen, gelijk besproken in de paragraaf over de verwantschapsterminologie.

§ c De jeugd

Doordat de meisjes steeds met de moeder optrekken heeft er een natuurlijke scheiding der geslachten plaats. Deze scheiding is echter in genen dele door voorschriften bepaald; als het zo uitkomt, dat de vrouwen tegelijk met de mannen in de kampong zijn of het bivak bezoeken, speelt de jeugd van beide geslachten zonder enige terughoudendheid samen.

De meisjes zijn practisch altijd bij de moeder, die ze mee naar het bos en de tuinen neemt, waar zij reeds van jongsaf vertrouwd raken met het werk.

Zodra de zontjes enige jaren oud zijn, trekken ze voornamelijk met vader op; de vaders die in het bivak rondliepen, hadden practisch immer een of meer hunner jeugdige spruiten bij zich. Toch spelen deze knaapjes van 4 tot circa 8 jaar ook dikwijls samen, voorzover ik kon waarnemen zonder toezicht.

De grotere jongens zoeken over het algemeen hun eigen weg; zij spelen, slenteren rond, jagen op jongensmanier, gewoonlijk op hagedissen, slangen en ander klein goed. Vaak — misschien als regel? — laten zij hun familie een tijd in de steek en gaan elders logeren. Een regel daarin kon ik evenwel niet ontdekken, ook niet ten aanzien van tijdelijke gastheren. Soms was dit inderdaad een pabietj, soms ook een oudere broer, of andere broers van vader of moeder.

Ofschoon ik daar geen concrete bewijzen van heb, is het mijns inziens toch wel duidelijk, dat de pabietj — de jongere broer van moeder — gezag over hen uitoefent. Deze is o.a. de hoofdpersoon bij de initiatie en is ten aanzien van de meisjes ook de man, die beschikt over het huwelijk. Of er een speciale lijn in de opvoeding zit, waarbij de pabietj de rol van mentor zou spelen, kon niet opgemerkt worden; behoudens dan bij de initiatie, waarover later. Gelijk reeds eerder vermeld, zitten de jongens soms in een kring om één der ouden, die verhalen vertelt en lessen geeft.

Opvoeding tot de jacht en de tuinbouw zal wel plaats hebben aan de hand van de praktijk.

Reeds knaapjes van rond 4 jaar lopen met een miniatuurboogje en pijltjes rond en schieten op van alles en nog wat, zoals een Europese jongen met een windbuks overal doelen vindt om op te schieten.

Van ouderlijk gezag is geen spoor te bekennen. Als het de jonge man niet belieft om een bevel, dat steeds als een verzoek klinkt, op te volgen, dan doet hij het niet. Ik heb meermalen meegemaakt, dat tijdens gesprekken met diverse mannen een of andere plant of iets dergelijks ter sprake kwam en dat ik vroeg, om even voor de duidelijkheid een exemplaar te halen of te laten halen. Een bevel aan de jeugd, hetzij eigen zoon of andermans kinderen bleef heel vaak zonder resultaat. Het „merekakoe” — ik wil niet, is hier minstens zo gewoon als in Indonesië het „tida maoe”. Ik heb vaders zich driftig zien maken en zoonlief rustig de benen zien nemen. Trouwens, dit geldt niet alleen voor de zoontjes, maar even goed voor de vrouwelijke spruiten. Op mijn vraag of ze de kinderen wel eens een pak slaag gaven, werd ontkennend geantwoord.

Speelgoed, speciaal gemaakt om als speelgoed te dienen, heb ik niet waargenomen. Wel kan men een jongen met een stukje hout, een blikje of iets dergelijks zich uren zien bezig houden. De elders ¹⁾ te bespreken touwtjesfiguren kunnen moeilijk als kindervermaak beschouwd worden; zij zijn daarvoor te ingewikkeld en worden voornamelijk door de ouderen gemaakt. Wel kennen jongens van 14 jaar b.v. ook vele dezer touwtjesfiguren.

Omtrent sexuele uitingen bij kinderen kon heel weinig geobserveerd worden. Volgens de ouderen zouden geslachtsgemeenschap of gebrekkige nabootsing daarvan niet plaats hebben, voordat de kinderen werkelijk huwbaar zijn. Deze bewering zegt natuurlijk onder deze omstandigheden niet veel.

De initiatie heeft in doorsnee plaats op een leeftijd van 10 tot 12 jaar ²⁾. Door omstandigheden, zoals het niet aanwezig zijn van een kón, kan dat tijdstip tot zelfs enige jaren verschoven worden. Men schijnt dat niet zo erg te vinden en gelijk we zullen zien, maakt het de facto ook weinig verschil uit. Hierover meer in hoofdstuk 4 § e.

De initiatie gaat vooraf aan de behandelingen zoals het doorboren van neusvleugels en neustussenschot en van oordoorboring. Voor deze bewerkingen noch voor het branden van plekken op de huid heb ik een religieuze achtergrond kunnen vinden.

Het branden van deze plekken geschiedt steeds omtrent de twaalf-

¹⁾ Hfdst. 6, § c.

²⁾ Elders vermeldt v. E. 12 à 13 jaar.

jarige leeftijd; het doorboren van oorlel en neustussenschot enige jaren later, het doorboren van de neusvleugels — men kan beter spreken van de neusrug — het laatst.

Het branden der plekken duidt in de richting van een demonstratie, dat men pijn kan verdragen en zou als zodanig een overblijfsel kunnen zijn van een initiatie-rite. Echter ook de meisjes doen er aan mee — en zelfs veelvuldiger en intensiever dan de jongens.

Bij de oorlel- en neustussenschotdoorboring hebben generlei feestelijkheden plaats; bij de neusrugdoorboring echter wel. Zelfs wordt daarbij een groot feest aangericht, waarbij gedanst wordt en een varken aanwezig behoort te zijn. Voorzover duidelijk gemaakt kon worden, heeft deze ceremonie plaats op een leeftijd van omstreeks 18 jaar, een leeftijd derhalve, dat de jongeman al zijn partij in de tuinen en de sago heeft mee te spelen en dat hij zo zoetjes aan huwbaar begint te worden. Het lijkt mij dan ook niet onwaarschijnlijk, dat deze volgens mededelingen zeer pijnlijke operatie hem tot volwaardig lid van de stam maakt en als zodanig een laatste initiatie-rite is. Het rechte heb ik er niet van vernomen.

Enigerlei initiatie van de jonge meisjes schijnt niet te bestaan. Het meisje, wier borsten al behoorlijk groot worden — dat is naar schatting omstreeks haar 16e jaar — wordt „kapao” en is rijp voor het geslachtsverkeer. Alle „kapao” zijn vrij voor het gebruik door de mannen van de kampong, gehuwde en ongehuwde. De vrijgezellen en de mannen wier vrouwen in het menstruatiehuisje zitten, maken hiervan vooral gebruik. Volgens de Kaowerawédj wordt een kapao niet zwanger. Het is inderdaad opmerkelijk, dat er weinig buitenechtelijke kinderen zijn.

§ d Verhouding tussen de sexen

De eerste taak van de man bij de Kaowerawédj is de verdediging van zijn huis en goed. De tweede, evenzeer noodzakelijke taak is de jacht, daar immers vleesspijzen bij een sago-etend volk onontbeerlijk zijn. Het is per se nodig, dat de man waakt, als zijn vrouw in de tuin bezig is of sago klopt; de praktijk wijst het voldoende uit. Juist tijdens deze werkzaamheden plegen de nabuurstammen hun overvallen uit te oefenen. Voor de jacht moet hij soms dagen achter elkaar op stap en ook voor de kleine jacht zal hij toch vele uren, halve dagen in de weer moeten zijn.

Het is dus begrijpelijk, dat de vrouw de arbeid in de tuinen verricht. Een begrip van declassering of iets minderwaardigs behoeft daar volstrekt niet aan ten grondslag te liggen.

Ook de „tuchtmaatregelen”, die de man toepast moeten mijns inziens in een ander licht gezien worden; men komt zo licht tot onjuiste conclusies als men deze handelingen plaatst in het kader van „onze maatschappij”.

De gewone tuchtiging van de vrouw bestaat uit een klap met de parang, blijkens het gebaar waarmee men dit demonstreert, meer een snede, aangezien de parang een trekkende beweging maakt. Het kapmes haalt men derhalve over de arm of de rug. Dit lijkt erger dan het is, al wordt de snede soms een decimeter lang. Een rechte snede doet tenslotte maar even pijn en is dan een gezonde wond, die, vooral bij het snel genezende vlees van deze mensen in een paar dagen dicht is. Men neemt dan ook nog niet eens de moeite er een verbandje om te doen.

Andere mishandelingen zijn het overgieten met heet, respectievelijk kokend water en het verbranden van het zitvlak of de lendenen met een stuk smeulend hout. Deze handelingen zijn direct van veel ernstiger aard, maar zij komen dan ook lang niet zo veelvuldig voor.

Ook hier dient men te bedenken, dat deze dingen voorvallen in een primitieve, zeer ruwe maatschappij, waar wonden en verwondingen, verzweringen en vergroeiingen aan de orde van de dag zijn, waar mannen met restanten van pijlpunten in knieën, buik of rug soms krimpen van de pijn, maar desondanks regelmatig de jacht uitoefenen. Zij zijn geen bewijs voor een minachting, voor een positie van rechteloosheid van de vrouw. Rechteloos is de vrouw dan ook allerminst. In de eerste plaats heeft zij persoonlijke bezittingen, haar kapmes, mes, netten, versieringen enz., die zij mag ruilen of verkopen zonder haar echtgenoot daarin te kennen, terwijl hij over deze zaken niet te beschikken heeft.

De echtgenoot is afhankelijk van haar, wat zijn voeding betreft, aangezien de man niet in staat is om sago te kloppen of de sagopap te bereiden. Daarentegen maakt zij aanspraak op een redelijk deel van datgene wat hij verwerft op de jacht of anderszins. Ik heb talloze malen geconstateerd, dat de man het voedsel, dat hij in het bivak kreeg, eerlijk met zijn vrouw deelde. Ook heb ik gezien, dat de man die zijn tijd had besteed aan conferenties met mij en als contraprestatie daarvoor een koeliedagrantsoen kreeg, dit onmiddellijk opdeelde met zijn vrouw en kinderen of, na zelf eerst gegeten te hebben in het bivak, zeide: dat bewaar ik voor mijn vrouw.

Maakt de echtgenoot het te bont met zijn tuchtmaatregelen, dan loopt de vrouw eenvoudig weg. Zij zelf gaat er niet altijd op vooruit,

maar de man is er in elk geval mee achterop, want hij weet, dat de weggelopen vrouw bij elke andere stam welkom is.

De vrouw heeft wel degelijk wat in te brengen bij haar uithuwelijking. Er is b.v. een man in Tjoemeta, naar schatting 35 jaar oud en onge-trouwd. Als men vraagt waarom hij niet getrouwd is, krijgt men als antwoord, dat er geen enkele vrouw is die hem wil hebben, omdat hij te lelijk is.

Anieboe zoekt naar een derde vrouw voor zijn oude dag; als ruil heeft hij Tjoje aan te bieden. De jongedames zijn echter in het geheel niet gesteld op „die oude vent” en toen Kanawe het risico liep, dat ze aan bod zou komen, ging ze na een liefdesnacht met Etake samen met deze aan de haal en huwde met hem bij de Piejesiedj.

Ajata, dochter van Homone, was uitgethuwelijkd aan Onietj. Deze had haar, zoals gebruikelijk, gegrepen en in huis gesleurd, wat reeds met vreselijk lawaai en gegil van de kant van Ajata gepaard ging. De handen op de rug gebonden bleef zij zitten en weigerde hardnekkig te eten, aldus eveneens haar toestemming tot het huwelijk weigerend. Onietj heeft haar trachten klein te krijgen met de parang, doch dat mislukte hem volkomen. De volgende dag wist de kranige Ajata haar handen los te werken en ging er van door. Zij liep naar de Piejesiedj en huwde daar met Mara, de zoon van Kamonie, vermoedelijk de man harer dromen. Ik telde op haar lichaam 19 littekens van de kapwonden, variërend van 5 tot 10 cm lengte. Haar bezwaar tegen Onietj was, dat deze vol cascado zat.

Ofschoon men dus ziet, dat de vrouwen wel degelijk wat in te brengen hebben, kan toch allerm minst gezegd worden, dat zij in het algemeen het huwelijk hunner keuze kunnen doen. Integendeel komen zij in een zeer onaangename positie als de pretendent niet geaccepteerd wordt door degene, die over het huwelijk te beschikken heeft. Ik heb daarvan een voorbeeld zich volledig zien afspelen:

Anieboe, de boven reeds genoemde weinig begeerde minnaar, tracht nog steeds Tjoje aan de man te brengen, vanzelfsprekend in ruil voor een vrouw voor hemzelf. Hij heeft dat al een jaar geleden geprobeerd, maar toen liep de begeerde vrouw Kanawe, boven ook reeds genoemd, geen risico en ging tijdig aan de haal. Bovendien hadden Kanawe's broers verklaard, dat Tjoje te lelijk was.

Doch ziet, niets is veranderlijker dan de mens; thans is Torerei verliefd geworden op Tjoje; hij vindt haar nu blijkbaar niet meer lelijk en wil haar trouwen. Hij heeft dat reeds met Tjoje in orde gemaakt en deze wil ook graag. Maar hier komt Anieboe in het geding. Anieboe is

Tjoje's pabietj en heeft toestemming te geven tot haar huwelijk en treedt bovendien op als bevoordeelde bij een ruil; hij wil er een vrouw voor in de plaats hebben. Echter, Torerei's enige ruilvrouw was Kanawe en die is „pertjoema" gehuwd, dus zonder contraprestatie. En derhalve zegt Anieboe een beslist „neen". De reactie van Torerei is als volgt: hij kapt al zijn sagobomen en tuingewassen om, hij draagt reeds enige jaren jas en broek, doch die legt hij nu af en doet zijn buikgordels en schaamlap weer om; de doorboringen in zijn neus zijn inmiddels te ver dichtgegroeid, zodat hij de neuspennen er niet meer in kan krijgen. Hij is „hati beba" — hart is lelijk —, in dit geval met de betekenis van bedroefd, toornig, teleurgesteld en „maloe" — verlegen —, en hij verlaat kampong Tjoemeta om weer in het bos te gaan wonen. Hij verklaart erbij: Als de Kompenie hier niet geweest was, zou ik haar — let wel: „haar" — hebben doodgepijld.

Anieboe zegt niet veel; één keer heeft hij gezegd, dat hij Tjoje — Tjoje, niet Torerei — zou doodpijlen, als ze het waagde met hem aan de haal te gaan. Verder zegt hij niets: laat ze maar gaan, maar zijn ogen staan moordlustig. Dit viel voor op de dag voorafgaande aan die van mijn vertrek en Anieboe zou enige dagen meegaan. Ik vroeg hem of hij niet bang was, dat Torerei dan met Tjoje zou weglopen? Hij antwoordde slechts: laat ze maar gaan!

Maar iedereen in de kampong weet, dat Tjoje's dagen geteld zijn, als ze de moed heeft om weg te lopen. Tjoje zelf weet dat ook wel, want ze heeft bij een soortgelijke gelegenheid van Anieboe al eens een pijl in haar lichaam gekregen, waarbij ze slechts toevallig er het leven heeft afgebracht.

Men ziet dus dat de vrouw in een dergelijk geval van beide zijden de volle laag krijgt. Men zal vermoedelijk de verklaring daarin moeten zoeken, dat van beide zijden gezegd wordt: „als ik ze niet krijg, een ander ook niet". Een leven telt nu eenmaal niet veel in deze maatschappij. Dat de reactie niet gekeerd is tegen de mannen onderling, zal wel gebrek aan moed zijn.

Hoe, afgezien van dergelijke kwesties waarbij „optreden" vereist wordt, de Kaowerawédj tegenover „de" vrouw staat, is moeilijk te observeren. Slechts enkele concrete observaties kan ik mededelen.

Torerei heeft in zijn jongenstijd ook enige tijd gelogeed bij Sebere, vrouw van Bierare, Siewanomie's moeder. Hij vertelde, dat dit zo'n goede vrouw was — hati bagoes — en dat zij zo goed voor de jongens zorgde. En uit zijn stem en gebaar klonk onmiskenbaar de erkentelijkheid tegenover deze vrouw voor de mooie tijd, die hij daar had doorgebracht.

Op de avond van de feestelijke inwijding van de nieuwe kón zat ik, vrijwel in volslagen duister, op een boomstam in de kampong wat te praten met Anieboe. Op enige meters afstand strompelde iemand voorbij in het donker, in de richting van de kón. Anieboe keek even en zei toen tegen me: „Het is zo donker, licht haar even bij met de zaklantaarn; het is de oude moeder van Tamiesa”. Ik moet erkennen, dat deze uiting van hoffelijkheid tegenover de oude vrouw uit de mond van Anieboe, mij zeer verraste.

Mijn conclusie, die tenslotte geheel voor eigen rekening is, luidt dan ook dat op zichzelf de vrouw in deze samenleving niet beklagenswaardig is. De positie van de vrouw moet dan ook niet verbeterd worden, maar die van het gehele volk.

§ e Sexuele anomalieën

Onanie bij mannen zal vermoedelijk wel niet voorkomen in verband met de aanwezigheid van kapao. Ik heb er verder niets naders over kunnen ontdekken, omdat het mij niet gelukt is de bedoeling der vragen duidelijk te maken.

Bij vrouwen komt onanie zeer zeker voor, gelijk uitdrukkelijk werd verklaard. Ik verwijs verder naar het liedje over de dochter van Oewieje, die zich daarmee blijkbaar onledig hield ¹⁾.

Homosexualiteit heeft mijn bijzondere aandacht gehad, speciaal naar aanleiding van een aanhaling door Dr. Wirz uit Moszkowski ²⁾, dat „bei den Stämmen des Mamberamo-gebietes homosexuelle Orgieën bekanntlich an der Tagesordnung sind und wohl auch mit dem Geheimkult dieser Stämme zusammenhängen . . . ”.

Het is mij volkomen onbegrijpelijk, hoe Moszkowski aan dit oordeel is gekomen. Ik ben ervan overtuigd, dat bij de Kaowerawédj geen sexuele orgieën, laat staan homoseksuele orgieën voorkomen; en verder is het duidelijk dat er geen „Geheimkult” voorkomt. Trouwens „bekannt” was er in Moszkowski's tijd (1911) van de Mamberamo-stammen nog niet veel, zelfs nu nog niet.

Ik heb aanvankelijk langs omwegen dit onderwerp benaderd, daarna recht op de man af gevraagd. Zoals bij koppensnellerij en kannibalisme

¹⁾ Zie hfdst. 6, § b, no. 13 van de Oewiejeho-liederen.

²⁾ Noot van de bew.: Bedoeld is waarschijnlijk het artikel van M. Moszkowski: Die Völkerstämme am Mamberamo in Holländisch-Neuguinea und auf den vorgelagerten Inseln. Zeitschr. für Ethnologie, 1911 pag. 315—346. Het citaat komt daarin niet letterlijk voor, maar wel woorden van gelijke strekking. Zie pag. 339.

het geval was, zouden zegslieden, indien de beschuldiging juist was, zeker verwezen hebben naar hun voorvaderen, die dat dan wel gedaan zouden hebben, maar zij niet meer. Het resultaat was echter negatief.

Ik heb ten einde raad de zeer suggestieve vraag gesteld, of er dan misschien andere stammen waren, die zulks deden? Nu zijn de Kaowerawédj ten allen tijde bereid om andere stammen en speciaal hun aartsvijanden, de Monao, allerlei lelijks in de schoenen te schuiven, doch ook hier was het antwoord dat, voorzover zij wisten, er geen stammen aan de Mamberamo waren, die zulks deden. Zij hadden van zulke dingen nooit eerder gehoord.

Ook in de verhalen en liederen is geen enkele aanwijzing te bespeuren, terwijl daar toch wel andere intieme handelingen besproken worden.

Ik wijs erop, dat ik spontaan de uitnodiging kreeg om het inwijdingsfeest van de nieuwe kón bij te wonen, terwijl men toch zeer wel wist dat ik niet volstond met een oppervlakkig bekijken van de gebeurtenissen, maar van alles het fijne weten wilde. Bij de feesten wordt bovendien door de meeste mannen op de heilige fluiten geblazen, terwijl het hun onder bedreiging met zware straffen verboden is om in die tijd de coïtus uit te oefenen. Het lijkt onwaarschijnlijk, dat hun de normale coïtus verboden zou zijn en homoseksuele handelingen niet. Bij de kón-inwijdingsfeesten zijn bovendien de vrouwen in de kón.

Op zijn minst zou men hieruit kunnen concluderen dat homoseksuele orgieën niet „aan de orde van de dag” zijn.

§ f Dood en lijkbezorging

Bij de dood verlaat de káow — gemakshalve door mij ziel genoemd — het lichaam en wel door de fontanel. Bij bewusteloosheid zowel als bij de slaap verlaat deze ziel het lichaam ook, maar kruipt er snel weer in zodra de persoon tot bewustzijn komt, respectievelijk ontwaakt.

Of hiermee de begrippen van de Kaowerawédj omtrent de dood volledig zijn weergegeven, durf ik niet te zeggen. Ik ben er niets meer omtrent te weten gekomen. Van een andere substantie, zielestof of iets dergelijks heb ik verder niets te horen gekregen. Over de káow en het leven na de dood wordt in het hoofdstuk over Religie en Magie uitvoerig gesproken.

Misschien dat iets meer licht op deze materie geworpen kon worden, als de woordbetekenis van „tjábegoer” en „maroembegoer” bekend werden, doch het is mij niet gelukt om deze betekenis te achterhalen. In het Maleise ratjetoe, dat de Kaowerawédj op Pionierbivak heeft leren spreken, drukt hij ons begrip „dood” uit door „mati besar”, dat

is dus zoveel als „betoel dood”, terwijl ziek zijn wordt vertaald met „mati sedikit”, dat is dus: een beetje dood. Als men vraagt deze twee uitdrukkingen in eigen taal te vertalen, krijgt men de bovengenoemde twee woorden: „tjábegoer” en „maroembegoer” te horen. In verband met het in beide woorden voorkomen van de term „begoer” rijst het vermoeden, dat „dood zijn” en „ziek zijn” als graduele verschillen van een bepaalde toestand worden aangemerkt.

Men verklaart wel, dat bij „mati besar” de káow het lichaam voor goed verlaat en het leven in het hiernamaals begint. Hieruit blijkt dus wel, dat men het verscheiden van de ziel als het eigenlijke kenmerk van de dood beschouwt.

Ook de begrippen omtrent de doodsoorzaken — dat wil zeggen: de directe oorzaken, afgescheiden van het vertrek van de káow, zijn niet duidelijk geworden, hetgeen niet te verwonderen is.

Ziekte-substanties kunnen het lichaam binnendringen en daar door diverse manipulaties uit verwijderd worden.

Doodsoorzaken zijn: een gewelddadige dood, zoals door bebijlingen, kapmes, verdrinken, aanval van een varken; verder soewangi in minstens de helft van de gevallen; dan de dood door „grote wonden”, hier bedoeld „framboesia”, en tenslotte de natuurlijke dood.

Ik moet nochtans erkennen, dat ik er niet zeker van ben, of de Kaowerawédj een natuurlijke dood bestaanbaar acht, behalve dan voor kleine kinderen en grijsaards. Op Pionierbivak zijn daaromtrent geen zuivere gegevens meer te verkrijgen; ik vermoed dat er daar door bestuursassistent en politie te veel is gelachen en grappen zijn gemaakt over soewangi e.d.; althans de Kaowerawédj spreekt er niet veel over, terwijl aan de Edivallen blijkt, dat bijna elke dood als soewangi wordt beschouwd.

Als iemand overleden is, blijft het lijk in huis staan — niet in de kón — en wordt eerst alle familie bij elkaar getrommeld. Dit duurt soms wel tot 5 dagen doch daar is niets aan te doen. Als familieleden, die er recht op hebben, niet uitgenodigd zijn bij het plaatsen van het lijk op de dodenstelling, dan zullen zij bij hun terugkomst de stelling radicaal omhakken en het lijk op de grond laten vallen.

Als allen aanwezig zijn, wordt het lijk in bladeren gewikkeld. Tevens — dus op de dag der lijkbezorging zelf — wordt de dodenstelling: k a r a r opgericht. Deze stelling mag niet eerder, b.v. de vorige dag, opgericht worden; dat zou de dood van de gehele kampong tengevolge kunnen hebben. Is de stelling klaar, dan wordt het lijk aan een paal gebonden met gestrekte benen en voor het gezicht gevouwen handen,

en aldus door twee personen naar de stelling gedragen. Aldaar wordt het aan de stok er bovenop gehesen.

Op de stelling wordt het lijk van de bladeren ontdaan en vervolgens worden kleding en sieraden afgenomen. Hieromtrent waren de lezingen enigermate verschillend. Te Tjoemeta beweerde men dat niets, totaal niets mocht achterblijven, dat zelfs de schaamlappen, ook die van vrouwen, afgenomen moesten worden. Aan de Edivallen was blijkbaar het wegnemen van de schaamlap geen vereiste en mocht, indien de man slechts weinige buikgordels bezat, dat weinige wel om zijn lichaam blijven. Waren het er meer, dan werden ze afgenomen, stuk gesneden en op de stelling gelegd. Dit laatste werd te Tjoemeta ook gezegd. Ook wordt het haar, dat door de rotanvlechting een compacte massa vormt, afgerukt en naast het lijk gelegd. Men lichtte toe, dat bij de lijkbezorging, die dan gewoonlijk enige dagen na de dood plaats heeft, dat haar reeds zeer los in de huid zit en er gemakkelijk afgetrokken kan worden.

De benen van het lijk worden dan opgetrokken en zo vast gebonden, met de knieën onder de kin; de armen blijven gestrekt langs het lichaam. Het lijk ligt op de rug, het hoofd naar het Oosten, de voeten naar het Westen.

Dit waren althans de richtingen die men aanwees. Ik wijs er echter op, dat de Kaowerawédj onze hemelstreken niet kent. Hij kent natuurlijk de richting waar de zon opkomt en waar zij ondergaat, doch hij kent, en ik meen dit vrij positief te kunnen beweren, geen Noorden en Zuiden. Hij oriënteert zich op de Mamberamo, spreekt van deze zijde en gene zijde, van de richting stroomopwaarts en die stroomafwaarts. En waar de Mamberamo in grote lijnen in zijn hele gebied practisch Noord-Zuid stroomt, is het zeer wel mogelijk, dat hij met zijn aanwijzing bedoelde: de voeten naar de richting van het water, het hoofd ervan afgekeerd. Dit lijkt mij te meer waarschijnlijk, daar in zijn hele cultuur het dualisme „water(mamberamo) - land” tot uiting komt.

Op het hoofdeinde van de karar wordt sagopap neergezet, die zo mogelijk bereid moet zijn door de vrouw van de oudere broer van de overledene.

Omtrent wat er gebeurt met de goederen van de overledene, kreeg ik geen duidelijke gegevens. Sommigen zeiden, dat de pijlen stukgebroken en op de stelling gelegd werden. Van andere zijde beweerde men, dat alleen de gewone pijlen zo behandeld werden en de mooie onder de erfgenamen verdeeld.

Eveneens beweerde men dat rotanarmbanden en rotanbuikbanden

versneden werden. Toch werd gezegd dat sommige versieringen naar erfgenamen gingen, waar nog aan toegevoegd werd, dat zij dan enige tijd in huis bewaard werden alvorens de nieuwe eigenaar ze ging dragen.

Eveneens tegenstrijdig waren de verklaringen over hetgeen er geschiedde met de aarden potten van een overleden vrouw; volgens sommigen werden ze gebroken, vernietigd dus, volgens anderen ging iemand anders er wel mee heen.

Er staat dus wel vast, dat sommige voorwerpen op de dodenstelling gelegd worden en voor menselijk gebruik ongeschikt gemaakt.

Tot zover de eigenlijke lijkbezorging, waarbij geen feest is en verder geen ritueel plaats heeft; met name wordt ontkend, dat de kón, een gewijd varken en dergelijke later te bespreken zaken er iets mee te doen zouden hebben.

Omtrent wat er daarna gebeurt, is er weer tegenstrijdigheid in de verklaringen. Sommigen beweerden, dat daarna de gehele kampong verlaten werd en iedereen ging wonen in één van de tijdelijke kampongs, enige afstand van de plaats van overlijden verwijderd. Anderen zeiden: siapa hati beba — derhalve hij wiens hart lelijk, in dit geval: bedroefd was, ging tijdelijk elders wonen. In beide gevallen was de gestelde termijn: tot het lichaam geheel vergaan was en slechts het gebeente restte.

Ook werd door o.a. Anieboe beweerd, dat enige dagen na de lijkbezorging de familieleden weer naar de stelling trokken, dat één van hen er op klom en met water het lijk afwaste, terwijl de anderen onder de stelling gingen staan en zo het waswater over zich lieten lopen en er wat in hun mond van opvingen.

Kamonie op de Edivallen en ook anderen ontkenen echter ten stelligste dat dit gewoonte was, en beweerden dat de Kwerep dat deden, doch niet de Kaowerawédj. Bij deze stam gebeurde dat slechts zelden en wel o.a. bij zijn vader: Tjienawe. Het lijk was dat van Kamona en Tjienawe had het waswater over zich heen laten lopen. Sindsdien schoot hij enorm veel varkens. Verder is ook Ewan eens zo moedig geweest en daaraan dankt hij zijn wonderbaarlijk succes op de jacht. Als hij, Kamonie, ook op een dergelijke wijze onder een te wassen lijk ging staan, zou hij ook zeer veel varkens kunnen schieten, maar hij en met hem anderen waren bang voor het lijk.

Anieboe vroeg een paar dagen na de dood van Aibo, zijn (classificatorische) broer, om tabak aangezien hij bij Aibo's dood al zijn tabak in het vuur had gegooid. Dat was gebruikelijk, vertelde hij. Nadere bijzonderheden hieromtrent verkreeg ik niet.

Als het lijk vergaan is, hetgeen naar men zegt, zo ongeveer na 5 manen het geval is, keert men — d.i. de familieleden, terug bij de stelling en haalt het hoofd er af, alsmede het gebeente, maakt van het geheel een pakket en hangt dit in de kón. Na ongeveer één maand wordt de kop weer te voorschijn gehaald, schoongemaakt en versierd met motieven in rode klei. Dan richt men een feest aan in de kón, waarbij gedanst wordt en gegeten en waarbij tijdens het dansen de schedel zich bevindt in een draagnetje, hetzij van de vader, hetzij van een zoon van de overledene. Na afloop van het feest plaatst men de schedel op een staak van ganemohout vóór de kón en laat hem daar staan. Na enige tijd valt hij vanzelf er af of wordt weggegooid, evenals het gebeente.

Er zou bij elk dodenfeest aan Nabanétj — het opperwezen — geofferd worden. Periodiek of na zekere tijd terugkerende feesten zijn er niet. Men beweert dat de gang van zaken dezelfde is wanneer het een vrouw, opgeschoten jongen of meisje betreft. Is het een klein kind, dan wordt er buiten de kampong ergens een stellage gemaakt, het lijkje er op gelegd en verder aan zijn lot overgelaten. In Tjoemeta wordt tegenwoordig begraven op instigatie van de bestuursambtenaar.

Indien een echtgenoot is overleden, trekt de weduwe zich huilend terug in haar huisje, waar zij vooreerst slechts mag uitkomen om haar behoeften te doen. Dan echter moet zij haar gezicht bedekken, zij mag niet rondom zich heen zien. Een der zegslieden drukte het als volgt uit: „Als zij zou zien, hoe mooi de zon scheen, zou zij gaan huilen”. Hij bedoelde daarmee kennelijk te zeggen, dat de weduwe aan haar verlies herinnerd zou worden, als zij zag hoe alles om haar heen gelukkig was.

De treurende weduwe mag dan ook geen sago kloppen of haar eigen eten bereiden. Anderen doen dat voor haar en met name is de echtgenote van de oudere broer van de overledene haar verzorgster en bewaakster. Zij mag geen sagopap en geen vlees en naar ik meen nog andere bepaalde spijzen niet. Er werd gezegd, dat zij mocht eten: gebakken sago, vis en de groente „masie”. Opsommingen van de Kaowerawédj zijn echter zelden compleet. Zij mag zelf geen vuur aanmaken of in enig vuur blazen.

Tijdens de rouwtijd draagt zij een rouwkap — „soegwier”. Dit is een gewone lap, geklopt van boombast, als een kapje om het hoofd gebonden, met op de rug afhangend einde. De weduwe draagt deze soegwier zo lang het haar belieft. Legt zij deze af — en dit zou dan eigener beweging en naar eigen believen zijn — dan is dat: 1e. een teken voor de betreffende jongere broer, dat hij haar weer kan uithuwelijken; 2e. als deze uithuwelijking niet of nog niet plaats heeft, voor de andere

mannen een teken dat zij ter beschikking is voor de coïtus. Volgens Kamonie zou deze periode gewoonlijk ongeveer 5 maanden zijn. Hiermede is zeker niet bedoeld de periode dat zij in haar huisje moet blijven; deze is in elk geval vrij kort.

Voorts beschildert de weduwe zich met rode aarde; ook de naaste bloedverwanten van de overledene doen dit. Bij de Kaowerawédj zag ik geen weduwe kort na het overlijden van haar echtgenoot en daardoor ook geen beschildering. Wel zag ik een geval bij de Okwasar, doch ik kan niet zeggen of de wijze van beschilderen bij de Kaowerawédj dezelfde is.

§ g Enkele levensgeschiedenissen

Hieronder worden uit de bij de stamboom behorende index enkele beschrijvingen overgenomen. Zij vormen, voor wie zich door een overvloed van namen heen worstelt, een goede illustratie bij de overige tekst van het verslag.

Met name kan men er uit lezen welk een omvang de onderlinge twisten met dodelijke afloop aannamen (zie b.v. bij Taba), en hoe het (ruil)huwelijk een centrale plaats in de cultuur inneemt.

A n i e b o e, de zoon van Popaja en Kwore, huwde met Oewieje, toen Kanekwa dood was. Hij kreeg bij Oewieje een zoontje Pawoede, dat jong overleed, waarop het volgende kind eveneens de naam van Pawoede kreeg.

Anieboe is ook gehuwd met Pienieje en heeft bij haar een dochtertje Ametje. Pienieje heeft een veelbewogen leven achter de rug. Zij is een dochter van Sanarie en Kasoere. Aanvankelijk was zij gehuwd met Ebiesjekoera, een Kaowerawédj, doch kreeg bij hem geen kinderen. Ebiesjekoera op zijn beurt was eerst gehuwd geweest met Maraka, dochter van Kwanew en Waje, en had daarbij 3 kinderen Metieje, Menek en Ewoere. Maraka werd echter door de Namoenawédj doodgepijld, waarna Ebiesjekoera, gelijk vermeld, huwde met Pienieje. Dit huwelijk duurde echter niet lang, want Ebiesjekoera werd door zijn eigen stamgenoten doodgepijld tijdens een hevige ruzie over vrouwenkwesties.

Pienieje werd toen de echtgenote van Kakara, broer van Marake, zoon van Kwanew. Dit duurde langer, want zij verkreeg er drie kinderen: Ararei, Okaja en Kore, welke laatste huwde met Karaka, zoon van Kanekwa. Ararei en Okaja zijn reeds volwassen, doch nog onge-trouwd, daar zij nog geen vrouw om te ruilen ter beschikking hebben.

Ook dit huwelijk van Pienieje werd wreed verstoord: Kakara, alsmede de drie kinderen van Ebiesjekoera, die bij hem in verzorging waren, werden door de Namoenawédj doodgepijld.

Daarop huwde Pienieje met Anieboe, gaf hem nog een dochttertje, doch loopt er nu, zoals Anieboe zegt „pertjoema” bij, ze kan geen kinderen meer krijgen en is ook al te oud om te werken. In één van haar perioden als weduwe had zij van een onbekende vader een zoon gekregen: Poerat. Deze is reeds volwassen, doch wacht op de vrouw die voor hem geruïld kan worden, om dan zelf in het huwelijk te kunnen treden.

Emarese is een dochter uit het huwelijk van Kakem en Iemieje. Verdere kinderen uit het huwelijk van Kakem en Iemieje zijn Meowe, die huwde met de Soeroemadj Heram en de zoon Toba, die nimmer is gehuwd, omdat hij te lelijk is en geen enkele vrouw hem wil hebben; hij is bovendien enigermate infantiel. Meowe kreeg bij Heram 5 kinderen: Ebjaj, Oewiebie, Ebereme en Sejtjow, allen nog klein en meer verblijf houdend bij de Kaowerawédj dan bij de Soeroemadj; en een zoontje, dat als zuigeling overleed. Emarese is de oudste, dan volgt Meowe, dan Toba.

Kakem verdrong in de Mamberamo; hij is een zoon uit het huwelijk van Peso en Aboeje.

Peso, een zoon uit het huwelijk van Mananoe en Oewadje, was ook gehuwd met One en verkreeg daaruit de zoon Ponowa, die huwde met Okwe en de dochter Iedjerieje, die huwde met Emena. Deze, die door de Akár werd doodgepijld, was een zoon uit het huwelijk van Esete en Noekwe. Hij kreeg bij Iedjerieje 4 kinderen: een zoon, die als opgeschoten jongeling overleed; twee zoontjes, die als zuigeling overleden en de dochter Saje, die nooit is getrouwd, omdat ze teveel cascado had.

Iemieje was eerst gehuwd geweest met Kamónie, zoon van Sánarie, en huwde eerst na diens dood met Kakem.

Emarese kreeg bij Tjákoera 5 kinderen.

Eratje is een dochter van Abarie en Kogobare. Abarie is ook gehuwd geweest met Soboewe en verkreeg bij haar de dochters Piejedie-sieje, die huwde met Ewan; en Tjarawa, die huwde met Bierare.

Toen Abarie's laatste kind was doodgepijld en hij alleen op de wereld achterbleef zonder iemand om voor zijn oude dag te zorgen, had hij genoeg van dit leven. Hij verzocht daarom zijn vrienden om hem maar

te doden, welke vriendendienst zij hem bewezen door hem de keel af te snijden. Eratje is een veelgeliefde vrouw.

Allereerst was zij gehuwd met Ebetja, bij wie zij de zoon Tiewerie verkreeg, die jong overleed. Toen Ebetja al spoedig stierf, huwde zij met Konietj en verkreeg bij hem de zoon Oneso. Doch zowel Konietj als Oneso werden door stamgenoten doodgepijld en wederom stond Eratje alleen op de wereld. Dan was de beurt aan Piesao. Bij hem kreeg zij een zontje, dat echter als kind overleed.

Toen Piesao door de Monao was doodgepijld, kwam diens jongere broer Posiejanie aan bod, doch ook hij werd door de Namoenawédj doodgepijld. Hij had echter een dochter gekregen, Poekoewa, die huwde met Samaj, zoon van Kwiedawe en Kasa. Uit dit huwelijk, onlangs gesloten, zijn nog geen kinderen geboren.

De laatste toevlucht van Eratje was Tenataba, doch toen ook deze overleed, was Eratje's jeugdige frisheid verwelkt en bleef zij verder alleen (soedah beba — al te lelijk).

E w a n huwde met Piejediesieje, zuster van Tjarawa, dochter van Abarie en Soboeuwe. Uit dit huwelijk werden geboren Oronie, Osie en Tjoratane, de eerste nog klein, terwijl de laatste reeds kapao behoorde te zijn, doch zij mist nog elk spoor van borsten, zodat zij waarschijnlijk sexueel niet normaal is; verder Noekwewe, die huwde met Siemera. Uit dit huwelijk werden geboren het meisje Sabiesieje en het jongetje Asaje. Tijdens het spelen sloeg Sabiesieje haar broertje met een kapmes, met dodelijke afloop. Toen het volgende kind een zontje was, werd het zoals gebruikelijk naar zijn overleden broertje genoemd.

Ewan huwde ook met Erowa, die reeds gehuwd was geweest met haar stamgenoot Takwaniedje, een Namoenawédj. Na zijn dood liep zij weg met haar zontje Saoweda en huwde met Ewan. Van hem kreeg zij geen kinderen meer. Soaweda huwde met Piejage.

Ewan's vader was Edie, die door Abja, Tenataba's broer werd doodgestoken, zijn moeder was Iewone, die door Takwaniedje werd doodgepijld.

K a n a w e, de jongste dochter van Tjakoera uit zijn huwelijk met Tenowa, liep weg na een liefdesnacht met Etake en huwde met hem. Dit huwelijk was dus zonder enige contra-prestatie en men had er hevige ruzie over, totdat mijn komst de gemoederen kalmeerde. Noodgedwongen heeft men zich nu bij dit huwelijk neergelegd; de enige, die er nog steeds over makt, is Anieboe, om redenen van eigenbelang.

Kanawe kreeg inmiddels een zoontje, Kamora. De ouders van Etake zijn Atiewéj en Pawoeje.

Katja, zoon van Popaja en Kwore, huwde driemaal. In de eerste plaats met Sabiesieje, dochter van Bierare en Tjarawa. Hij verkreeg daaruit 4 kinderen: Kaida, de tweelingen Mopa en Kadjieje, allen nog klein, en Sonaje, die huwde met Kaomata, een zoon van Ponowa en Okwe. Een dochtertje uit dit laatste huwelijk, Soemoekwe, is nog een zuigeling, terwijl de andere dochter als zuigeling overleed.

Vervolgens is Katja gehuwd met Kwiedawe, een Sieadjoe-vrouw, die door de Monao was geroofd, doch na de dood van haar Monao-echtgenoot Kasa cadeau werd gedaan aan Kameso, die bij haar Sarote kreeg, thans een opgeschoten jongen. Na Kameso's dood huwde zij met Katja, doch dit huwelijk bleef zonder kinderen. Kwiedawe had van Kasa echter reeds twee zonen: Samaj, die huwde met Poeroeroe en Abetje, die bij zijn stam huwde.

En ten derde huwde Katja met Tatawone, de dochter van zijn oudere zuster Koterie en pleegde daarmee een door zijn stamgenoten hevig verfoeid huwelijk.

Siewanomie, zoon van Bierare en Sebere, heeft twee vrouwen. De eerste, Pere, heeft hij geroofd van de Akar; hij verkreeg bij haar het nog kleine dochtertje Nanome.

Pere, dochter van Wabole en Iemese, was eerst gehuwd met de Akar Beber en had daarvan enige kinderen, die echter in de Akarstam zijn gebleven. Wabole is een Akar, Iemese is een Kaowerawédj-vrouw van het geslacht der Piejesiedj, aldaar weggelopen.

Andere kinderen van Wabole en Iemese zijn Kanekwa, die door de Namoenawédj is doodgepijld, Padawie en Pamiene, beiden in de Akarstam gehuwd, en Iedjepie, die nog klein is.

Siewanomie had eerst Kore willen hebben, die gehuwd is met Karaka, doch die werd hem geweigerd, omdat hij niets te ruilen had; hij is toen maar op roof uitgegaan en heeft als buit Pere meegebracht.

De tweede vrouw is Taidje, die hij later huwde, toen hij wel een ruil had. Zij is tweemaal bevallen van een dochtertje, doch beiden stierven, de eerste na 5 dagen, de tweede na circa één maand. Daarna kreeg zij het nu nog kleine dochtertje Marakaje. Taidje is de dochter van Aitjawe en Kaida. Aitjawe's ouders, Namoenawédj, zijn beiden door de Monao doodgepijld: Kwawore en Oewariene. Kaida's vader is Enor, zijn moeder Neboekwawe, die na de dood van Enor

huwde met Popaja. Beiden zijn Kaowerawédj.

Aitjawe is van Kaida weggelopen, terug naar haar stam. Verdere kinderen van Aitjawe en Kaida zijn: Marew, die huwde met de Namoenawédj-vrouw Kaniesane en daaruit het zontje Taho verkreeg; Mariene, die huwde met de Namoenawédj Omaja en wier kind jong gestorven is; Kwawore en Iemese, die nog klein zijn. Een dochter van Enor en Neboekwawe is ook Werake, die huwde met Iesaje. Mariene is van een tweeling, waarvan het andere zusje bij de geboorte op de gebruikelijke manier werd gedood.

Taba, zoon uit het huwelijk van Mananoe en Kwatoewe, huwde met Tabielieje en verkreeg daaruit de zoon Katjenam, die jong overleed en de dochter Nasame, die huwde met Anarie. Hij huwde voorts met de Masiaopwédj-vrouw Poliese en verkreeg bij haar de zoon Obesie. Deze laatste huwde met Merane en verkreeg daaruit de dochter Moedie. Deze huwde met Totowa, zoon van Esete en kreeg van hem een zontje, dat als zuigeling overleed. Anarie en Nasame kregen een zoon Pewetj, die huwde met Noekwe en een zoon Maniere, die huwde met Mowese en bij haar de thans nog kleine jongens Serietj en Begora kreeg. Voorts de dochter Anieje die huwde met Piejonie. Een erg voorspoedige familie was dit niet: Tabielieje stierf een natuurlijke dood; Taba werd door Piejonie doodgepijld, Obesie door Ewan, Merane door de Soeroemadj, Totowa door de Monao en Moedie door Ewei. Moedie baarde haar zontje, dat spoedig overleed, in haar doodsstrijd. Zij kreeg het dodelijke schot, omdat zij na de dood van Totowa weigerde te hertrouwen met de voor haar bestemde candidaat Kaboeroe. Zij wilde ongetrouwd blijven en „pertjoema tjoeki sadja — vrij geslachtsverkeer uitoefenen”, hetgeen haar voogd „niet nam”.

Tenowa werd door Tjakoera geroofd van de Namoenawédj nadat haar echtgenoot Nawo door een Kaowerawédj was doodgepijld. Zij had bij Nawo reeds een zoon Sope, die reeds volwassen is, doch ongehuwd, daar hij geen vrouw ter beschikking heeft voor een ruilhuwelijk. Tenowa zelf is de dochter van de Ogwédj Atenai en van een Ogwédj-vrouw, wier naam bij de zeglieden onbekend was.

Atenai zat juist op een soort stellage papaja's te eten, die hij pas geplukt had, toen hij door de Monao verrast werd. Een pijlschot, dat hem precies door de geopende mond in zijn hoofd drong, deed hem dood naar beneden tuimelen. De vertellers vonden dit een bijzonder grappig verhaal en lachten nog uitbundig bij de gedachte daaraan.

De kinderen van Tenowa zijn in volgorde van geboorte: Tamiesa, Torerei, Pete, Kanawe en Waraje en zijn allen onder hun eigen naam besproken.

Torerei is de tweede zoon van Tjakoera. Hij was aanvankelijk gehuwd met Neboekwawe, bij wie hij het thans nog kleine dochtertje Nenowariese kreeg.

Neboekwawe, inmiddels overleden, was reeds gehuwd geweest met Kameso, zoon van Tjedow en had daarvan een zoon: Omeme, thans een opgeschoten knaap. Na de dood van Kameso huwde zij met Torerei. Neboekwawe was echter ook op stap geweest met een Chinese vogeljager, welk buitenechtelijk slippertje resulteerde in een dochtertje, Metjaje. De Kaowerawédj geven deze gemeenschap toe, doch trachten toch te beweren, dat Metjaje een dochter is van Kameso, waarmee zij dan waarschijnlijk bedoelen, dat Metjaje in het sociaal verband te boek staat als een dochter van Kameso. De biologische vader van het kind is echter bekend en woont nog steeds in Bonggo en het uiterlijk van het thans circa 13-jarige meisje verraadt de Chinese afstamming.

Anderzijds trouwde Torerei met Oejake, toen Mesoekoe gedood was. Bij Oejake kreeg hij het nog kleine dochtertje Poliese.

HOOFDSTUK 3

POLITIEKE STRUCTUUR

§ a Recht en gezag

Hoofden, aanvoerders met enig gezag, zijn bij de Kaowerawédj onbekend. Thans, nu de begrippen gezag, bestuur, straf zeer goed bekend zijn, kan dat gemakkelijk nagevraagd worden. Voor „korano”, „kepala kampong” e.d. heeft hun taal dan ook geen woord; er is ook niemand die een dergelijk gezag uitoefent.

Beslissingen in belangrijke aangelegenheden worden genomen door de „abetjas”, de „orang toea”. Dit zullen naar alle waarschijnlijkheid zijn de oudsten van de geslachten. Toen het ging om de opheffing van Piesano, zo vertelde Torerei, zaten de oudsten bij elkaar en beraadslaagden. De jongere mannen zaten afzonderlijk bij elkaar op enige afstand van de groep ouden; tegenover hen, ook afzonderlijk gegroepeerd, zaten de vrouwen. Aldus wachtte men op de uitslag van de conferentie, die na afloop door de oudsten werd medegedeeld.

Torerei, thans geschat op 30 jaar, zal toen dus ca. 27 zijn geweest. Met de „orang toea” worden dan ook niet de volwassen mannen, maar werkelijk de bejaarde mannen bedoeld. Als mannen van bijzonder gewicht worden met name genoemd: Oroka, Kanekwa en Tjakoera en wel in volgorde van belangrijkheid. Deze opsomming bedoelde echter niet uitputtend te zijn. Torerei bleef hierbij in zijn eigen familie; de drie genoemden zijn namelijk broers, zij het dan dat Oroka een andere vader heeft dan de twee anderen, en bovendien van een ander geslacht is. Verscheidene anderen werden genoemd, die aan bovengenoemde beraadslaging hadden deelgenomen.

Een krijgsoverste of iets dergelijks kent men niet. Men erkent het gezag van ouderen, meer geroutineerden, van sterken en moedigen, zonder nochtans te erkennen dat men bevelen zou moeten aannemen. Gezagsprincipe is dit derhalve niet: men erkent eens anders grotere capaciteiten.

Voor zover kon worden nagegaan, is er van rangen en standen, noch van slavernij iets te bespeuren. Ook geroofde jongens, die bij de stam opgroeien, schijnen volkomen gelijkwaardig te zijn en trouwen zo mogelijk ook in de stam. Van enige ongelijkheid ten opzichte van

rechten of privilegiën tussen de geslachten onderling viel ook niets waar te nemen.

Het bestaan van geheime bonden kan ik kortweg ontkennen. Men zal na lezing van dit verslag inzien, dat ik in voldoende mate het vertrouwen van de mannen genoten heb en dat het onmogelijk is, dat het bestaan van geheime bonden voor mij verborgen zou zijn gebleven.

Wet en rechtspleging

Er werden geen aanwijzingen verkregen, dat er enig bepaald wettenstelsel zou bestaan. Voorzover kon worden nagegaan, zijn het de oudsten in het algemeen, die in twijfelachtige gevallen uitmaken of iets mag of niet mag, goed of niet goed is.

Zij geven ook onderricht en speciaal tijdens de initiatie wordt de postulanten een en ander bijgebracht. Doch ook bij andere gelegenheden. Zo vertelde Torerei, dat zijn vader Tjakoera dikwijls in een kring van jongens zat en vertelde over vroeger, over adat en over goed en kwaad: „dia adjar kita” — hij leerde ons!

De gebods- en verbodsbepalingen berusten dan ook op adat en godsdienst. Zij zijn aangehaald in de betreffende hoofdstukken, waarbij tevens, althans voorzover bekend, de sancties zijn vermeld. Deze sancties zijn vrijwel allen van bovennatuurlijke aard. Ik vernam slechts twee gevallen waarin vergrijpen tegen de adat gestraft werden door mensen, die er niet rechtstreeks bij betrokken waren. Ten eerste: als iemand zijn zuster huwt of gebruikt, zullen zijn stamgenoten hem doden. Ten tweede: als een vrouw de heilige fluiten zou zien, zal men haar een pijl in de dij jagen; als de pokain (watergeesten, zie hfdst. 4, § b) het bloed zien vloeien, zullen ze tevredengesteld zijn. Sancties, die hogere machten opleggen, zijn er echter rijkelijk.

Ten aanzien van persoonlijke vergrijpen is het rechtsprincipe: oog om oog, tand om tand. Als iemand is doodgepijld, moet de familie van de vermoorde de moordenaar doden. Deze zal vluchten, de achtervolgers zullen wel de jacht tijdelijk opgeven, maar de wraak verjaart niet. Als iemands vrouw gedood is, zal de echtgenoot de vrouw van de moordenaar doden; heeft deze geen vrouw, dan diens vader, of hemzelf, of iemand van zijn naaste familie. Is iemands kind gedood, dan wordt het kind van de moordenaar ook gedood; heeft hij geen kinderen, dan zijn vader, zijn vrouw, eventueel hijzelf.

Tegenover dood behoort dood te staan; als wreker schijnt niemand bepaaldelijk aangewezen; naaste mannelijke bloedverwanten van de vermoorde, speciaal zijn broers hebben deze taak op zich te nemen.

Afkoop is beslist uitgesloten. Anieboe was hevig verontwaardigd, toen hij hoorde, dat het bij de Okwasar wel mogelijk was (sinds enige jaren, door het ingrijpen van de Kompenie). Bij de Kaowerawédj kan het beslist niet.

De wedermoord lokt echter niet een reeks van wedermoorden uit, zoals bij een vendetta. Men erkent de rechtvaardigheid van de wraak en de zaak is afgedaan. Deze houding wordt vergemakkelijkt door de wijze waarop deze wedermoord geschiedt: altijd in het geheim. Al weet de adspirant-moordenaar nog zo goed, dat zijn daad zal worden gebillijkt en zelfs al is zijn aanstaand slachtoffer een vrouw of een kind, dan nog zal hij de gelegenheid afwachten, dat deze zich in het bos bevindt of zich afgezonderd heeft, om zijn dodende pijl af te schieten.

Voor ongelukken geldt dezelfde regel: degene, die het dodelijk ongeluk veroorzaakte, moet sterven. Als twee kinderen samen spelen en het ene stoot het andere per ongeluk in het water, waarbij het verdrinkt, dan zal ook het eerste kind moeten sterven. Afkoop is ook hierbij niet mogelijk.

Toen het broertje van de Monao Serepa al spelend met het geweer van een Chinees vogeljager per ongeluk de broer van de Kaowerawédj Marew doodde, kwam Marew dat broertje opzoeken om het ook te doden. Serepa had het kind mee naar het bos genomen, zodat Marew het niet kon vinden. Aangezien deze dood vergolden moest worden en de snaphaan aan de Chinees toebehoorde, die dus eigenlijk de schuld van het ongeval droeg, en de tweede Chinees de kameraad van de eerste was, doodde Marew de beide Chinezen, waarmee de zaak was afgedaan. Het broertje kon nu vrij uit het bos komen en had van Marew niets meer te duchten.

Stelen is aan de orde van de dag; niet alleen dat ik zelf mannen heb horen klagen, dat hun tuin leeggehaald was door de vrouwen, doch het werd openlijk erkend, dat de vrouwen altijd probeerden andermans tuinen te plunderen.

Van diefstal van persoonlijke bezittingen werd echter niets bemerkt en dat is ook wel logisch, daar de Kaowerawédj zo weinig bezit, dat hij elk zijner gebruiksvoorwerpen tot op elk schrammetje precies kent. Zijn eigen spullen zou hij overal herkennen, in wiens bezit ze ook mochten zijn. Zelfs anderen dan de eigenaar herkennen het voorwerp meestal. Dit was zelfs zo sterk, dat ik zeer dikwijls een willekeurige pijl uit de verzamelde collectie kon trekken en aan de eerste de beste kon vragen wie de eigenaar was geweest.

Eigendomsrecht

Dit gedeelte van het onderzoek is niet erg vruchtbaar geweest. Het is natuurlijk niet moeilijk vast te stellen, dat iemand persoonlijke eigendommen heeft, meestal bestaande uit zelfvervaardigde voorwerpen of ander roerend goed, dat hij op enigerlei wijze verkreeg. Doch juist over het stelsel van ruil, koop, betaling voor gepresteerde arbeid werd weinig positiefs waargenomen.

De gewone pijlen maakt elke man zelf. Voor de mooi bewerkte of meer ingewikkelde pijlen is hij echter aangewezen op de weinige artisten die de stam telt. Aldus bezien zou er dus inderdaad een ambacht in deze maatschappij bestaan: dat van pijlenmaker. Wat echter de contraprestatie is weet ik niet, evenmin wat betreft de verwerving van andere zaken zoals buikgordels, versieringen, honden. Draagnetjes worden uitsluitend door de vrouwen vervaardigd en de man is hiervoor dus op haar aangewezen. Meestal verkrijgt hij deze zaken van zijn eigen vrouw, terwijl hij omgekeerd voor zijn eigen vrouw sagoroerlepel en roeispaan maakt.

Het hout voor prauwen wordt altijd door een aantal mannen gekapt; men kent echter steeds het bezit aan één bepaalde persoon toe. Of hier contraprestaties zijn, of dat hier mogelijk een bepaald recht tot medegebruik aanwezig is, kon niet worden vastgesteld.

Ook omtrent de grond zijn gegevens vaag gebleven.

Uit de wijze van mededelen lijkt het wel, alsof het grondbezit communaal zou zijn. Men spreekt van „de sago van de Sesedj, van de Ietjâr” enz., doch het is meer waarschijnlijk dat dit slaat op het grondgebied, op een zekere begrenzing, zonder dat bepaalde bewerkte stukken bedoeld worden. Sagobomen hebben in elk geval stuk voor stuk een „jang poenja”, een eigenaar, en kunnen weggeschonken worden, b.v. aan bezoekers, door de vader aan zijn zoons enz.

Tijdens dit onderzoek waren 5 personen bezig met de aanleg van een tuin. Gezamenlijk, met hun vrouwen, kaptten zij de bomen om en maakten het terrein schoon. Toen dit gebeurd was, werd het terrein in 5 perken verdeeld; ieder plantte daarin zijn eigen sago en zal deze ook blijven verzorgen. Is de boom groot geworden en de sago oogstbaar, dan zullen allen meehelpen met kloppen en ook allen — dus niet alleen deze 5 mannen — zullen van deze sago mee-eten. Wat zegslieden hier onder „allen” verstaan, werd niet voldoende duidelijk. Het is natuurlijk mogelijk dat hiermee bedoeld is: iedereen uit de kampong, en in dat geval zou de oogst zuiver communaal zijn. Dit lijkt mij echter weinig waarschijnlijk, er zal wel een beperking zijn tot bepaalde families,

misschien van het geslacht, ofschoon deze eenheid in het sociale leven weinig tot uiting komt. Vast staat echter en dat bleek bij verschillende gelegenheden, dat elke sagoboom in de omtrek een bepaalde eigenaar heeft; althans een „jang poenja”, hoe dat dan ook opgevat dient te worden.

Dat hier inderdaad een niet zuiver individuele verhouding in kan zitten, zou zeer begrijpelijk zijn. Immers, een sagoboom heeft na het planten circa 15 jaar nodig om oogstrijp te worden, een tijdsverloop dat voor een Kaowerawédj veel te lang is om er zich ernstige zorgen over te maken. De adat zou hem dan de plicht tot verzorging hebben opgelegd, ten behoeve van het algemeen belang.

Overigens had mijn vraag betrekking op de wijze van verdeling, die over 15 jaar moet plaats hebben. De antwoorden op deze vraag zullen dan ook weinig betrouwbaar zijn.

Of er door bepaalde personen op bepaalde stukken in het oerwoud beschikkingsrecht wordt uitgeoefend, eventueel ten aanzien van het verzamelen van bosproducten, kon niet worden vastgesteld.

Toen in het gebied der Okwasar bosonderzoek werd verricht, gingen er enige Okwasar mee. Te Pionierbivak kwamen zij een beloning halen, omdat de toeën in hun bos had laten „tjari kajoe” — hout zoeken.

Erfrecht

In de familie neemt de vader een patriarchale positie in. Hij geeft zijn bezittingen, waarbij het practisch uitsluitend gaat om sagobomen, aan zijn volwassen geworden zoons, wanneer hij de tijd daarvoor gekomen acht. Hij beslist over het huwelijk van zijn dochters en ontvangt de bruidschat, zo die gegeven wordt.

Overlijdt een man, dan krijgt diens jongere broer het vruchtgebruik van al zijn bezittingen, in primitieve taal gesproken: klopt diens sago. Had de overledene geen kinderen, dan behoudt hij deze bezittingen. Waren er echter wel kinderen, en wel zoons, dan moet hij later alle bezittingen aan deze jongens, elk volgens hun deel, teruggeven.

De weduwe met haar kinderen komen in huis, c.q. in verzorging bij haar eigen jongere broer, doch de jongere broer van haar overleden echtgenoot heeft de beslissing over haar verder huwelijk. Indien zij hertrouwt krijgt zij niets van de goederen van haar overleden echtgenoot, doch haar zoons blijven evenzeer gerechtigd daarop. Hertrouwt zij met bruidschat, dan delen beide jongere broers daarin mee.

Ik leg er echter de nadruk op dat ik geen geval van boedelscheiding heb meegemaakt en dat alle gegevens slechts antwoorden zijn op

abstracte vragen en dus met de nodige voorzichtigheid gehanteerd dienen te worden.

§ b Oorlog, koppensnellerij en kannibalisme

De Kaowerawédj is slechts bewapend met pijl en boog en, voorzover in zijn bezit, met een kapmes. Dit bezit dateert echter pas van de laatste decennia. Andere wapens, in welke vorm ook, zijn niet bekend.

Pijlen en bogen, alsmede hun makelij en versieringen, vinden elders uitvoerige bespreking.

De vechtwijze is practisch gesproken slechts sluipmoord en verraderlijke overval. Dat twee partijen openlijk en gewapend tegenover elkaar zouden staan en het uitvechten, is volkomen onbestaanbaar. Men sluipt naderbij, bij voorkeur beschut door de duisternis, en schiet een salvo pijlen af. Gewoonlijk is dat besluipen wel zo goed gedaan, dat de tegenpartij volkomen verrast is en voorzover zij het leven er heeft afgebracht aan de haal gaat. Helder maanlicht is de tijd voor de overval, of als het donker is, wordt gedurende de nacht beslopen en gaat het salvo pijlen bij het ochtendgloren af.

Wanneer de gelegenheid daartoe gunstig is, wordt de overval ook wel overdag gepleegd. Ik verwijs b.v. naar het verhaal van Dr. Bijlmer, vermeld in het boekwerk: „Met de Centraal Nieuw-Guinea expeditie anno 1920 naar een onbekende volksstam in het Hooggebergte”. Het daar vermelde verhaal van een overval door de Kaowerawédj op de Monao wordt nu nog in geuren en kleuren met enthousiasme en schitterende ogen als een onvergelykelijke heldendaad afgeschilderd. Toch was het niets anders dan dit: een troep Kaowerawédj legde zich in hinderlaag op een plaats waar zij wisten dat enige Monao, die op Pionierbivak op bezoek waren geweest, in hun prauw voorbij moesten komen. Toen deze dan ook passeerden, practisch weerloos in hun wankel vervoermiddel, kwam er een overmachtig salvo pijlen, dat drie van de vijf inzittenden onmiddellijk doodde. De prauw sloeg om en de twee overlevenden raakten te water. Zij wisten de oever van Pionierbivak te bereiken, waar een der Kaowerawédj hen nog na kwam om hen verder te belagen, wat door de leden van de expeditie belet werd.

De Monao, die als dapper en gevaarlijk bekend staan, mogen dan al wat gedurfter zijn in hun moordpartijen, de wijze waarop zij ze volvoeren is toch altijd sluipmoord.

Dzjonie, Oroka en Kameso met nog drie andere Kaowerawédj waren aan de Westoever van de Mamberamo. Nu is het zeker, dat zij daar

niets te maken hadden; zij konden er alleen maar kwaad doen, zoals het kloppen van andermans i.c. der Monao sago, of het schieten van andermans varkens. De Monao dachten er ook zo over en beslopen het zestal in de nacht, terwijl zij waren gaan slapen in een jachthut. Bij het kriecken van de dag ging het salvo af en de drie genoemden werden practisch op hun bed doodgeschoten, nog voor zij de kans hadden om een hand naar pijl of boog uit te steken. De drie overigen konden snel de benen nemen en brachten er aldus het leven af. Achteraf bleek, dat er 4 Monao waren geweest.

Ook door huichelachtig vriendelijk te doen, lokt men slachtoffers in de val. Zo werden Mesoekoe, Iesaja en Kanekwa gedood in de buurt van Bivak Wuwung. Zij troffen er Monao, die hen toeriepen, dat zij vriendschappelijke bedoelingen hadden en tabak zouden geven. Weliswaar nog wantrouwend waren de Kaowerawédj dichterbij gekomen naar de Monao, die inderdaad tabak in hun uitgestoken linkerhand hielden. Maar in hun rechterhand, die zij achter hun rug hadden, omklemden zij een kapmes en in plaats van tabak kregen de goedgegelovige Kaowerawédj een alleszins afdoende haal met het kapmes over de borst. Er waren toen 3 Kaowerawédj en heel veel Monao.

De Kaowerawédj demonstreerden bij dit verhaal in het geheel geen verontwaardiging over deze verraderlijkheid. Integendeel, zij voegden er aan toe: Kita djoega biasa begitoe — wij doen het gewoonlijk ook zo!

Bij de moordpartij van Namoenawédj op Akár waren 5 Namoenawédj-mannen samen met vier Akár-mannen, een jongen van een jaar of 12 en twee vrouwen. Ogenschijnlijk waren zij de beste vrienden en samen betrokken zij een nachtverblijf in de buurt van Kampong Taorie en zo gingen zij de nacht in. De Namoenawédj hadden echter afgesproken, dat zij slechts zouden doen alsof ze sliepen om, als de Akár werkelijk sliepen, hun slag te slaan. Zo geschiedde. Midden in de nacht spanden de Namoenawédj voorzichtig hun bogen en joegen op 1 à 2 meter afstand de niets vermoedende Akár een brede pijl in het lichaam. Een man en een jongen werden met het kapmes afgeslacht en de twee vrouwen tot goede buit verklaard.

Deze overval is niet legendarisch en geschiedde niet in vroeger tijden, maar in het jaar onzes Heren 1940, in de maand Januari, op drie dagmarsen afstand van de bestuursvestiging Pionierbivak . . .

Doch zelfs wanneer uit wraak een vrouw of kind gepijld moet worden, dan zal dat nog gaan als sluipmoord, ofschoon ook de echtgenoot of de vader in zo'n geval de rechtvaardigheid van het dood-

pijlen zal erkennen. Het weerloze slachtoffer zal dan opgewacht worden op een bospad, als het zijn behoefte doet, bij het water halen of een dergelijke gelegenheid.

Een zelfde optreden vindt plaats als door onderlinge veten, huwelijkskwesties enz. de gemoederen verhit zijn en de lust tot doden aanwezig is. Ook dan verwachte men geen soort duel of zelfs niet, dat de ene partij in drift naar zijn wapens grijpt en op de tegenpartij afvliegt. Men hoort wel vertellen: „... en toen werd hij kwaad en schoot hem dood...”. Gaat men dan de omstandigheden navragen, dan blijkt gewoonlijk dat de man die zich zo vreselijk kwaad gemaakt had, dat dagen lang bleef en geduldig op de loer ging liggen bij paden of tuinen, om zijn dodelijk schot te kunnen lossen.

Een geval, dat zich enkele jaren geleden heeft afgespeeld, doch dat allen blijkens de verhalen nog vers in het geheugen ligt:

Het eigenlijke geschilpunt betrof de vrouw Tjame. Posiejane wilde haar huwen, doch haar pabietj Sátjie verzette zich daar tegen. De discussies waren heftig, de gemoederen werden verhit en de gemeenschap verdeelde zich in twee partijen: pro en contra.

Tenslotte kwam het tot een uitbarsting en wel bij de in aanbouw zijnde kón te Piesano. Pro-huwelijk hadden zich geschaard bij Posiejane o.a. zijn broers Piesao en Piejonie, verder Ewan, Tjakoera en Ebiesjekoera. Contra waren natuurlijk de aanhangers van Sátjie, o.a. Osie, Taba en Obesie.

Het kwam tot een regelrechte veldslag, al was dat dan ook een sluipveldslag. De pijlen vlogen links en rechts, uit elk verborgen hoekje loerde de dood. Obesie stond argeloos bij de kón, toen een pijl van Ewan, die om het hoekje loerde, hem precies midden in de keel trof. Taba kreeg een schot van Piejonie met een brede bamboe-pijl, die hem dwars door de bovenarm tot diep in de borst drong. Ewan en Ebiesjekoera waren aan de haal gegaan, maar tijdens de vlucht trof Ebiesjekoera het dodende schot uit een hinderlaag, met een bamboe-pijl onder de oksel, dwars door het hart. Piesao en Posiejane werden geraakt, doch brachten er het leven af. Vele pijlen hadden hun doel gemist.

Is het wonder dat de onderlinge verhoudingen, vooral tussen de stammen, beheerst wordt door een algemeen en diep wantrouwen, vooral waar het geldt stammen, waarmee men het nogal eens aan de stok heeft? Als de Monao in het bivak zijn, slaapt geen Kaowerawédj in de omtrek rustig, maar evenmin de Monao zelf. De Kaowerawédj,

die anders in het bivak zijn pijl en boog gewoonlijk niet meer bij zich heeft, komt dan behoorlijk gewapend en houdt zich klaar. Het wantrouwen van de Monao was nog sprekender. Zij eisten, dat de Kaowerawédj met hen in het bivak zouden blijven slapen en tegen de avond dus niet zouden terugkeren naar hun kampong op een uurtje afstand. Ik werd er bij gehaald, om dit de Kaowerawédj aan te zeggen „want anders kwamen ze in de nacht terug om hen — de Monao — te overvallen”.

Ontmoeten ze elkaar echter, dan is de hartelijkheid uitbundig. De man, die me tien minuten van te voren wordt afgeschilderd als een zeer onbetrouwbare, gevaarlijke schurk, wordt omhelsd en op zijn schouder geklopt als een dierbare boezemvriend. Toen de Terar, die volgens Kamonie reeds vijf van zijn mensen door soewangi had omgebracht, in het bivak zou komen, was Kamonie doodsbang, liep zwaar gewapend en keek steeds benauwd in de richting, vanwaar hij komen moest. Toen hij inderdaad kwam, leek het alsof Kamonie een verloren gewaande broeder had teruggevonden.

Evenmin als men in het sociale leven het gezag van een enkeling kent, kent men dat in de krijg. Krijgsoversten zijn er derhalve niet. Aangezien het begrip „gezag” en „bevel” bij de Kaowerawédj te Pionierbivak thans zeer goed bekend is en zij ook zeer goed weten, wat een patrouillecommandant is, kon ik op dit punt rechtstreekse vragen stellen. Men ontkent ten stelligste dat er in de oorlog iemand zou zijn, die bevelen geeft. Men maakt van te voren de plannen op en als iedereen het er mee eens is, gaat men op stap. Wie het er niet mee eens is, gaat eenvoudig niet mee. Vanzelfsprekend hebben in deze oorlogsraad de oudsten en meer speciaal de sterken en stoutmoedigen — de orang isi keras — een overwegende stem, doch dan op andere gronden dan die van sociaal gezag. Men erkent eenvoudig de grotere capaciteiten van anderen.

In het hiervoren genoemde geval, zoals het door Dr. Bijlmer wordt verteld, was het dan ook niet alleen Ewan, die de overval beraamde, doch een groter gezelschap. Voor deze gelegenheid waren de twee „orang isi keras” Ewan en Tjakoera, die meewerkten.

Kannibalisme

De Kaowerawédj doen niet aan koppensnellen en ook niet aan kannibalisme. Ook de andere stammen langs de Mamberamo tot de Apauwar niet, behalve de Monao en de Kwerep.

De Monao eten van het slachtoffer slechts de voorarmen en de hersenen. Deze laatste zijn een lekkernij, samengekookt met sagopap en groenten. De schedel wordt bewaard en onder de kón gehangen. Ik heb verder geen nadere bijzonderheden kunnen krijgen. Typierend is echter de volgende mededeling van de Kaowerawédj: „De Monao eten slechts foja-foja mensen”. Nu verstaat men hier onder „foja” het „doen alsof, voor de gek houden” enz., b.v. foja-foja mati = doen alsof men dood is, zich dood houden.

Daar echter duidelijk is, dat de Monao wel degelijk althans gedeelten van het lichaam eten, kan hier onder de uitdrukking „foja-foja” slechts verstaan worden, dat het de Monao niet te doen is om het eten zelf, om het voedsel, doch dat zij uit andere gronden mensen eten. De gebrekkige kennis van het Maleis door de Kaowerawédj en mijn niet minder gebrekkige kennis van het Kaowerawédj's sloot echter dit terrein voor verder onderzoek. Vermoedelijk zal hier het eigenlijke motief te vinden zijn voor het kannibalisme bij de Monao. Hierop wijst ook de mededeling, dat de Monao slechts vijanden eten en nimmer eigen stamgenoten, ook niet als zij in de strijd gedood zijn.

De Kwerep daarentegen zijn menseneters in optima forma. Zij consumeren het hele slachtoffer van kop tot teen, ook penis en testikels. Hersenen worden, evenals bij de Monao samengekookt met sagopap en groenten; vrouwenborsten, gekookt in sago, zijn een bijzondere lekkernij. Er wordt een groot feest van gemaakt waaraan allen, mannen, vrouwen en kinderen meedoen, waar allen dansen en mee-eten. De schedel van het slachtoffer wordt op een staak gestoken en rondgedragen, waarbij men het volgende lied zingt:

*Ananabarej nenámoeranabarej
Kwétaowárêweriesej.*

[ána, mens; nenámoer, kind; nabaar, hoofd; kwétao, jukboog; wárêweries, een vorm van het werkwoord: dragen.]

Het „kwétaowárêweries” duidt op de wijze van dragen; de staak is boven gespleten en de uiteinden steken in de jukbogen aan weerszijden van de schedel.

Het zeer eigenaardige bij deze, toch zeer veel op elkaar lijkende stammen, is dat er Kwerep en Sieadjoe in één kampong bij elkaar wonen, terwijl de Sieadjoe géén kannibalen zijn. Een verklaring hiervoor kreeg ik niet.

De Kaowerawédj hebben een speciale collectie liederen, de „Héwan-liederen”, die speciaal gezongen worden, als er een vijand is gedood. Deze zingt men onder het dansen, waarbij de muziek geproduceerd wordt op de trom — saowie of tjiesietj geheten.

Men lette wel, er wordt na het doden van een mens nimmer in de kón gedanst of op een fluit geblazen. Evenmin wordt op de saowie in de kón gedanst of worden bij de saowie Siemar of Oewiejeho-liederen ¹⁾ gezongen.

Zoals reeds gezegd, de Kaowerawédj eet geen mensenvlees. Als er een vijand is gedood, richt men een feest aan met eten, zang en dans. Het lijk wordt in stukken gesneden en op een lage stellage gelegd. Daaronder wordt een vuur onderhouden, tot de lichaamsdelen voldoende zijn gedroogd en gerookt dat zij niet meer bederven — het vet druipt er daarbij af in het vuur. Dan worden de stukken in bladeren gewikkeld en als het feest is afgelopen brengt men ze naar de Kwerep. Deze maken op hun beurt een groot feest, doch ditmaal met de stukken vlees als hoofdschotel. De Kaowerawédj zijn daarbij tegenwoordig en worden onthaald op sago en varkensvlees, doch eten niet mee van het mensenvlees. Na afloop keren zij huiswaarts.

De Kaowerawédj bewaren derhalve ook nimmer schedels of beenderen van verslagenen.

Wat de betekenis is van het woord „Héwan” werd niet verklaard. Slechts bleek dat het een persoon van „mówatj” — heel vroeger, was.

---

¹⁾ Bepaalde categorieën liederen, die in hoofdstuk 6, § b verder worden besproken.

HOOFDSTUK 4

RELIGIE EN MAGIE

§ a Het Opperwezen

De Kaowerawédj gelooft aan een Opperwezen dat ergens hoog in de lucht woont. Zijn meest gebruikelijke naam is „Nabanétj” en andere namen zijn „Iesokwa, Edies (= donder) en Maharátj”. Deze laatste naam wekt verdenking, daar hij kennelijk identiek is met het Maleise „Maharadja”.

Waar althans het gedeelte van de stam, dat in de omgeving van Pionierbivak woont, reeds drie jaar nauw in aanraking is geweest met de overwegend christelijke politie- en bestuursambtenaren, is het vanzelfsprekend, dat men van het begin af aan de aandacht gevestigd dient te houden op mogelijke recente toevoegingen van het Godsbegrip.

In dit opzicht zijn dan ook bijzonder waardevol de inlichtingen, die ik kreeg tijdens mijn verblijf aan de Edivallen bij de Piejesiedj, een geslacht der Kaowerawédj, dat slechts door sporadische bezoeken aan Pionierbivak met de vreemdelingen in contact kwam. Echter behoeft dit, gezien het drukke intertribaal verkeer, geen communicatie van recente datum omtrent dit onderwerp uit te sluiten.

Op Pionierbivak sprak men gewoonlijk van „nabanétj”, dikwijls echter ook van „Maharadja” en ik heb daar van stond af aan — voorbarig — de conclusie uit getrokken, dat men daar reeds over God — Toean Allah — gesproken had, hetgeen, gezien de bovenvermelde omstandigheden, niet verwonderlijk zou zijn geweest. In deze mening verkerende deed ik aldaar geen verdere nasporing naar de oorsprong van dit woord.

Kamonie echter, de korano der Piejesiedj, die ofschoon aanmerkelijk minder Maleis kennende dan de mensen op Pionierbivak, na enige tijd uitstekend de bedoeling van mijn vragen begreep en zeer vaak spontaan inlichtingen verschaft, telde mij op zijn vingers de namen af, die men aan het Opperwezen gaf, zoals zij boven reeds zijn opgenoemd. Mijn vraag, of deze laatste naam soms door de vogeljagers was gegeven, werd pertinent ontkend. Men verzekerde, dat deze naam van „mowátj” was. Nu staat uit de vele gesprekken vast, dat „mowátj” is de tijd van

heel vroeger, de tijd waarvan geen levend mens kan meepraten, de tijd dat alle legendarische figuren uit de folklore van de stam op de aarde leefden.

Volgens dit gegeven moet dus — indien inderdaad het verband met het Maleis „Maharadja” bestaat — de invoering van veel vroeger dateren. Overigens gaat het hier slechts over het woord op zichzelf; dat het „begrip” niet van recente datum kan zijn, zal spoedig genoeg blijken.

Nabanétj is de machtige, de ontzaggelijke, hij is Heer van alles en iedereen. Donder en bliksem zijn zijn taal. Hij ziet alles op aarde, weet alles, doch vertoont zich nimmer. Wie hem zou zien, zou op het moment sterven. Zou hij thans op aarde komen, het zou de ogenblikkelijke dood van het gehele mensdom betekenen. De opvattingen over Nabanétj zijn vrijwel overal gelijk.

Zoals te verwachten is, zijn de begrippen anthropomorf. Men is het er over eens, dat hij mannelijk is en vrouw en kinderen heeft. Hoeveel weet men echter niet en men kent ook geen namen, behalve die van de zoon „Omonie”.

Men weet in het algemeen zeer weinig van Nabanétj. In elk geval is hij onzichtbaar en eerst na de dood kan men hem zien. De „iedjepietj” — een categorie geesten — kunnen hem zien en zij hebben ook de kennis omtrent hem aan de mensen gebracht.

Vroeger heeft Nabanétj zelf op aarde geleefd (zie de verhalen in bijlage 1), doch thans woont hij ergens hoog in de lucht. Daar is een grote rivier „Goewamoe”, waaraan ook de kampong van zijn zoon Omonie ligt. Uit deze rivier stort hij water uit over de wereld als hij boos of ontevreden is en wij noemen dat regen. Het geruis, dat men hoort bij zware regenbuien, is het geluid van de stromende Goewamoe. Regen is dan ook de speciale straf van Nabanétj.

Nabanétj is ook wetgever; hij zegt wat goed of slecht is en hij zegt, dat je geen vrienden mag doden, niet mag stelen, niet een andermans vrouw benaderen. Hij verlangt dat de man op aarde mensen zal doden. Na zijn dood zal zijn ziel voor Nabanétj verschijnen, gevolgd door de zielen van de door hem gedode mensen. Verschijnt hij alleen en heeft hij dus niemand gedood, dan zal Nabanétj zeer kwaad worden, hem met stenen gooien en hem weggagen.

Nabanétj vormt het kind in de moederschoot; hij maakt eerst het hoofd, dat een ronde vorm verkrijgt en maakt er dan neus, mond, ogen en oren aan. Dan vormt hij de romp, armen en benen.

Hij brengt ook ziekte onder de mensen, doch geen kwaadaardige.

De Kaowerawédj stelt zich voor, dat Nabanétj daarbij quasi met pijl en boog schiet, aldus van een soort soewangi gebruik makende. Speciaal hoofdpijn komt van hem, doch verder kunnen allerlei ziekten door hem veroorzaakt worden. Is iemand ziek, dan gebruikt hij eerst de „obat Nabanétj”, dat is voornamelijk „biejawa” — serehwortel. Verdwijnt daarna de ziekte of pijn, dan was zij afkomstig van Nabanétj; zo niet, dan hebben de „pokain” — watergeesten ze gezonden en moeten andere middelen toegepast worden. Zie verder hierover de paragraaf over geneesmiddelen in dit hoofdstuk.

Bij de inwijdingsplechtigheid van de nieuwe kón, alsmede bij elk dodenfeest wordt geofferd aan Nabanétj. Offerspijs moet daarbij steeds zijn een stuk van een speciaal voor de kón geschoten varken — „asánanies”, dat door het enkele feit, dat het voor de kón bestemd is, taboe is geworden en dan ook levend noch dood noch in onderdelen ontleed door de vrouwen gezien mag worden. Niet alleen dat reeds om deze laatste reden een tam varken al niet in aanmerking zou komen, doch het is zelfs vereist, dat men speciaal er op uittrekt om voor dat bijzondere doel een varken te schieten. Het zou b.v. niet mogelijk zijn, dat iemand toevallig met een varken thuis kwam, dat nog niet door de vrouwen was gezien en dat dan maar tot kón-varken verklaarde. Aldus doende maakt de Kaowerawédj de jacht op dit varken zelf reeds tot een deel der godsdienstige handeling. Mogelijk dat ook gedurende deze jachttocht bijzondere amuletten gebezigd worden of bepaalde gebruiken in acht worden genomen, doch ik heb daarover geen inlichtingen.

Het offer heeft plaats tegen zonsondergang en hier zal wel mee bedoeld zijn: voor het begin van het doden- of inwijdingsfeest, dat tegen het vallen der duisternis inzet.

Als offeraar is niemand aangewezen, althans niet in het algemeen. Mogelijk, zelfs waarschijnlijk zal er bij elk offer wel zo iemand zijn, zoals b.v. bij het dodenfeest een bepaalde bloedverwant. Wel zou het steeds één van de oudere mannen moeten zijn.

Het eigenlijke offer bestaat hierin, dat de offeraar een stuk vlees van het kón-varken met uitgestrekte arm naar boven houdt en daarbij de woorden spreekt:

Nabanétjô naniesé mogôno motéra Nabanétjô

met de betekenis van: Nabanétj, wil dit stuk varkensvlees opeten, Nabanétj. De gehele zin wordt in smekende toon uitgesproken, terwijl

de uitgang „ô” van „Nabanétjô” en de „ô” van mogôno” lang worden aangehouden.

Vervolgens zet de offeraar even zijn tanden in het stuk vlees en werpt het daarna toe aan een van de honden. De mens mag dit stuk vlees niet eten.

Tot mijn spijt was ik niet in de gelegenheid een offer bij te wonen; bovenstaande gegevens zijn dus niet door eigen aanschouwing verkregen, doch door mededelingen van Kaowerawédj. Ik heb hier echter vele mededelingen over gekregen van verschillende personen en hun verklaringen laten geen twijfel.

Eenmaal kreeg ik een andere formule uit de mond van een der jongeren, n.l. „Nabanétjô mogônomoe”, ook met de betekenis van „Nabanétj, wil dit opeten”. Misschien dat deze jongeman de formule niet zo precies kende, misschien ook staat de formule niet vast en wordt het overgelaten aan de offeraar om het op zijn manier te zeggen.

Omonie, Nabanétj's zoon, woont ook aan de Goewamoe; hijzelf trekt echter meestal met de iedjepietj op (zie volgende paragraaf). Hij schijnt overigens niet zo'n grote rol te spelen in het godsdienstig leven. Er is één lied, dat als lied van Omonie beschouwd wordt en dat behoort tot de categorie der Mieriew of Siemar-liederen, welke ook worden genoemd de „iedjepietj-liederen”.

Men beweert ten stelligste, dat er slechts één Nabanétj is. Gelijk in het begin reeds werd meegedeeld, zou zijn macht zich over alles en iedereen uitstrekken. Typerend hiervoor is ook de eenstemmige verklaring, dat pokain en iedjepietj -- zie volgende paragraaf -- ook een kón hebben en ook aan Nabanétj offeren. Hieruit volgt wel duidelijk, dat men Nabanétj in elk geval als een wezen beschouwt van hogere orde dan de toch zeer machtige pokain en iedjepietj.

Aan zon of maan wordt niet geofferd en overigens heb ik ook niet de geringste aanwijzing gekregen, dat deze hemellichamen enige rol van betekenis in het godsdienstig leven zouden spelen. Op Pionierbivak zei men niet te weten of er enige familierelatie bestond tussen Nabanétj en de zon — abietj. Kamonie aan de Edivallen beweerde, dat zij „ebétjêm” zouden zijn. Wanneer heden een kind geboren wordt en morgen een ander kind, ook zonder dat de moeders c.q. de vaders in enigerlei relatie tot elkaar staan, dan zijn deze kinderen elkaars „ebétjêm”. Dit zou nu de verhouding zijn van Nabanétj en abietj — de zon.

Op Pionierbivak beweerde men, dat zon en maan broers waren, en wel de maan de jongere. Ook de Okwasar meenden dit. Kamonie

beweerde, dat het best mogelijk kon zijn, maar dat wij — de mensen — daaromtrent niets wisten.

De zon heeft slechts één naam: abietj. Het door le Roux genoemde woord „oroek” betekent in het algemeen: „weder met zonneschijn” of ook: „zonnenschijn”. Het staat in tegenstelling met „onêsen”, de tijd waarin het veel regent, waarbij het, op het moment dat men spreekt, volstrekt niet hoeft te regenen.

Ook de maan heeft slechts één naam: „nawotj”. Het door le Roux genoemde woord „boera” is een verbastering van het maleise „boelan”.

§ b Geesten, ziel en hiernamaals

De kaow

Als de mens doodgaat, blijft het dode lichaam achter, maar de „kaow” verlaat het lichaam door de fontanel. De stervende heeft het gevoel, alsof daar een hand op drukt en niet zodra blaast hij de laatste adem uit, of de hand verdwijnt en de kaow ontwijkt.

De kaow komt in het lichaam tijdens de geboorte; waarvandaan zij komt kan men niet zeggen.

Als de mens slaapt, kan deze kaow op stap gaan en allerlei meemaken. Bij het ontwaken kruipt zij echter weer gauw door de fontanel in het lichaam. Ook bij bewusteloosheid verlaat de kaow tijdelijk het lichaam.

Dieren, ook honden, planten, stenen hebben géén kaow.

Geesten

Van de zuigeling wordt de navelstreng gedurende enige tijd bewaard en meestal het kind in een pakketje om de hals gehangen. Sterft het kind gedurende deze periode, dan ontwijkt de kaow en deze wordt iedjepietj.

Het verblijf van deze geesten „iedjepietj” is ergens hoog in de lucht, doch niet zo hoog als dat van Nabanétj. Zij bereiken deze woning langs de „ogwetien”, een soort dikke liaan, die in spiraalvormige windingen tegen de bomen opklimt.

Zij zien er precies uit als mensen, dragen buikgordels, schaamlappen, kralensnoeren, neuspennen enz. Zij hebben in het algemeen zeer veel versieringen. Ze eten sago, vlees enz., gaan op jacht en gedragen zich overigens geheel als mensen. Er zijn mannen zowel als vrouwen, zij

huwen en krijgen kinderen. Zij houden feesten, hebben een kón en offeren aan Nabanétj. 's Nachts komen zij uit hun woning en dwalen op aarde rond. Zij zijn niet kwaad, integendeel, zij helpen de mensen. Soms waarschuwen zij voor gevaar, zij bezorgen een goede jacht als men de nodige amuletten maakt enz. Zij kunnen niet sterven; zij zien Nabanétj en kunnen met hem verkeren. Het suizen van de wind in de bomen is het spel van de iedjepietj.

De kaow van elkeen die verdrinkt of b.v. door een krokodil verslonden wordt, elkeen dus, die de dood vindt door het water of wat daarin is, wordt „pokain”.

De pokain hebben hun woning op de bodem van de Mamberamo. Zij hebben in het algemeen hun intrek genomen in vissen, krokodillen en schildpadden. In elke vis, in elke krokodil huist een pokain en wel in de krokodillen en grote vissen volwassen pokains, in de kleine vissen hun kinderen.

Ook de pokain hebben een menselijke gedaante, zij leven als de iedjepietj, zijn ook onsterfelijk, doch kunnen Nabanétj niet zien. 's Nachts komen zij op het land en zwerven rond. Noch de pokain noch de iedjepietj hebben trouwens dit zwerven nodig; zij kunnen uit hun woningen alles zien wat op aarde gebeurt.

De pokain zijn de geesten, die de mensen straffen die zondigen tegen de kón-regels. Ik kreeg dit niet zo geformuleerd als regel te horen, doch leidde dit af uit de verhalen, die steeds verteld werden over het optreden der pokain bij zonden tegen de kón-regels. Bij alle kón-aangelegenheden zouden het de pokain zijn, die kwaad waren, als er niet naar behoren was gehandeld. Bij zonden tegen de huwelijksregels daarentegen was het steeds: de sagoboom krijgt geen inhoud, men schiet alle varkens mis enz. Steeds werd hier het optreden der pokain ontkend.

Pokain en iedjepietj staan onderling op zeer goede voet. Wel zullen de iedjepietj, als de pokain eens te veel mensen doden, tegen hen zeggen: „doe dat nu niet!”, doch strijd hebben zij onder elkaar nimmer. Vaak dalen zij af vanuit hun hoog verblijf in de lucht en gaan bij de pokain op de bodem van de Mamberamo slapen. Zij huwen zelfs onder elkaar, waarbij het net zo toe gaat als bij de mensen; huwt een iedjepietj-vrouw met een pokain-man dan volgt zij hem naar de bodem van de Mamberamo; omgekeerd gaat een pokain-vrouw met de iedjepietj-man mee naar boven. Zij hebben huwelijksgemeenschap en krijgen kinderen.

Zoals reeds gezegd komen de pokain en iedjepietj 's nachts uit hun woningen en wandelen op aarde rond. Deze omzwervingen bepalen zich niet tot de naaste omgeving van de kampong, doch de pokain en

iedjepietj gaan de gehele Mamberamo langs en zelfs verder. Toch blijven zij in het algemeen in de buurt van de kampong waar zij thuis horen, dan wel waar zij als mensen leefden. De iedjepietj van Piesano b.v. zijn thans ook mee verhuisd naar de omgeving van Tjoemeta.

Normaal zijn de pokain en iedjepietj niet zichtbaar.

Sommige mensen kunnen echter iedjepietj te voorschijn roepen. Kanekwa b.v. kon dat. De iedjepietj, die hij opriep, was Iesieomarie, een zoontje uit zijn huwelijk met Tjariese, dat slechts drie dagen leefde. Kanekwa maakte daartoe vier amuletten „oroem” en slikte deze in. De vier pakketjes plaatsten zich dan in zijn lichaam als volgt: één tegen zijn navel, één tegen zijn rug en de twee anderen rechts en links in zijn buik. Dan legde hij zich te slapen, zodanig opgesteld achter een soort scherm, dat de aanwezigen die de oproeping van de iedjepietj zouden bijwonen, hem niet konden zien. Even later kwam dan door de deur de iedjepietj binnen. „Je kon hem zien, je hoorde hem praten, je mocht hem aanraken en voelen, hij at zelfs iets van het voedsel dat hem gegeven werd”, zo vertelde Torerei met stralende ogen. Zijn uiterlijk was precies als dat van Kanekwa; hij had ook nauwkeurig dezelfde buikgordels, dezelfde neuspennen, armbanden en hoofdversieringen. Na afloop van de zitting verdween de iedjepietj weer in de donkere nacht. De aanwezigen moesten dan even blijven zitten, waarna Kanekwa ontwaakte en van achter zijn scherm te voorschijn kwam, belangstellend vragende, of zij de iedjepietj ook gezien hadden.

Kanekwa is thans dood, zodat er momenteel bij de Kaowerawédj niemand meer is die een iedjepietj kan oproepen. Iesieomarie, Kanekwa's iedjepietj, trekt tegenwoordig rond met Erow, een uitermate grote krokodil, waarin een pokain zit. Deze pokain stamt eigenlijk van de Kwerep aan de Apauwar, doch samen trekken zij rond en komen ook regelmatig door de Mamberamo, als deze hoog staat. De iedjepietj vertoont zich echter niet meer, de pokain ook niet; althans hier niet. Wel bij de Kwerep, waar men de kunst van het oproepen nog schijnt te verstaan.

De Oraopwédj hadden vroeger ook zo iemand, die iedjepietj kon oproepen, de Soeroemadja zelfs twee; zij zijn echter overleden. De Okwasar hebben er geen, de Namoenawédj wel, nog wel een vrouw: Pamiene. Torerei heeft ook deze iedjepietj gezien; zij verscheen op dezelfde manier en hier in de gedaante van een vrouw.

Ik meen begrepen te hebben, dat alleen dié iedjepietj op te roepen is — en dan alleen nog maar door ingewijden — waarvan men de navel-

streng — oerom — heeft. Met zekerheid durf ik dit echter niet te zeggen en ook in het geval van Kanekwa en Iesieomarie kreeg ik geen zekerheid of de speciale oerom van Iesieomarie werd gebruikt dan wel die van een willekeurig ander, jong overleden kind. Het ligt echter voor de hand om het eerste te veronderstellen.

De iedjepietj zijn nog wel eens op een andere manier zichtbaar; zij belagen de deugd van mensenvrouwen. Dikwijls komt men dat wel te weten: als een vrouw onvruchtbaar blijft, is zij kennelijk door een iedjepietj gebruikt. De iedjepietj komt bij gehuwden en ongehuwden, doch uit deze gemeenschap ontstaan nooit kinderen. Als een iedjepietj een mensenvrouw gebruikt, gaat dat op mensenmanier: zij ziet hem binnenkomen, hoort zijn bevel om te gaan liggen en alles verloopt zoals gebruikelijk.

De iedjepietj spreken Kaowerawédj's, de pokain hebben een andere taal.

De pokain laten zich gewoonlijk niet zien, doch wanneer zij komen om te straffen, zijn zij wel degelijk zichtbaar. Overigens wordt hun aanwezigheid ook nog als volgt bemerkt: als een visser zijn hengel uitgooit en de haak komt terecht in de woning der pokain, dan snijden zij het touw door. Dit ziet er dan uit als afgesneden met een mes.

Er zijn momenteel geen mensen, die een pokain kunnen oproepen; men moet nu eenmaal de nodige obat kennen. Zo ongeveer zou het moeten gemaakt worden: bepaalde insecten van de wateroppervlakte moeten gevangen worden en doodgemaakt. Zij worden in vier afzonderlijke pakketjes gewikkeld en aan een touw in het water gehangen. Dan gaat men er rustig bij zitten en na enige tijd zal men bemerken, dat er kleine rukjes aan het touw worden gegeven: dat is het teken dat de pokain doende zijn er hun speciale obat in te stoppen. Even daarna haalt men op en de obat is klaar. 's Avonds moeten de pakketjes ingeslikt worden en kunnen de pokain geroepen worden op dezelfde manier als de iedjepietj. Er is echter niemand meer, die de nodige kennis bezit. Alleen bij de Kwerep zouden er nog ingewijden zijn.

Verscheidene mannen en vrouwen, doch lang niet alle, hebben bij hun andere naam of namen een speciale iedjepietj-naam. Zo zijn de iedjepietj-namen van Ewei: Kwawieje; van Pete: Iesieomarie; van Asare: Omêrê. Zij worden echter niet bij deze namen genoemd. Ararei evenwel is een iedjepietj-naam en hij wordt wel bij deze naam genoemd. Ik heb in deze materie geen inzicht gekregen, zoals ik trouwens in het hele systeem van naamgeving geen inzicht heb kunnen krijgen.

Tenslotte zijn er wezens, die „mowátj” — heel vroeger, een grote rol

speelden en hier zichtbaar op aarde leefden, doch die thans niet meer zichtbaar zijn. De Kaowerawédj ontkent ten stelligste, dat zij pokain of iedjepietj zouden zijn; zij zijn helemaal niet gestorven. Andersoortig moeten zij echter zijn geworden, daar ze niet meer zichtbaar zijn en zoals b.v. Atjaw in een ganemoboom en Oewiejeho in een meertje onder water huizen.

En verder zijn er wezens, die wél pokain of iedjepietj zijn, doch kennelijk zich onderscheiden door speciale functies of eigenschappen, zoals b.v. de pokain Nêrao of de vrouwelijke iedjepietj Naniesaje. Naniesaje is een speciale iedjepietj; een enkele maal kreeg ik te horen, dat zij is „iedjepietj poenja anak”.

Naniesaje is een vrouw met tot op het achterste afhingende haren; deze haren zijn gedeeltelijk „kamien” — casuarishaar en gedeeltelijk „tjébién” — varkenshaar. Zij houdt verblijf in een der bomen „tjetaitj” *Alstonia scholaris* R. Br.; „abetjiebietja” — *Artocarpus*soort; of „meroem” — *Cerbera*? *odallam* C. Zij heeft een speciaal middel om de stammen te splijten, er in te kruipen en de spleet weer onzichtbaar te sluiten, een vermogen dat trouwens alle iedjepietj bezitten.

Naniesaje is „babi poenja mama”; *nenowai jang piara babi*, dia meroepa Naniesaje — dus: Naniesaje is de moeder van het varken; een vrouw die een big verzorgt, is gelijk Naniesaje.

Haar echtgenoot is de „biesai” — een soort buidelrat; en *biesai* is „babi poenja bapa” — de *biesai* is de vader van het varken. Alvorens op de jacht te gaan, tracht men de honden te doen bijten in een *biesai*. Men laat echter deze niet verscheuren of verslinden door de honden doch hangt het kadaver daarna in een boom. Gaat men zonder honden, dan zal men zoveel mogelijk zorgen een *biesai* te zien te krijgen: „Waar een *biesai* is, daar is ook een varken”.

Er is geen verbod om de *biesai* te doden of te eten en evenmin een verbod om de bomen *tjeraitj*, *abetjiebietja* of *meroem* te kappen.

Karemara, een soort klimplant met leerachtige ovale bladeren, is „Naniesaje poenja obat”; varkens eten de bladeren graag, voor mensen zijn ze echter oneetbaar.

Soms, terwijl men rustig op de grond zit, ziet men ineens een pluisje haar ergens op zijn huid zitten. Dan is Naniesaje voorbijgekomen en iets van het haar is achtergebleven. Men bewaart dit pluisje, doch ik weet niet of men er iets bijzonders mee doet. De gegevens zijn nogal onsamenhangend, het rechte heb ik er niet van begrepen.

Ik wijs nog op de wijze van amuletten maken (zie § g van dit

hoofdstuk), waarbij de tjeraitjboom, dus Naniesaje's verblijfplaats, een rol speelt.

Verdere bijzondere figuren zijn: „Ierietjerie”, een vrouw, die aan de oorsprong der Mamberamo woonde, doch thans aan de monding verblijf houdt. Zij is een vis, of houdt verblijf in een vis, dat heb ik niet begrepen. Zij is echter geen pokain of iedjepietj, evenmin als de volgende figuren.

Sajem en Poeboeje zijn eveneens vrouwelijke visgeesten, verblijfhoudend bij de Edivallen.

Kawák is een mannelijke visgeest bij de Edivallen.

De tijd heeft mij ontbroken om nadere inlichtingen te krijgen over deze wezens. Over Atjaw en Oewiejeho wordt afzonderlijk gesproken in § b van hoofdstuk 6 bij de Oewiejeho-liederen (zie blz. 164 e.v.).

Hiernamaals

Thans rest nog te bespreken het lot der kaow van hen, die niet onder een der genoemde categorieën vallen, dus van de meerderheid der mensen.

Zodra de mens gestorven is, verlaat de kaow het lichaam door de fontanel en gaat rechtstreeks op weg naar Nabanétj. Als teerspijze op deze weg kreeg hij mee de sago, die gereed is gelegd op het hoofdeinde van de „karar” — dodenstelling. Als hij geen voedsel mee zou krijgen, zou hij slap in de benen worden — „kaki lēmēs”.

Op deze weg wordt de kaow vergezeld door de kaow van allen, die tijdens het leven van de mens door hem gedood werden. Hoe meer kaow hem vergezellen, hoe meer hij welkom zal zijn bij Nabanétj. De kaow van iemand, die niemand doodde, zal zodra Nabanétj hem ziet, er hard vandoor gaan.

Normaal zal de kaow één dag bij Nabanétj blijven; daarna gaat hij naar de verblijfplaats der iedjepietj en woont daar „enige tijd” en wel tot het lijk op de dodenstelling vergaan is (tot alleen nog maar de beenderen overblijven, lichtte men toe).

Als dit tijdperk voorbij is, gaat de kaow naar zijn definitief verblijf, dat is de kampong der kaow: Oewásiemie, ergens diep onder de grond gelegen. Het is wel duidelijk, dat het tijdstip van de vestiging in Oewásiemie in het nauwste verband moet staan met het dodenfeest. Vermoedelijk is het op de juiste wijze houden van dit dodenfeest een voorwaarde voor de ziele-rust van de overledene. Men verzekerde mij met nadruk, dat de kaow van hen wier schedels ik mee naar Ambon nam, nimmer meer in Oewásiemie zouden komen, doch steeds

zouden verblijven in mijn huis (in de veronderstelling, dat ik die schedels in mijn huis zou bewaren). Dit moet speciaal gelden voor de schedel en niet voor de rest van het gebeente, want ook de kaow van Nenaries, van wie ik alleen de schedel en niet het gebeente bezat, was dit lot beschoren.

In Oewásiemie leeft de kaow hetzelfde leven als op aarde, doch van alles is er overvloed. Geen zorgen meer over de voeding, de tabak; geen ziekten en ongelukken. Ieder is jong en gezond. Alle vrouwen zijn jong en mooi. Begint de huid wat lelijk te worden, het haar wat grijs, dan stroopt men eenvoudig de huid af zoals een slang — „meroepa oelar” en verschijnt weer even jong en mooi als tevoren.

Komt de kaow van een vrijgezel in Oewásiemie, dan krijgt hij daar een vrouw.

Sterft een gehuwde vrouw, dan wacht ze in Oewásiemie op haar aardse man en blijft ook daar met hem gehuwd. Sterft een gehuwde man, dan huwt hij weer met zijn vrouw of vrouwen, als deze te zijner tijd ook overlijden.

Sommigen voegden aan het voorgaande toe, dat de eerder dan zijn vrouw overleden man in Oewásiemie een extra-vrouw krijgt toebedeeld, zodat hij alle geneugten reeds smaken kan in afwachting van zijn aardse echtgenote.

§ c De heilige fluiten

De algemene naam voor de heilige fluiten is „asár”.

De soort bamboe, die voor de fluiten gebruikt wordt, heet „nabates”. Zij is glashard en zeer moeilijk te bewerken, wat ook wel de reden zal zijn, dat de fluiten weinig versiering vertonen. Deze bamboe wordt, wegens zijn scherpe randen bij splijting, gebruikt voor het scheren van baard- en hoofdhaar en voor het splijten en schoonmaken van fijne rotan voor vlechtwerk.

Er zijn 5 soorten fluiten:

1. Oewetje — de korte fluit, met een lengte van ca. 50 cm. Het mondstuk is schuin afgesneden en wordt geplaatst opzij tegen de wang, zodat de korte zijde voor de mond komt en het geluid ontstaat door het blazen tegen de scherpe rand. Steeds wordt op twee van deze fluiten tegelijk geblazen.
2. Kokoradje — met een lengte van ca. 85 cm.
3. Nanapoeme — met een lengte van ca. 1 m.

4. *Etatje* — met een lengte van ca. 1.20 m.
Steeds worden drie van deze fluiten tegelijk bespeeld.
5. *Tamoekwawe* — de langste fluit, met een lengte van ca. 1.35 m.
Hierop wordt steeds met enige fluiten tegelijk gespeeld, waarbij één voorspeler is, terwijl de anderen invallen of antwoorden.

Men verzekerde mij echter, dat er nog een zesde soort was, de *Mietjá-riese*, die evenwel niet meer gemaakt wordt. De jongeren kennen het spel daarop, de wijs, niet meer — *tida tahoe dia poenja perintah* — en toen de ouderen waren overleden, was daarmee deze kunst verloren gegaan. Dit moet echter eerst geschied zijn in het vorige geslacht, want mannen als *Otapa* hadden deze fluit nog wel. De lengte was ongeveer als die van de *Tamoekwawe*.

Bij elk stel fluiten is er één iets langer dan de anderen. Dit is de fluit van de voorspeler en deze geeft dus een iets andere toon dan de overige fluiten.

Het blazen op de fluiten, vooral op de lange, vergt grote krachtsinspanning; alleen flinke, gezonde mannen zijn er toe in staat. Dat de mannen er bij zouden gaan transpireren van opwinding of extase, is, althans hier, in geen geval juist. Tussen de fluitpauzen in praatten de mannen volkomen rustig en kalm, ofschoon zij totaal bezweet waren.

Men schijnt op de *tamoekwawe* verschillende wijzen te kunnen spelen. Men noemde: *Oekwaje*, *Tamietátj* en *Sienêge*. De betekenis werd niet bekend. De woordbetekenis ook niet, behalve die van „*tamietátj*”. *Tamies* — broodboom, *tátj* — blad, hand, vinger.

Eigenaardigerwijze spreekt de *Kaowerawédj* in het *Maleis* meestal over de „*perintah*” van de fluit. „Deze fluit heeft een andere *perintah* dan die; de *tamoekwawe* *perintah* tiga roepa” en dergelijke uitdrukkingen. Nu is de *Kaowerawédj* op *Pionierbivak* voldoende bekend met het woord en begrip „*perintah*” en ik heb het ook talloze malen in de juiste betekenis van „bevel, opdracht” horen gebruiken, in omstandigheden, die niets met de fluit hadden uit te staan.

Blijkbaar ziet de *Kaowerawédj* in het geluid dat de fluiten geven, bevelen; zij zijn voor hem de herhaling, de huidige vorm van vroeger gegeven bevelen, een herinnering, een opwekking. Mogelijk dat betere kennis van de taal de verklaring gemakkelijk zou doen terugvinden in het verhaal van de kangoeroe (zie bijlage I, c). Immers, deze heeft een serie bevelen gegeven, op de kón en de fluiten betrekking hebbende. Anderzijds is er de mededeling, dat, liet men het fluitblazen na, het

zwaar en catastrofaal zou gaan regenen, terwijl regen ongetwijfeld voor de Kaowerawédj het machtsmiddel van Nabanétj is.

De toon van de fluit is blijkbaar het voornaamste. Zie verderop in deze paragraaf (blz. 88) wat er gebeurde bij het blazen op een metalen pijp. Opmerkelijkerwijze werd iets dergelijks waargenomen in de omgeving van Hollandia ¹⁾.

De fluiten worden niet ononderbroken geblazen, doch met tussenpozen. Wat deze perioden zijn, heb ik niet kunnen achterhalen. Op Tjoemeta werden b.v. de fluiten geblazen vanaf de dag van het inwijdingsfeest van de nieuwe kón tot de sluiting van dit feest. Daarna werden ze opgeborgen en bleven een aantal maanden buiten gebruik. Toen ik echter bij terugkeer van de expeditie weer te Pionierbivak was en het blazen wederom hoorde, vroeg ik er naar. Spontaan kwam de mededeling: „boeat pisang”. De nadere toelichting was als volgt: „Als we de pisang gaan oogsten of de kasbi enz., dan zeggen we „laten we dat niet „pertjoema” (zomaar, hier dus: onverschillig, zonder vertoon) doen, maar laten we de fluit eerst blazen”. Natuurlijk werd er niet gezegd, dat men dit deed voor Nabanétj, maar toch dringt de gedachte zich op, dat men hier in de grond te doen heeft met een acte van dank aan het Opperwezen voor een goed gelukte oogst.

Als zij geblazen worden — in de asárperiode — geschiedt dit tweemaal per dag: ca. 5 uur voormiddag, dat is even voor het opgaan van de zon. en ca. 7 uur namiddag, dat is even na het ondergaan van de zon. Verder wordt de oewetje nog extra bespeeld, telkens wanneer er een kón-varken geschoten is.

Tijdens het blazen op de fluiten mag niemand in de kampong cohabiteren; dat zou groot onheil over de kampong brengen en de schuldige zou zeker door een krokodil (waar steeds een pokain in zit) gegrepen worden. De man, die op de fluiten geblazen heeft, mag niet direct daarna cohabiteren; hij moet enige tijd wachten. De inlichtingen waren vaag; ik meen eruit te mogen opmaken dat bedoeld werd dat hij dezelfde dag en de dag daarop zich moet onthouden en niet de gehele asárperiode. Voorts schijnt hij zich ook te moeten baden na het spel, doch ook hier was de inlichting vaag, zodat ik deze onder streng voorbehoud geef.

Iemand, die grote wonden heeft — en hier wordt speciaal bedoeld op framboesiwonden — mag niet op de fluit spelen, mag zelfs aan geen enkel kón-feest deelnemen, terwijl bij feesten zijn voedsel op een ander vuur moet zijn klaar gemaakt dan dat, waarop het feestmaal is bereid.

¹⁾ Zie Nova Guinea — Vol. VIII pag. 296 — Van der Sande.

De man, die fluit blaast, mag geen grote vissen eten, uitsluitend kleine. Het werd mij niet duidelijk, of dit ook de toorn der pokain zou opwekken, doch wel werd verzekerd, dat het geluid der fluiten lelijk zou worden, dat er zelfs wel eens helemaal geen geluid meer uit zou kunnen komen. De orthodoxe Kaowerawédj zal dan ook beslist geen grote vissen eten.

De mededeling van le Roux¹⁾, dat men geen gezouten vis lustte, was toen volkomen juist; doch de oorzaak lag niet in het gezouten zijn, doch in het feit, dat het grote vissen waren.

Om dezelfde reden eet men geen schildpad van de soort „piejedjies”. Wie de fluit niet of toch al slecht blaast, eet ze wel.

Men spreekt met enthousiasme over de muziek en heeft waardering voor de mooie klank van een bepaalde fluit, ofschoon ik persoonlijk geen spoor onderscheid tussen de verschillende exemplaren bemerkte. Toen ik na het spelen een der muzikanten, om hem te plagen, zei dat hij slecht geblazen had, bleek dat bittere ernst te zijn. Hij verontschuldigde zich met de mededeling, dat hij die morgen in het bivak een stukje gezouten vis gegeten had.

De fluiten staat men niet graag af, waarschijnlijk omdat zij tevens een soort poesaka zijn. De fluit van Torerei was nog gemaakt door Otapa, zijn grootvader, toen Tjakoera, Torerei's vader, nog een kleine jongen was en ingewijd moest worden. Torerei weigerde dan ook hardnekkig om ze te verkopen. Ik heb daarom maar geen moeite gedaan en liet een collectie nieuwe fluiten maken.

De vader maakt steeds de eerste fluiten voor de kón-postulant. De vervanging van versleten of verloren gegane fluiten mag door betrokkene zelf geschieden. Eén mededeling gewaagt ervan, dat de maker daarna naar de kón gaat en offert aan Nabanétj. Ik geef deze inlichting echter onder voorbehoud, daar ik ze niet verder bevestigd kreeg.

Er bestaat op zich zelf geen verbod voor de vrouwen, om de kón te betreden; dat hun dit de facto toch verboden is, ligt aan het allerstrengste verbod om de fluiten te zien, die normaliter in de kón opgeborgen zijn. Zolang de fluiten niet in de kón zijn, zoals vóór en tijdens de gehele duur van het inwijdingsfeest, komen de vrouwen dan ook wel degelijk in de kón en dansen er avond na avond uit alle macht mee.

Niet zodra echter zijn de fluiten in de kón, op de sluitingsdag van het feest, of deze is voor haar verboden terrein. Zij mogen de fluiten niet zien, evenmin het kón-varken, laat staan een van deze twee aan-

1) Tijdschrift Taal-, Land- en Volkenkunde deel LXVI, blz. 469.

raken. Zij zouden onmiddellijk gestraft worden, en wel met de verdrinkingsdood: de pokain zouden haar halen. „Zij kan het water van de Mamberamo vermijden, het zal haar niet helpen; al stond zij met haar voeten in een plasje water, dit water zou gaan wervelen om haar heen, steeds hoger en hoger, en tenslotte zou zij er in verdrinken”.

Vroeger was Orako, die later huwde met Tjedow, gehuwd met de Monao-vrouw Mienek. Op een goede dag voer hij met haar op de Mamberamo, ter hoogte van Koewama. Oroka zat vóór in de prauw, Mienek achterin. Oroka had in zijn draagnetje een stukje vlees van het kón-varken. Toen Mienek, terwijl Oroka niet keek, in zijn draagnetje zocht naar pinang, zag zij het stukje vlees en nam het in haar handen. De straf volgde onmiddellijk; de pokain Nérao kwam uit het water en trok de zondige vrouw naar beneden. Toen Oroka omkeek, was zij verdwenen.

Nog veel verschrikkelijker gebeurtenis is er bij de Okwasar gevallen:

Heel vroeger was er een Ogwédj-kampong, waarvan alle mensen op jacht waren gegaan, behalve een man, zijn vrouw en een jongen, die in de kón moest blijven, waar hij ingewijd werd. De man sliep ook in de kón, maar de vrouw natuurlijk in haar eigen huisje. Zij mocht vanzelsprekend niet in de kón komen, maar zij wilde dat haar man de coïtus met haar zou uitoefenen en daarom zocht zij een manier om er toch in te kunnen komen. Zij ging voor de kón staan en riep: „waar is mijn pierietj” (emmertje van bladschede). De jongen in de kón kwam naar buiten met haar emmertje, maar de vrouw zei: „Dat is het mijne niet”. Daarop kwam de jongen met een ander emmertje, doch ook dit was het hare niet. En zo bracht de jongen alle in de kón aanwezige emmertjes naar buiten, doch telkens ontkende de vrouw dat het haar emmertje was. In werkelijkheid was het eerste reeds het goede geweest, maar ze wilde naar binnen en tenslotte zei ze: „Och, ik zal zelf wel komen zoeken”. Ze ging naar binnen en trok haar man naar zich toe die toen cohabiteerde.

Na afloop keek ze de kón eens rond en zag zo ook de fluiten liggen, waarvan ze er één in de hand nam. En ziet, de wraak was reeds daar. Van alle kanten rezen de pokain uit de grond, omringden het huis en staken de man, de vrouw en de jongen dood. Nog was hun wraaklust niet bekoeld; toen de andere bewoners van de kampong thuis kwamen, werden ze door de pokain overvallen en allen zonder uitzondering gedood. Vervolgens verdwenen de pokain weer onder de grond, doch van daaruit begonnen zij bergen modder omhoog te smijten, tot tenslotte

de gehele kón onder de grond verzwolgen was en er niets overbleef dan een modderberg, waarin het nog steeds borrelt en bruist. De vertoornde pokain werpen tot op de huidige dag van tijd tot tijd modder naar boven ¹).

De Kaowerawédj wacht evenwel deze wraak liever niet af, doch tracht ze te voorkomen. Heeft een vrouw de fluiten gezien, dan jaagt hij haar een pijl door de dij. Men hoopt dat de wraaklust van de pokain bekoeld is wanneer zij het bloed op de grond zien vloeien.

Men beweert, dat de vrouwen niet zouden weten, dat de fluiten bestaan. Zeker kennen zij de bamboesoort „nabates” wel, doch zij zouden niet weten, dat de mannen er fluiten van maken.

Inderdaad doet de Kaowerawédj uiterst geheimzinnig met deze fluiten; hij is er zeer attent op, dat de vrouwen ze niet zien en dat er in hun nabijheid niet over gesproken wordt. Het wekte bij hen bijzonder vertrouwen, dat ik, voordat ik over fluiten c.a. begon te praten, eerst voorzichtig rondkeek en informeerde, of er geen vrouwen in de buurt waren.

Toen er voor mij fluiten gemaakt zouden worden, hetgeen in de cantine te Pionierbivak met gesloten deuren zou geschieden, werd hoogst geheimzinnig de benodigde nabates gehaald en werd zelfs dit ruwe materiaal langs achterdeurtjes binnen gesmokkeld, nadat men er zich eerst behoorlijk van overtuigd had, dat de kust vrij was, in casu: dat er geen vrouwvolk in de buurt was.

Als men echter bedenkt, dat jongetjes vanaf hun vijfde jaar regelmatig in de kón slapen, de fluiten zien en bij het blazen tegenwoordig zijn; dat er geen scheiding van sexen is en deze knaapjes veelvuldig met zusjes en andere meisjes spelen of met hun moeders verkeren; dat, wanneer er tijdelijk geen kón is, deze fluiten, slechts met een hoes van pandanbladeren bedekt, open en bloot in de gemeenschappelijke woning van man en vrouw liggen, ook bij dagenlange afwezigheid van de mannen, dan is het duidelijk dat deze onwetendheid der vrouwen wel erg twijfelachtig wordt.

Het volgende geval, dat de expeditie-arts meemaakte, werpt daarop licht:

Op de voorgalerij van het posthuis aan de Edivallen lag een motoronderdeel, een metalen zeshoekige pijp van ca. 60 cm lengte. Een der opgeschoten jongens blies er op en er kwam een geluid uit, dat frappant

¹) Deze moddervulkaan ligt niet ver van Schouteneiland en is bereids door de geologen van de N.N.G.P.M. onderzocht.

veel leek op dat der fluiten. In de keuken, op een 15 m afstand, stond een vrouw, die haar hoofd afwendde, doch op scherpe toon iets riep. Daarop kwam een der mannen naar het posthuis en gaf de jongen een klap. Deze betoogde, dat dit toch geen fluit was, doch slechts een stuk van de motor; doch de man verklaarde dat zulks er niet op aan kwam: het geluid was in elk geval hetzelfde.

Aldus de toelichting, die de arts kreeg op zijn vraag, wat er gaande was. Mijns inziens is dan ook de onwetendheid der vrouwen op dit gebied slechts een sociale fictie, of is dit althans geworden; zo ook, zij het in mindere mate, de onwetendheid der mannen op het gebied van bevallingen c.a.

Tenslotte nog de opmerking, dat het achterkleinkind zijn overgrootvader en overgrootmoeder „asár-asárem” noemt (zie hoofdstuk 1 § b). Of deze naam werkelijk iets met de fluiten heeft uit te staan kan ik niet zeggen; ik heb er geen enkel gegeven over gekregen.

§ d Het sacrale huis — de Kón

Wat het meest in het oog valt in de constructie van de kón is het eigenaardige samenstel van houten, bestaande uit de „ebienjerem” (d), de „sagwaten” (e en f) en de „tóm (a). (Zie afb. 2). Zij zijn ook voor de kón als tempel beschouwd de meest belangrijke onderdelen.

De tóm. „Tóm — tao” betekent „penis” en dit is niet een toevallig overeenkomende woordbetekenis. De Kaowerawédj spreekt ook in het Maleis over de „penis van de kón”.

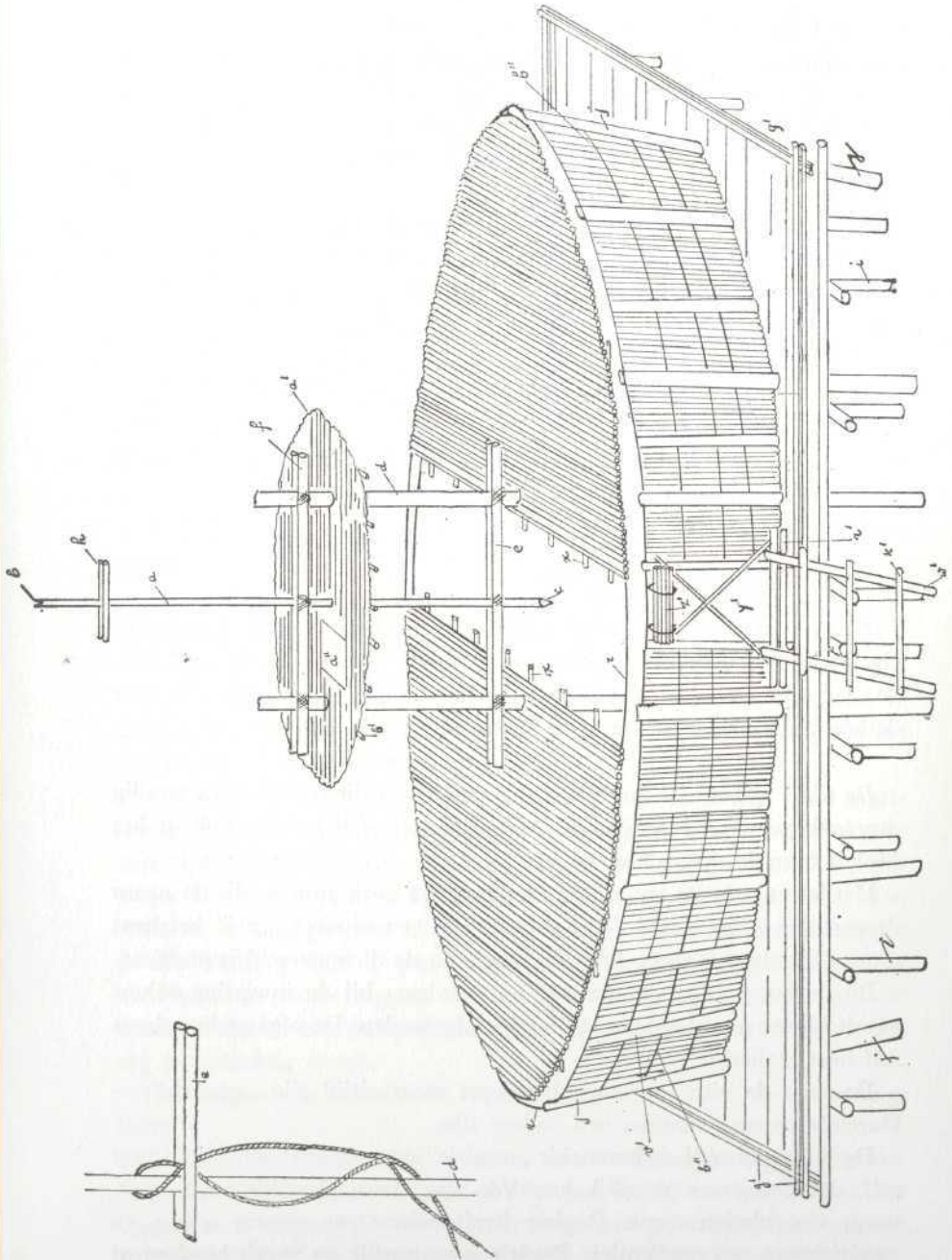
Het bovengedeelte van de tóm loopt uit in twee punten, die de naam dragen van „agonetetj” (b). „Agonet” is een vissoort; „etj” betekent „staart”, zodat hiermede een gelijkenis aan de dierenwereld is ontleend.

Bij de bouw reikt de tóm tot op de vloer; bij de inwijding echter wordt hij tot op de afgebeelde hoogte afgesneden. De afgesneden plaats zelf heet „tabárim” (c).

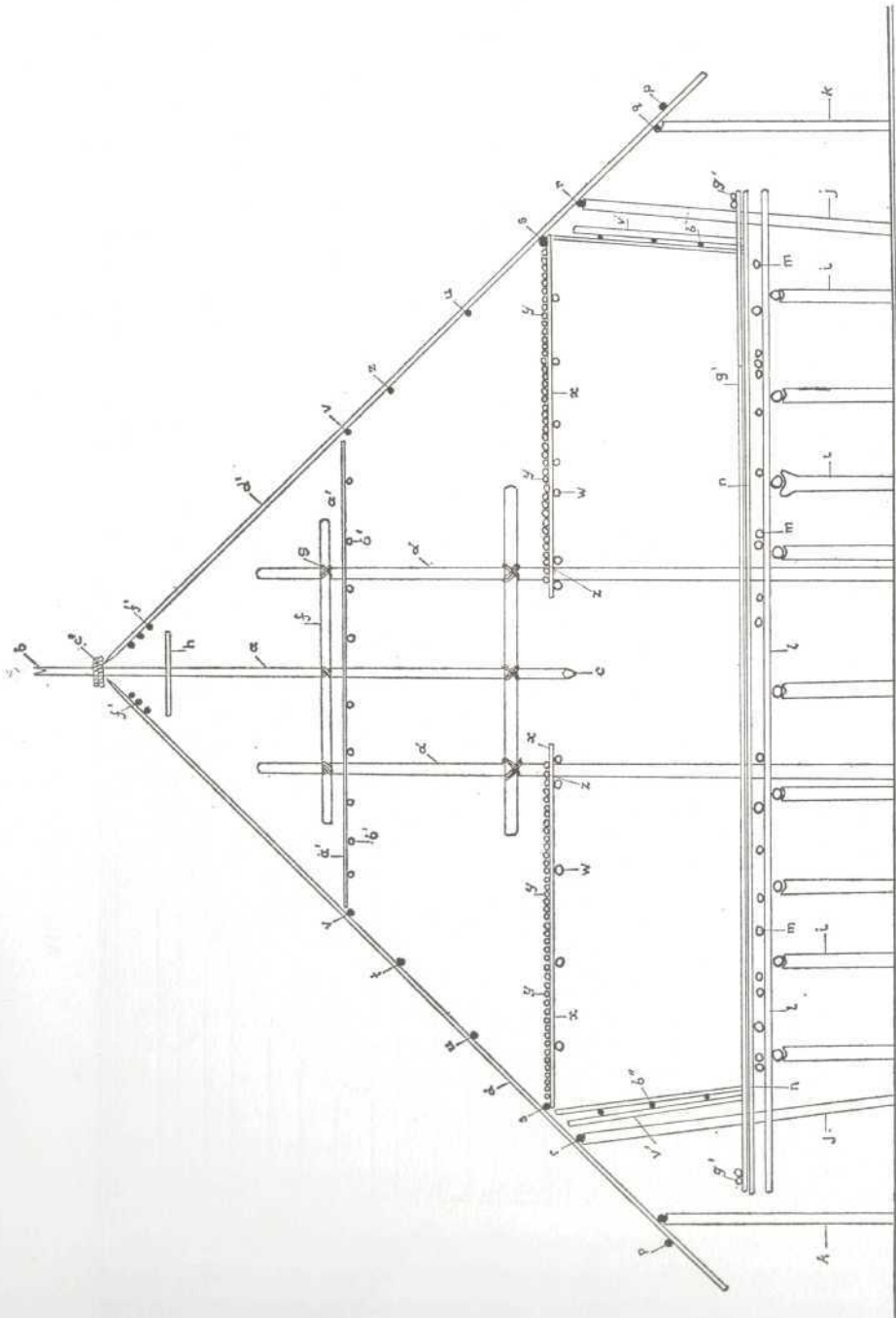
De voor de tóm te nemen houtsoort moet altijd zijn „pagárie” — *Garcinia* en mag nimmer een andere zijn.

De Kaowerawédj onderscheidt „pagárie” en „pagárieboera”. Hij zegt zelf, dat deze twee eigenlijk hetzelfde zijn, d.w.z. dezelfde soort hout, vorm van bladeren enz. Pagárie heeft echter een zwarte schors en pagárieboera een roodbruine. Pagárie is mannelijk en wordt beschouwd als de echtgenoot van pagárieboera.

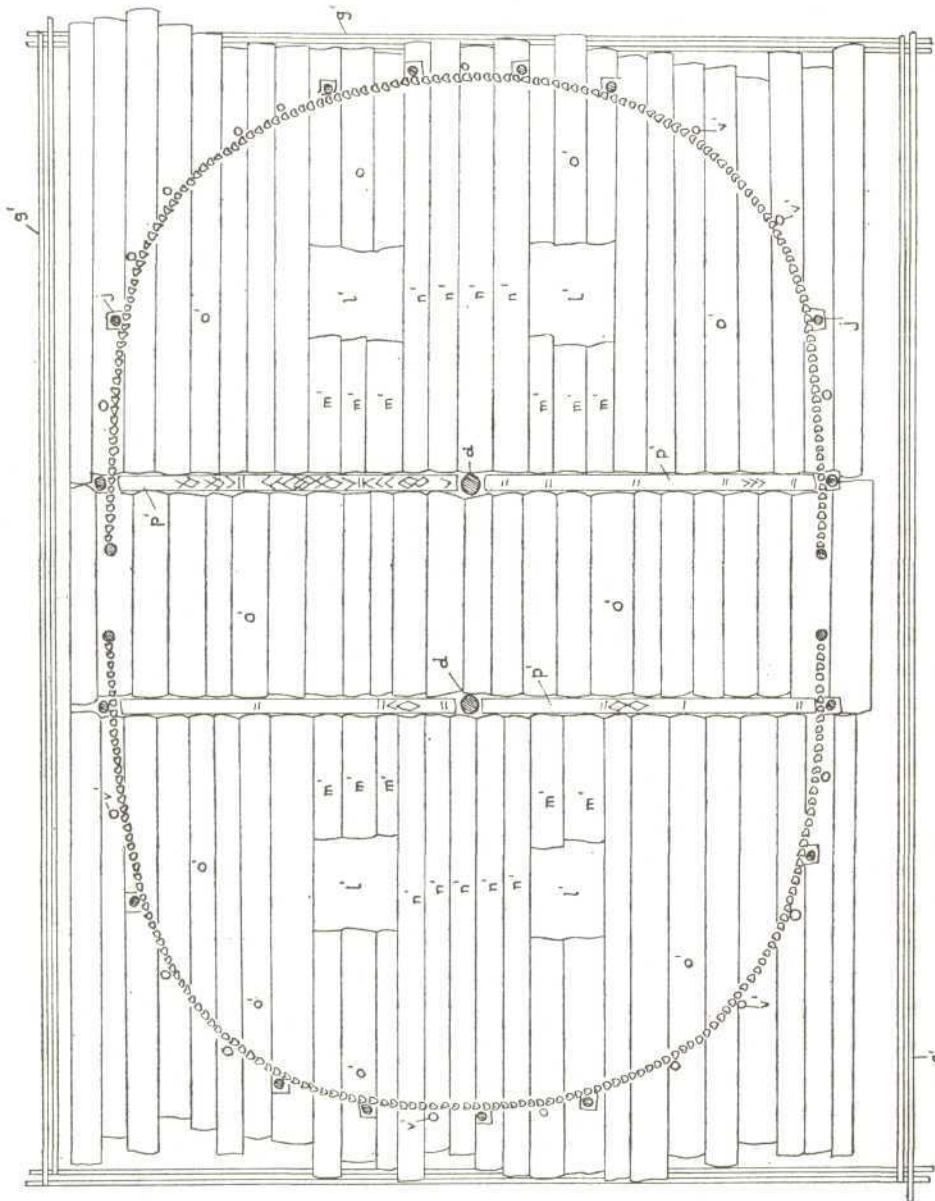
Voor de tóm nu mag alleen de mannelijke pagárie worden gebruikt.

Afb. 2. Aanzicht van het inwendige van de kón, met weggenomen dak

Afb. 3. Doorsnede over de lengtes van de kón

Afb. 4. Plattegrond van de onderste verdieping van de kón

Ebienjerem. „Ebies, ebienj” zijn de ingewanden van de mens, doch het woord schijnt ook gebruikt te worden in dezelfde betekenis, waarin wij „hart”, in het Maleis „hati” gebruiken, als zetel van het gemoed.

De ebienjerem mogen alleen van ijzerhout gemaakt worden; *tjiedies* (*Intsia plurijuga* OK).

De twee onderdelen *tóm* en *ebienjerem* doen onmiddellijk denken aan de mogelijkheid, dat de gehele *kón* een personificatie is. Er werd echter geen enkele andere vergelijking met lichaamsdelen van de mens gevonden dan deze twee.

De *sagwaten* zijn van *kwasao*. Zij zijn op de *ebienjerem* bevestigd met een speciale rotanvlechting: „*kosienémêték*”. De *sagwaten* onderling zijn verbonden met een rotanvlechting die de naam heeft van „*tjiediekonjákém*”. „*Tjiedietj*” is „varken”; „*konjákém*” is „verhemelte”, ook dat van de mens.

Boven aan de *tóm*, vlak onder de nok, zijn nog twee miniatuur-*sagwaten* aangebracht, de „*kagwát*” (h).

De bouw van de *kón* wordt begonnen met het plaatsen van de korte grondstijlen „*óbie*” (i), waarop men dan de langsliggers van de vloer, de „*tjiedienebariedem*” (l), daarna de dwarsliggers „*petêrie*” (m) legt. (Afb. 3). De vloer kan in dit stadium verder geheel afgewerkt worden, doch dit kan ook gebeuren als het dak is aangebracht.

Om het dak te construeren, worden opstaande stijlen in de grond gezet in twee rijen. Die van de buitenste rij, welke meer als hulpsteun dienen heten „*tietie*” (k), die van de binnenste rij zijn belangrijker en heten „*sénai*” (j). Deze *sénai* zijn 16 in getal en zij staan enigermate vier aan vier gegroepeerd, vier op elke zijde. De grondvorm van de *kón* is dus, hoewel vaag, afgerond vierhoekig. Bij de originele *kón* valt dit duidelijk op.

Obie, *tietie* en *sénai* worden gemaakt van *tjiedies*.

Over de bovenkant van de rij *tietie* zowel als *sénai* wordt een dikke rotan gelegd en bevestigd. Deze rotan is van de soort „*manjak*” en heet als onderdeel van de *kón* ook in het algemeen „*manjak*”, met de toevoeging van het woord voor de speciale taak, waartoe hij dient. Zo heet de *manjak*, die op de *tietie* ligt: „*tietiemanjak*” (q), de andere „*sénai-manjak*” (r). Zie afb. 3.

Onder de dakribben „*tietjêrie*” (d') onderscheidt men vier bijzondere, de „*patetjêrie*”. Dit zijn de dakribben welke liggen volgens de lengte- en de breedteas, zodat zij samen een kruis vormen. Over deze *patetjêrie* is rotan gespannen en wel aldus: over de beide *patetjêrie*, die over de

lengteas, dus in elkaars verlengde liggen, loopt een dikke rotan. Op de plaats waar deze patetjêrie bij elkaar komen, dus precies op de nok, ligt de tòm; de rotan is op deze plaats gespleten en de beide helften zijn aan weerszijden van de tòm gelegd. Een zelfde stel ligt over de breedteas.

De rotan is op de patetjêrie bevestigd met eenvoudige rotanverbindingen. De grote rotans heten „erêrabietja”; „erêra” is de hier gebruikte soort rotan.

Vervolgens worden onder deze patetjêrie de manjak t en u aangebracht en daarna legt men de gewone tietjêrie. Deze zijn aan het boven-einde aangepunt, anders zou er geen voldoende ruimte zijn in de cirkel aan de nok, waar zij alle bij elkaar komen. Zij worden aldaar aan elkaar bevestigd met enige rotanslagen en zijn ook met stevige verbindingen aan de manjak verbonden.

Een enkele rotan wordt boven op de tietjêrie gelegd. Deze is niet van manjak, doch van „eber”, een andere rotansoort. De betekenis van deze rotan, waarvan men zelf zegt dat hij nergens voor dient, werd niet duidelijk. De naam is „hiedjietanétj” (p).

Geheel boven in de nok zijn drie kleine rotanringen te zien, de „ésaowonêdak” (f). Zij zijn van weer een ander soort rotan „ogogwien”. In welk stadium deze gelegd worden werd mij niet duidelijk, doch vermoedelijk eerst als het dak is ingedekt, daar zij volgens eenstemmige inlichtingen niet door de vrouwen gezien mogen worden.

Ons weer wendende naar de vloer, zien we dat op de reeds genoemde dwarsliggers peterie (m) weer een laag gespatieerd gelegde rondhouten komt te liggen, dus in dezelfde richting als de tjierienebariedem, de eerste langsliggers. Deze derde laag heet de „tiebabemoe” (n).

Op de uiterste vleugels van deze laag tiebabemoe ziet men op elke zijde twee rondhouten, gemerkt g'. Dwars daarop, op de andere zijde van het vloervierkant, liggen eveneens twee van zulke rondhouten. Zij heten „namoekoenabieje”, hetgeen betekent: de plaats, waar de vrouwen de sagopap (namoek) moeten neerzetten. Een andere naam daarvoor is: „tenêmêboen”, hetgeen betekent: opstap voor de voeten.

Op deze derde laag van tiebabemoe ligt dan de eigenlijke vloer, betaande uit ruwe planken, gevormd uit niboengstammen. Deze vloer wordt door de twee dwarsbalken p' in drie delen verdeeld; de midden-gang en de beide zijkanten (zie afb. 4). In elk der zijkanten zijn twee stookplaatsen uitgespaard, door aldaar geen vloer van niboeng te leggen.

De niboeng vloerplanken dragen verschillende namen, al naar gelang hun plaats. De algemene naam is „katamietj” (o). De planken gelegen

tussen de vuurplaatsen en de middengang heten „*tienjabenêbar*” (m’), die tussen elk paar vuurplaatsen in „*mataher*” (n’).

De balken p’ — men lette wel, dit zijn geen planken, doch dikke balken — heten „*piejetagorâtêrietj*” of „*nenêgakamatagan*”, *piejet* = pinang oetan; *gor*, van *korim* = schil; *atêrietj* = schillen, van *bast* ondoen. De gehele woordbetekenis is dus: de plaats waar men de pinang schilt. *Nenêgak* = varkensbot (*nanies* = varken) *kak* = *gak* = bot. *Ama*, vorm van *samar* = *nagares* = *kapmes*. *Tagan* = verbrijzelen met de rug van het *kapmes*. De woordbetekenis is dus: de plaats waar men het varken ontleedt door de botten te verbrijzelen.

Een versiering op deze balken aangebracht in de vorm van eenvoudig snijwerk wordt aangeduid met „*moek*, *moegatan*”. Mogelijk dient men er ook het „*kán*” = vaginamotief in te zien.

De vuurplaatsen heten „*tienábja*” (l’).

De gehele vloer heet „*tiebar*”.

We komen thans aan de tweede étage (zie afb. 3). Deze bestaat uit drie rijen rondhouten, waarvan de bovenste, de „*karátj*” (y) de eigenlijke vloerbedekking vormt en waaraan ook de gehele étage haar naam ontleent. De andere rijen rondhouten, gespatieerd gelegd, zijn de langsen dwarsliggers, genaamd „*karatêtêm*” (x) en „*mamarêm*” (w).

Deze étage rust niet op de omwanding, hetgeen vanzelfsprekend uitgesloten is, daar de omwanding pas op het allerlaatst wordt aangebracht. De *karatêtêm* zijn bevestigd aan de „*karamanjak*” (s), de rotan die aan de dakribben, de *tietjêrie*, is bevestigd. Aldus hangt deze gehele étage aan het dak. Ook aan de binnenzijde van de *karátj* hangt deze indirect aan het dak, daar de *karatêtêm* aan die zijde zijn bevestigd aan een dikker rondhout „*karamówerêm*” (z), dat eigenlijk deel uitmaakt van de vloerbedekking, terwijl dit rondhout met zijn uiteinden weer aan de *karamanjak* is bevestigd.

Op deze étage zijn geen vuurplaatsen. Men klimt er op door gebruik te maken van een rotanlus van eigenaardige constructie, de „*habótanieje*”, waarvan er aan elke *ebienjerem* één is aangebracht.

Men zal op de tekening zien, dat de *karatêtêm* (x) zijn verlengd en in de middengang uitsteken. Dit is met opzet gedaan; deze uitsteeksels dienen, om bij het dansen houvast te geven aan de handen.

Dan volgt een derde étage, de „*piedit*” (a’), die op dezelfde wijze aan het dak is opgehangen als de *karátj*, n.l. doordat de in dit geval zeer dunne langsliggers zijn bevestigd aan de rotangording „*pieditëmanjak*” (v). Deze langsliggers, tevens vloer, zijn van „*sek*”, een palmsoort waarvan ook de kinderpijlen gesneden worden.

De dwarsliggers heten „*pieditêtem*” (b') en liggen hier boven op de vloer. In de vloer is een opening „*pieditêbagatei*” of „*pieditêpoekwow*” (a'') geheten (zie afb. 2).

Aan de binnenzijde tegen het dak vindt men een eigenaardige figuur van rotan vlechtwerk, „*étagatabjien*” geheten. Men gebruikt het geval om er de fluiten na gebruik achter te steken. „*Etak*” = een boomsoort, met een grillig gevormde stam. „*Tabjien*” = borst = het stamgedeelte van een boom.

Een ander soort vlechtwerk, dat men aan de kón in Tjoemeta niet, maar elders wel aantreft, is „*aneharietaowak*”, dat het zelfde doel heeft. „*Aneharie*” is een legendarische figuur, „*taowak*” = tao = penis. De betekenis van deze uitdrukking werd niet duidelijk. De *etagatabjien* hangt boven de deur.

Boven de achterdeur hangt aan een der dakribben een casuarisbot (*kamegak*), dat hier de naam draagt van „*taokwahiedjênatj*” en dat dient om er de draagnetten aan op te hangen (*taokwa* = draagnet).

Als dakbedekking wordt atap gebruikt („*namotátj*, *hietj*”) (zie afb. 5). Men zit in dit geval echter met de moeilijkheid om de nok om de tóm heen goed dicht te krijgen en deze moeilijkheid heeft men als volgt opgelost. Men begint rondom de tóm grote bladeren, n.l. bladeren van de broodboom — „*tamietátj*”, te binden in een krans, met de punten naar beneden hangend. Op dit punt is het dak dus goed afgesloten voor indringend water. Daarna begint men daar overheen de atap te leggen, hoogst eigenaardig dus van boven naar beneden. Wel schuift men telkens de ondervolgende atap onder de bovenliggende, zodat het resultaat hetzelfde blijft als bij onze methode, doch de werkwijze is heel wat omslachtiger. In Europese bouwstijl zou men analoog moeten beginnen met de rij dakpannen onder de nok en elke volgende rij onder de bovenliggende schuiven, om ze daar op de panlatten te leggen.

Of er een bijzondere reden is voor deze werkwijze kan ik niet zeggen. Men kende onze methode van de vele gebouwen op Pionierbivak reeds voldoende, doch hield zich nochtans aan de eigen methode.

Boven op de nok, als een ring om de tóm heen, komt een rotanvlechtwerk, dat de naam draagt van „*kamemotienj*” (c'). *Kames* = casuaris; *motienj* = anus. (Afb. 3).

Als laatste volgt het aanbrengen van de omwanding; de reden hiervan wordt besproken in de volgende paragraaf.

Deze omwanding bestaat uit *gaba-gaba* („*kát*”). Als steunpunten voor deze omwanding zijn tussen de *sénaí* (j) (zie afb. 2) korte rondhouten aangebracht, de „*sagober*” (v'), terwijl geheel in het rond drie even-

wijdige rotans lopen, „katatjao” (b”), waaraan de gaba-gaba is bevestigd.

Voor en achter — dat is op de uiteinden van de korte as — zijn deuren aangebracht — „poekwow” (y’) — welke kunnen afgesloten worden met een soort rolsluiting van gaba-gaba „poekwonêbar” (z’). Als drempel zijn twee rondhouten voor de deur bij elkaar gebonden — „kagabei” (r’).

De trap, „tjietara” (w’), met de treden, „kagwát” (x’), is in deze vorm reeds van vroeger bekend, naar men verzekert, ofschoon men elders dikwijls een trap ziet, bestaande uit een schuinoplopende balk, waaruit bij wijze van treden enige segmenten zijn gekapt.

Bij Tjoemeta niet voorkomend, doch daar wel bekend, is een constructie van hout of bamboe, kruisgewijs gelegd voor elke deur, de „tjiedêmegagam”. Tjiedê = krokodil; gagem = zijn onderkaak.

Kamonie beweerde, dat ze op Tjoemeta lui waren geweest, doch dat het ding er beslist hoorde; inderdaad werd dit toegegeven en men was van plan de constructie alsnog aan te brengen.

Aan versieringen is in de kón alleen te vinden het „moegatan” motief op de piejeteragorietj (p’) (zie afb. 4), hetzelfde motief op een der obie en de figuur op een andere obie, welke naar eigen verklaring een „kán” = vrouwelijk geslachtsdeel voorstelt. Dit is de enige maal, dat die figuur hier voorkomt.

Wat houtsoorten betreft heeft men, behalve de reeds eerder genoemde, geen bepaalde regels meer. Wat sterk behoort te zijn en aan weer en wind is blootgesteld, wordt van hard hout gemaakt; voor wat onder het dak zit en geen kracht nodig heeft, wordt willekeurig hout genomen. Bamboe wordt te weinig duurzaam geacht en wordt voor de constructie dan ook nergens gebruikt.

Er zijn vanzelfsprekend verschillende rotanverbindingen in gebruik bij de kón. Eén daarvan, de tjiebiekonjâkem, werd reeds besproken, alsook de kosiene-metek.

Een andere opvallende vorm is de „máratabjien” of „nawotj”. Mara = kalong; tabjien = horst. Nawotj = maan. Deze wordt toegepast bij het bevestigen der tietjêrie aan de manjak, doch op onregelmatige plaatsen; zij vormt blijkbaar een willekeurige afwisseling met de kosiene-metek.

Hetzelfde is het geval met de „móhenêtê-tatárietj, móhenêtárietj of átênátên”. De laatste naam is die van de Geknevelde Boomzwaluw vogel, een veel gebruikt motief. De woordbetekenis der eerste twee

namen werd mij niet bekend. Ook deze verbinding is willekeurig verspreid over de tietjêrie.

Ik vestig er de aandacht op, dat nauwkeurig dezelfde vorm werd aangetroffen aan de Zuidkust ¹⁾.

De verbinding, zoals gelegd tussen namoekoenaheje en peterie heet „mietjiebarêm”, waarvan de woordbetekenis niet bekend werd. Mietja = faeces, defaeceren, doch het is niet zeker, dat dit hier een der woorddelen is.

De rotanverbinding tussen peterie en tjiedienebariedem heet „éredêm”.

Die, waarmee de karatj gelegd is, heet „amahietátakênêm”.

§ e Kón-inwijding

De inrichting van de kón, zijn materialen, bouwwijze, versieringen enz. zijn reeds voldoende in de vorige paragraaf besproken en toegelicht, zodat nu zonder meer naar dit gedeelte kan worden verwezen.

Het laatste stadium in de bouw van de kón is het aanbrengen der gaba-gaba-omwandring.

De kón mag half of desnoods voor 90 % afgebouwd zijn en desnoods nog maanden lang ongebruikt en onafgewerkt blijven liggen. Maar het is strenge plicht, dat, indien de omwandring is gereedgekomen, uiterlijk de dag daarop het inwijdingsfeest moet beginnen — geen dag mag dit worden uitgesteld.

Men dient dus tevoren de ingrediënten voor het feest gereed te zetten en eerst wanneer dit geregeld is, de gasten opgeroepen, het eten bereid enz., wordt de laatste hand aan de omwandring gelegd. Tegelijk is vlak bij de kón een klein huisje gebouwd: asartjioe = fluitenhuisje.

Tot deze dag, de feestdag, werden de fluiten bewaard, hetzij in de oude kón, als deze buiten gebruik zou worden gesteld, hetzij als er nog geen kón was, zoals in het geval dat ik meemaakte, in de woonhuizen. Thans worden ze overgebracht naar het fluitenhuisje.

Als degenen, die de kón, welke ingewijd zou worden, hadden gebouwd, werden genoemd: Ewei, Sakan, Aibo, Wenie, Samaj, Kona, Obesie, Piejonie, Kaida jr., Poerat en Ararei. Voorts werden genoemd Tjakoera en Katja, doch hiervan werd gezegd: „dia adjar” — zij gaven instructie.

¹⁾ Zie Nova Guinea deel III plaat XII no. 10/733.

Inderdaad zijn alle andere jongelui op de leeftijd van 20 tot 30 jaar, terwijl Tjakoera en Katja op leeftijd zijn, naar schatting 50 jaar. Ook zag ik werkelijk Tjakoera tijdens de ommegang met de fluiten aanwijzingen geven omtrent de plaats waar geblazen moest worden. Ewei was kennelijk de man, die de algemene leiding had, ook bij de voorbereidingen. Als ik vroeg: „Wanneer begint het feest, wanneer dit en wanneer dat . . . ?”, dan was gewoonlijk het antwoord: „Ewei zegt . . .” Sakan had kennelijk de leiding bij de ceremonie van het inkorten van de tórn, doch Aibo was degene geweest, die de keep had gemaakt. Van de opgenoemde personen zijn ongehuwd: Aibo, Wenie, Kaida, Poerat en Ararei, terwijl Sakan weduwnaar is. Over de bijzondere positie van Sakan zie de paragraaf over verwantengroepering.

De eerste dag van het inwijdingsfeest te Tjoemeta maakte ik mee. Het feest was reeds maanden van tevoren aangekondigd; doch er is een enorme massa sago voor nodig met bijspijsen en één en liefst meer varkens. Vanzelfsprekend eist dit tijd en daarom was men ook druk in de weer. Eigenlijk was men nog niet zover, men had nog een maand willen wachten. De materialen zouden er niet zo heel gauw kunnen zijn en sago had men nog niet voldoende. Om de datum te verhaasten heb ik daarom aan de kampong medegedeeld, dat ik een flinke portie van mijn sago ter beschikking stelde, alsmede rijst en tabak, maar dat ik dan ook het feest wilde bijwonen. Was ik er niet bij, dan ook geen sago, geen rijst en geen tabak. Door dit quantum voedsel hoefde men dus minder sago te kloppen, terwijl het vooruitzicht dat ze niets zouden krijgen als ik er niet was, hen ernstig aanspoorde om hard aan het werk te slaan en klaar te zijn voor mijn vertrek, waarvan ik hen de datum zo ongeveer had aangeduid.

En inderdaad, dat is gelukt: 15 november was de grote dag. Eigenlijk zou het de dag daarvoor zo ver zijn geweest, want toen was reeds de omwandeling gereed gekomen en in de middag, zo ongeveer 4 uur, zou het feest beginnen. Toen hingen er echter zware regen- en onweersbuien, zodat men zelf het begin afgelastte. Men zei: om de toean besar niet in de regen te zetten. Men wist, dat ik wilde fotograferen en filmen en dat wordt zeer op prijs gesteld, zoals trouwens mijn gehele belangstelling voor hun leefwijze. Evenwel vermoed ik, dat daar ook wel bijkomt, dat regen voor hen iets ongunstigs is! Regen is de toorn van Nabanétj en daarom vermoed ik dat de op komst zijnde buien als een onheilspellend voorteken golden en daarom het feest beter uitgesteld kon worden.

15 november was het echter definitief. Afgesproken was, dat men 's morgens het eten zou bereiden enz. en dat men mij zou komen afhalen,

zodra men zover was dat het feest kon beginnen. Dit zou dan ongeveer 2 uur 's middags zijn.

Het werd ook ongeveer twee uur, toen de afgezanten kwamen. In de kampong had reeds groot rumoer geheerst, men draafde heen en weer en schreeuwde uit alle macht om de minste reden, zoals dat bij de Papoea's in het algemeen te doen gebruikelijk is.

Bij mijn komst stonden de korano's in hun officieel tenue en groetten. Iedereen was op zijn best uitgedost, de meesten hadden enigerlei versiering in de vorm van kralen, snoeren enz.; de jongemannen hadden in hun haartooi of tussen hun buikgordels wuivende waaiers van geklopte rotanloten gestoken. Op verschillende plaatsen in de kampong stonden stellages opgesteld van hout en bladeren, zodanig dat zij pyramidevormige bakken vormden, met de punt naar beneden, als grote puntzakken, geheel gevuld met sago. Een achttal dezer bakken was opgesteld.

Iedereen was natuurlijk aanwezig en het was bij elk huis een grote bedrijvigheid. Toch waren het overwegend de jonge mannen, die zich hadden uitgedost. Bij alles wat er voorviel, en verderop zou voorvallen, leek het alsof dit feest speciaal voor de jongere mannen was. De ouderen hielden zich afzijdig, namen ook geen actief aandeel in de ceremoniën. De meesten van hen hadden ook geen enkele versiering aangelegd; Tjakoera niet, evenmin als Anieboe, anders toch zeer vooraanstaande leden van de stam.

Bij de kón was een klein huisje gebouwd, ca. 2 bij 2½ m en ook ongeveer 2 m hoog. Het was samengesteld van hout en bladeren.

De heilige fluiten werden tot dusver bewaard in de huizen, zorgvuldig ingewikkeld, zodat zij niet zichtbaar waren. Zij waren thans alle te voorschijn gehaald en gebracht naar dit speciale kleine huisje, de „asartjioe”, waar zij voorlopig zullen blijven als zij niet in gebruik zijn.

Tijdens onze komst werd er in dat huisje op de fluiten geblazen. Vervolgens werd er door enige mannen een hoeveelheid sagopap in emmertjes en pannetjes naar de kón gedragen en opgesteld om de middenpaal. Een zestal mannen ging gehurkt daaromheen zitten, waarbij elk met één hand een emmertje sago, waarin ook een stuk varkensvlees — van het kón-varken —, met de andere hand de tóm vasthield. Deze tóm bleek op manshoogte een inkeping te hebben, die er pas in aangebracht was.

Bij deze plechtigheid was Sakan kennelijk de leider. Niet alleen dat hij het hardst schreeuwde, maar duidelijk gaf hij ook bevelen en regelde een en ander. Na het gebruikelijke geredetwist en geschreeuw gaf hij

plotseling een teken, allen stonden op met hun emmertjes sago in de hand en met de andere hand trokken zij samen en tegelijkertijd het onderste, reeds door de inkeping bijna vrijgemaakte stuk van de tón los. Deze beweging was zeer plotseling, ging met luid geschreeuw gepaard en werd onmiddellijk gevolgd door een woeste dans in de midden-gang, van voor naar achter, waarbij men steeds het stuk paal vasthield. Onmiddellijk hadden zich anderen, knapen en mannen, bij deze dans aangesloten en in een minimum van tijd dreunde de vloer van het gestamp, warrelde het stof en verging mij horen en zien van het lawaai.

Buiten echter weerklonken plotseling de heilige fluiten. Men had inmiddels de vrouwen de huizen in gejaagd, terwijl mannen daar in de buurt bleven om hen te bewaken en te zorgen dat zij niets zouden zien van hetgeen stond te gebeuren. Daarna waren de mannen met de lange fluiten — de tamoekwawe — uit de asartjioe gekomen, hadden zich opgesteld bij de voordeur van de kón en waren begonnen te blazen. Hierbij fungeerde Ewei als voorblazer. Hij opende telkens het concert, terwijl de anderen invielen.

Na elke voorstelling ging men een stuk verder; de gang was als volgt: Men begon bij de vooringang, dat was tevens ongeveer de plaats waar de deur van de asartjioe was. Daarna ging men om de kón heen, van bovenop gezien in de richting van de wijzers van de klok. De tweede maal werd geblazen op de hoek, volgende op de vooringang; daarna op de hoek gevormd door zij- en achterzijde. Dan werd de achteringang gepasseerd en werd geblazen op de daarop volgende hoek, bij de volgende zijzijde, dus die gevormd met de voorzijde van de kón, en tenslotte nogmaals voor de vooringang. Dan werden de fluiten naar de asartjioe gebracht en tenslotte werd in dit huisje tot besluit nog eens geblazen.

Daarna begaf een ieder zich naar buiten en begon het eefstijn. Grote schalen rijst en sago werden aangebracht en elk deed zijn best. De quantiteiten, die daar in snel tempo naar binnen gingen, waren verwonderlijk. Bij deze maaltijd zat men bij en onder de kón in groepjes bij elkaar, sommigen afzonderlijk, met een flinke portie voedsel bij zich. Vrouwen waren er niet bij; die eten steeds geheel afzonderlijk, en niet bij de kón.

Iemand, die wonden heeft, mag niet van het gemeenschappelijk bereide feestvoedsel eten; hij moet eten van voedsel, dat op een ander vuur is klaargemaakt. Evenmin mag iemand die wonden heeft, op welke plaats aan zijn lichaam ook, de fluiten bespelen.

Na deze zwelgpartij werd het dansfeest voortgezet. Het begon vrij

geanimeerd, doch verliep tamelijk snel, vooral toen ik de kón uitliep en in de kampong ging kijken. De eigenlijke animo zou pas tegen het vallen van de avond komen.

Er ging zo een uurtje voorbij en het liep tegen zonsondergang; en ziet, wederom was het etenstijd en weer werden grote schalen aangebracht, die met verbazende snelheid geledigd werden tot iedereen mij verklaarde, dat hij nu werkelijk goed gegeten had. Bij een dergelijke stemming was het succes van de dansavond natuurlijk verzekerd. Thans echter zou het meer echt zijn.

Inmiddels was het geheel donker geworden; de maan — juist eerste kwartier — werd achter de wolken zichtbaar, sterren kwamen te voorschijn; het was goed weer. Vanuit de kampong kwamen, met bundels brandende lidi's als toortsen in de hand, de vrouwen met meisjes en kinderen aanzetten. Van te voren was reeds brandhout aangesleept en vuurtjes werden in de kón aangemaakt, vier in getal. Langzamerhand kwamen alle vrouwen van de kampong aan en verdwenen successievelijk in de kón. Slechts een paar vrouwen bleven achter, sommigen met wonden aan hun lichaam, anderen die niet wensten te dansen. Verplichting was dit niet, verklaarde men: soeka hati sendiri. In de kampong bleven echter enige mannen, om te waken en op te letten, dat de vrouwen bleven waar ze waren.

Toen alle vrouwen in de kón waren, kwamen de fluiten weer te voorschijn. In de kón begon het dansen, doch thans verwoed. Buiten liep een tiental mannen met de fluiten en bespeelde deze op dezelfde wijze als overdag, ook op dezelfde plaatsen. Dit alles zou de gehele nacht tot het ochtendgloren doorgaan. Dit alles: zowel het dansen als het eten en de ommevang van de fluiten.

Bij de deuren stond aan elke kant een tweetal mannen op wacht om op te passen, dat geen der vrouwen naar buiten zou kijken en aldus de fluiten zou kunnen zien.

In de kón was het een hel. Er brandden vier vuren, die grote hoeveelheden rook afgaven. Vensters of rookgaten zijn er in de kón niet, men kon er de rook dan ook snijden. In deze kleine ruimte bevonden zich een tachtigtal personen, die allen op volle kracht brulden en op de vloer stampten, op de maat van datzelfde gebrul, bestaande uit het rythmisch herhalen van „ho-hoi”. Voorzover de mannen nog stem hadden, zongen zij een of ander lied, waarbij het ho-hoi-gezang het accompagnement vormde. In deze atmosfeer en bij deze temperatuur, waarbij ieder het zweet in stromen langs het lichaam loopt, is het

voor een gewoon mens niet om uit te houden. De Kaowerawédj voelt zich daar blijkbaar goed.

Vrouwen, kennelijk reeds een maand of zes in positie, hosten daar met evenveel vuur als vrouwen met zuigelingen van enige maanden op de heup. Zij staan grotendeels aan de kant, de mannen in de midden-gang, doch vanzelfsprekend op elkaar gepakt. Elk heeft niet veel meer ruimte dan hij nodig heeft om zijn hupsprongetjes te kunnen maken. Onderwijl heeft een ieder nog sago en andere zaken bij de hand om van te eten.

De vloer trilt en het hele gebouw schudt. Als het gezang en gestamp een ogenblik verflauwt, hoort men buiten de metalen tonen van de fluiten in de donkere nacht, die aan het geheel een onbeschrijfelijke stemming verlenen.

Morgenvroeg zal ieder amechtig zijn, amechtig van het dansen en het vele eten. Niemand heeft dan meer stem, men praat nog slechts schor en fluisterend en verslaapt de gehele dag, om tegen de avond weer nieuwe krachten te hebben en het festijn te kunnen voortzetten.

Zoals reeds in de vorige paragraaf werd medegedeeld, heeft men voor de tamokwawe verschillende wijzen. Bij de inwijding wordt als volgt gespeeld: Bij elke episode zet Ewei de wijs in, de anderen volgen. Begonnen wordt met een zeer zachte inzet, waarbij alle fluiten naar de grond zijn gericht; het is een zeer zachte, lage toon. Dan geeft Ewei enige krachtige tonen aan en zet de eigenlijke wijs in. Het is een krachtige, metaalachtige toon, die mij voorkwam zo iets te zijn als wanneer iemand, die nooit op een hoorn blies er in slaagt er met al zijn krachten geluid uit te blazen.

Het geluid wordt voortgebracht bij het uitblazen van de adem en tegelijkertijd wordt daarbij de fluit naar beneden bewogen. Bij het inademen wordt dan het lichaam opgericht en tevens de fluit naar boven bewogen, tot zij ongeveer horizontaal in de hand komt.

Ewei zet dus in, de anderen vallen dan bij, doch zodanig, dat zij uitblazen wanneer Ewei inademt. Het gevolg is dan ook, dat bij deze ritmische toonvoortbrenging door de bovengemelde ademhalingsbeweging, men alle fluiten op zeker moment omhoog ziet gaan, doch die van Ewei naar beneden; dan omgekeerd: die van Ewei naar boven, alle andere naar beneden. Het geluid, dat daarbij voortgebracht wordt, is zeer krachtig en klinkt ver; het vordert ook een grote krachtsinspanning, hetgeen duidelijk aan de mensen te zien is. Deze scene houdt circa een $\frac{1}{2}$ minuut aan. Dan ineens houden allen hun fluit naar de grond gericht en blazen tegelijkertijd zeer zacht, even hoorbaar, een

langgerekte, lage toon, zolang de adem houdt. Deze — plotselinge — overgang van de luide, wilde korte stoten naar dit langgerekte, zachte geluid is zeer opvallend en maakt een bijna devote indruk.

Dan, op een teken van de voorganger, die weer zijn harde noot inzet, begint het blazen in harde, korte stoten weer opnieuw, weer circa een ½ minuut en dan opnieuw begint het zachte, langgerekte blazen, doch nu met de fluiten zuiver horizontaal. Dan nog eens de serie harde, krachtige tonen en tot besluit de zachte lange toon en deze tjerita is beëindigd. Men rust even en gaat dan naar de volgende hoek, waar hetzelfde programma geblazen wordt.

De spelers zijn niet somber tijdens deze ceremonie; zij spreken vrij uit en maken zo nodig ook een grapje. Hun luidruchtigheid is echter van hen afgefallen; er wordt niet geschreeuwd en druk gedaan, zij hebben een zekere ingetogenheid over zich. Het is ontegenzeggelijk, dat deze handeling ook op hen indruk maakt.

Aldus de opening van het inwijdingsfeest. Er is eigenlijk niet alleen een feest, er is een gehele feestperiode. Niet elke avond wordt in deze periode gedanst, men moet van tijd tot tijd eens op krachten komen. De duur van de feestperiode is niet bepaald en moet voor elke gelegenheid afzonderlijk worden vastgesteld. In dit geval verzekerde men mij, zou het feest zes maanden duren en in de zevende maand zou men besluiten. Aldus het vaste voornemen.

Als men echter even nadacht over de precaire voedselvoorziening van Tjoemeta, kon men van te voren wel vaststellen, dat aan deze termijn onmogelijk de hand gehouden zou kunnen worden. Er was geen sprake van, dat zij kans zouden zien om de sago en andere eetwaren in voldoende hoeveelheid te krijgen om nog van een feest te kunnen spreken. De Kaowerawédj heeft echter deze kijk op de toekomst niet en hoopt er het beste van. Na twee maanden vernam ik dat men het feest bij gebrek aan feestdis maar gesloten had. Deze sluiting omvat tevens de sluitings-ceremonie van de inwijding.

In de eerste plaats komen nu de heilige fluiten in de kón, hetgeen met enige plechtigheid gepaard schijnt te gaan. Er zouden ommegangen zijn gehouden, dan gingen eerst de tamoekwawe naar binnen, terwijl buiten op de overige fluiten geblazen werd. Eerst als de tamoekwawe binnen waren, volgden ook de andere fluiten. De asartjioe werd nu verder buiten gebruik gesteld.

Hebben de vrouwen gedurende de feestperiode vrije toegang tot de kón gehad en meegedanst, vanaf dit moment is hij voor haar verboden terrein geworden.

Aan Nabanétj wordt een offer gebracht.

Bij deze gelegenheid is het echter geoorloofd om, als men niet in de gelegenheid is geweest om op jacht te gaan of als deze niets opgeleverd heeft, in plaats van een kón-varken, „asánanies”, klapper te offeren. In dit geval heeft dit te Tjoemeta ook werkelijk plaats gehad; men had niet tijdig een varken kunnen bemachtigen.

Ik merk echter op, dat ik bij deze sluitingsplechtigheid niet tegenwoordig ben geweest, zodat het verslag zeker onvolledig is.

§ f De initiatie

De initiatie heeft plaats op verzoek van de vader en deze bepaalt ook de duur van de opneming in de kón. Het begin van deze opneming zou willekeurig zijn en met name niet gebonden aan een bepaalde maanstand. De leeftijd is gewoonlijk 12 à 13 jaar.

Over de duur van het verblijf kreeg ik geen afdoende gegevens. In elk geval is de normale periode 3 maanden, doch deze kan door omstandigheden teruggebracht worden tot 1 maand.

Twee jongens die tezamen geïnitieerd waren, vertelden me zelfs, dat hun tijd slechts drie dagen was geweest, terwijl dezelfde knapen me verhaalden van kameraadjes, die inderdaad de volle drie maanden in de kón hadden doorgebracht. Vermoedelijk is hier een bijzondere reden geweest, waarom hun inwijdingstijd zo verkort werd, doch de juiste grond werd niet duidelijk gemaakt. Het bleek wel, dat zij niet in hun eigen kampong waren opgenomen, maar terwijl zij met hun vader elders vertoefden.

Men zegt, dat er hoogstens drie postulanten tegelijk mogen zijn. Twee is echter het gebruikelijke aantal, doch één mag ook.

Als de tijd voor opneming gekomen is, wordt de postulant „gevangen”. Men spreekt inderdaad uitsluitend van „tangkep” van de jongen, die opgenomen moet worden. Het is zijn pabietj — moeders jongere broer — die hem vangt en hem binnenleidt in de kón, met gesloten ogen. Als hij binnen is, wordt op de fluiten gespeeld en tenslotte wordt er een schrikbarend geluid uit voortgebracht, waarvan de postulant schrikt — of althans behoort te schrikken. Dan pas mag hij zijn ogen openen.

Vervolgens moet hij gaan zitten op de vloer, met zijn rug tegen een der middenstijlen — ebienjerem — en zijn gezicht naar de andere. Zijn er twee postulanten, dan zitten zij aldus met de gezichten naar elkaar toe.

Van te voren is er een speciaal kón-varken geschoten. De pabietj

neemt nu een eetvork, „katja”, legt hierop wat sagopap en een stukje vlees van het kón-varken, „asánanies”, en houdt dit de zittende postulant boven het hoofd. Deze moet er dan naar happen, maar mag er niet met de handen naar grijpen. Hij mag, steeds happende, langzaam uit zijn zittende houding oprijzen, reikende naar het voedsel, doch de pabietj houdt het hapje steeds hoger, zodat hij er toch niet bij kan komen. Tenslotte staat hij geheel overeind, doch de eetvork wordt zo hoog gehouden, dat hij er ook dan nog niet bij kan. Daarna gaat hij weer zitten en krijgt dan het hapje in zijn mond gestopt om het op te eten.

Verder gebeurt er volgens zegslieden niets, althans geen ceremonieel. Deze ontkenning zegt natuurlijk niets en ik had geen gelegenheid een initiatie bij te wonen.

De proeftijd, als dit tenminste als zodanig beschouwd wordt, neemt dan een aanvang.

In de eerste plaats moet de postulant in de kón blijven, doch het schijnt, dat hij van tijd tot tijd wel naar buiten mag. Hij zou b.v. één maand binnen blijven, dan een dagje mee op jacht of naar de tuinen gaan, doch dan weer binnen blijven voor een maand. Deze tijden dient men echter niet nauw te nemen, de gegevens waren te vaag.

In elk geval mag hij gedurende de gehele periode van zijn initiatie, hoe lang die ook duurt, geen vrouwen zien, ook zijn eigen moeder niet. Moet hij zijn behoefte doen, dan wordt hij door een andere man of een reeds ingewijde jongeman naar buiten geleid en onder diens geleide weer in de kón teruggebracht. Zorgvuldig wordt uitgekeken of er vrouwen in de buurt zijn, die anders eerst worden weggejaagd. Moet hij 's avond uit, dan zal hij steeds licht bij zich moeten hebben, anders hebben de pokain hem zo te pakken.

Hij krijgt gedurende de initiatie ruim te eten, doch alleen zijn moeder mag het voor hem klaar maken. Ik verzuimde echter te informeren of deze „moeder” zijn echte „maja”, zijn „maja” — jongere zuster van vader, dan wel zijn „enak” — jongere zuster van moeder is. Ik vermoed het laatste, aangezien ook zijn pabietj zijn mentor is.

Zijn eten mag niet tegelijk met dat van anderen bereid worden, doch moet op een afzonderlijk vuur klaar gemaakt zijn. Hij mag geen vis eten.

Ook op zijn familieleden rusten in die tijd verplichtingen. Zijn beide ntata, maja, de pabietj, enak, akem en awajam en zijn natjietj mogen de gehele duur van de initiatie niet cohabiteren. Zij moeten zich overigens behoorlijk gedragen en dit laatste schijnt voor de gehele

kampong te gelden. Althans Torerei vertelde, dat toen hij postulant was en er ruzie was in de kampong, zijn vader Tjakoera had gezegd: Schei toch uit met ruzie maken, strakjes wordt mijn jongen nog „beba” i.c. ziek, misvormd e.d.

Wat de postulant overigens in die tijd geleerd wordt, is niet duidelijk. In elk geval worden hem de kón-voorschriften en andere leefregels bijgebracht, doch althans dit laatste geschiedde dikwijls al eerder, wanneer een der ouderen in een kring van jongens zat en vertelde. Hem wordt ook geleerd hoe hij op de fluiten moet blazen, doch dat hij er volleerd of zelfs maar voldoende bedreven in raakt, is niet aan te nemen, gezien de jeugdige leeftijd en de grote krachtsinspanning, die dit blazen vereist.

Als de initiatie is afgelopen, heeft er weer een hele ceremonie plaats. De postulant moet naar de rivier, om daar te baden. Eerst worden in de kón de fluiten geblazen en dan gaat hij op weg, vergezeld door de fluiten. Deze moeten mee, anders zou hij „beba” worden. Vrouwen mag hij nog steeds niet zien; deze worden dus eerst weggejaagd, hetgeen te meer nodig is daar de fluiten er bij zijn.

Dan is er nog een ander belangrijk voorschrift. Op deze weg naar de rivier — die ook een der zijrivieren van de Mamberamo mag zijn — mag geen regen of regenwater hem beroeren. Bij regen wordt derhalve de plechtigheid uitgesteld, doch ook plasjes of zelfs modder mogen zijn voeten niet beroeren en daarom wordt hij naar de rivier gedragen. Daar wordt hij in het water neergezet en gaat zich baden. Iets bovenstrooms van zijn standplaats wordt een kón-varken in het water gehouden en gestoken, zodanig dat er bloed in het water vloeit, dat op de badende jongen toestroomt. Met dit water, vermengd met bloed, moet hij zich afwassen en ook moet hij er een slokje van drinken.

Daarna gaan allen naar de kón terug, de fluiten worden weer geblazen en de initiatie is voorbij. De jongen mag weer vrouwen zien en het leven gaat zijn gewone gang.

Zowel bij het begin als bij de sluitingsceremonie offert men aan Nabanétj, doch de juiste plaats van dit offer in het ceremonieel kon ik niet achterhalen.

Wat is nu de sociale betekenis van de initiatie? Het is mij niet duidelijk geworden. Ogenschijnlijk althans verandert er niets in het leven van de jongeling. Als knaapje van 5 jaar sliep hij al in de kón en kon de fluiten zien. Knaapjes van 7 à 8 jaar zag ik reeds in de kón op hun manier meedansen. Zijn oren zijn soms wel, gewoonlijk nog niet doorboord. Meestal gebeurt dit later, soms vele jaren later. Ook de neus-

doorboring en speciaal die van de neusvleugels heeft veel later plaats. De op het lichaam gebrande littekens heeft hij meestal al. Doch al deze dingen hebben vrouwen en meisjes ook.

Mogelijk heeft de initiatie geen sociale betekenis of heeft ze die niet meer en is zij van zuiver religieuze aard, in welk geval het leren blazen van de fluiten en het vernemen van de kón-voorschriften en verhalen de essentiële bestanddelen zouden zijn.

§ g Amuletten, magische geneesmiddelen enz.

Elke Kaowerawédj heeft in zijn draagnetje een nog kleiner netje, waarin een grote verscheidenheid zit van allerlei stukjes hout, haarpropjes, lapjes enz., enz.

Bijzondere persoonlijke waarde wordt daaraan niet gehecht. Ik keerde gewoonlijk het hele draagnetje om, sorteerde alles wat van mijn gading was en bood dan voor de hele collectie een stuk rood goed, een hand vol kralen, of als het erg veel was, een mes. Als extra-prestatie diende men mij dan uit te leggen wat dat allemaal voorstelde.

Wel vanzelfsprekend betreffen de meeste amuletten de jacht of het genezen van ziekten.

Voor de jacht

1. De navelstreng van een kind, dat kort na de geboorte is overleden, wordt opgevouwen tot een klein pakketje, ingepakt in boomschors en met touw omwonden. Het geheel wordt ingewreven met het sap van de tjeraitjboom (de iedjepietj-boom), dan gerold in rode aarde (esjioe-nokam) en gedroogd. Men draagt het in een klein draagnetje om de hals of in het grotere draagnet.

Dit amulet — dat o ro em heet, zoals ook de navelstreng zelf — bewerkt dat het wild de jager niet ziet. Worden varkensuitwerpselen ontmoet, terwijl men op jacht is, dan wordt het pakketje ermee ingewreven. De werking wordt dan nog belangrijk versterkt; het varken merkt dan niets, voordat de jager er vlak bij is gekomen.

2. Het is duidelijk, dat het lang niet altijd mogelijk is om aan een o ro em te komen. Immers, het moet de navelstreng van een nog zeer klein gestorven kind zijn, en dit komt, hoewel niet erg zelden, toch ook niet alle dagen voor. Bovendien is het natuurlijk de vader zelf, die steeds beslag legt op dit waardevolle stuk.

Bij wijze van vervanging kan ook iets anders gebruikt worden en wel een stukje huid van het lichaam van een overleden vriend. Dit

stukje wordt genomen uit de huid van de arm of het hoofd en wel op de dag dat het lijk op de dodenstelling gewassen wordt, in de zeldzame gevallen, dat dit geschiedt.

Overigens wordt het op dezelfde wijze gebruikt als de oroem.

3. *O k w o k w a h i e n*. Om dit amulet klaar te maken worden enige snorharen van een hond genomen, verder enige haren van het puntje van zijn staart, enige okselharen en kleine stukjes van de nagels van voor- en achterpoten.

Dit alles wordt met wat varkensuitwerpselen gewikkeld in een stuk blad van de daoen gatal merah. Op deze wijze worden drie pakketjes gemaakt, elk ongeveer 2 cm in het vierkant.

Dan worden in een tjeraitjboom met een kapmes drie sleuven gekapt en de pakketjes daarin gestopt. Dan gaat men op jacht, waarbij dus de pakketjes niet meegenomen worden.

Over de werkingsduur van dit amulet kon ik geen zekerheid krijgen. Men spreekt van ca. één maand. In elk geval moeten van tijd tot tijd nieuwe pakketjes vervaardigd en in de boom gestopt worden. Het vervaardigen zowel als het in de boom bevestigen is niet gebonden aan een bepaalde maanstand.

4. *M a g o w a r*. Dit is een stukje van de bast van de gelijknamige boom. Men neemt daarvan iets in de mond, kauwt dit fijn, houdt de bek van de hond open en spuwt hem dat in zijn keel, zodat hij het moet inslikken. Daardoor zal hij vurig worden en zeker wild vinden.

5. *N a n i e t j*, *N a n a n i e r i e t j*. Het essentiële bestanddeel hiervan is een plukje haar.

Als een krokodil geschoten is, vindt men vaak in de ingewanden (vermoedelijk is de maag bedoeld) een grote prop haar (afkomstig van geconsumeerde zoogdieren). Deze prop haar wordt in stukjes verdeeld en ieder krijgt er wat van om de betreffende obat te maken.

Een beetje van deze haarprop wordt ingewreven met het sap van de tjeraitjboom, varkens- en casuarisuitwerpselen, ook uitwerpselen van ander wild.

Geeft men hiervan iets aan de hond — onder zijn voer gemengd — dan zal hij vurig worden en heel zeker wild vinden.

6. *T a t a m a o*. Een stukje schors van de gelijknamige boom. Ook hiervan moet iets aan de hond gegeven worden op de gewone manier,

door het eerst te kauwen en dan in zijn keel te spuwen — om hem vurig te maken.

7. **Tserábanoe.** Tserábanoe is een stuk zachte grijze steen, waarvan men zegt, dat het de sago van de iedjepietj is. Pebesa is een andere steensoort. Het amulet wordt als volgt bereid:

Men neemt de hersens van een Tallegallohoen („koreta”), mengt daaronder wat schaafsel van de peseba en van tserábanoe en laat er het sap bijlopen van de tjeraitjboom, tot het geheel stijf wordt. Daarvan geeft men dan iets aan de hond te eten en deze zal vurig worden en zeker wild opsporen.

8. **Basanietjen Koeroek.** De bast van de gelijknamige boomsoorten. Men kauwt van beide soorten tegelijk iets in de mond en spuwt dit de hond weer in de keel om hem vurig te maken.

9. **Besai.** Weer een middel dat — op de bekende wijze de hond toegediend — hem vurig zal maken. Een stukje hout van een soort die hier niet voorkomt en verkregen werd van de Kwerep.

10. **Kogadjie.** Nog een houtsoort, die de hond toegediend moet worden met het bekende doel. Ook deze houtsoort moet van de Kwerep verkregen worden.

11. **Tjiedies.** Een stukje gestold sap van de tjiediesboom. Gebruik idem.

12. Als een soort magische handeling kan men ook het volgende beschouwen: als een Kaowerawédj zijn honden te eten geeft, zal hij steeds dat eten zelf even in de mond nemen, alvorens het de hond toe te werpen. Deed men dat niet, dat zou de hond voor de jacht ongeschikt worden.

13. Alvorens men de jacht begint zal men trachten de hond te laten bijten in een **biesai**, een soort buidelrat. Hij krijgt dan heel zeker een varken te pakken. De honden moeten het beest niet opeten; het kadaver wordt in een boom gehangen. Kunnen ze geen biesai te pakken krijgen, dan is het ook al goed, als ze er een gezien hebben. Hetzelfde geldt voor de jager, als hij zonder honden gaat; het is dan zaak voor hem een biesai te zien te krijgen.

Voor de betekenis van deze biesai zie hfdst. 4 § b.

14. Als iemand aan soewangi gestorven is, komt er de dag na zijn dood bloed uit neus, mond en oksels.

Men neemt een stukje rode steen (esjioenokam), wikkelt dat in *bonietj*, dat is de schaamlap van een vrouw, en bindt het dan met een draadje touw vast. Dit draadje was in het geval dat ik zag, van kaniew. Dit pakketje wordt dan gewreven door het bloed van het lijk van iemand, die aan soewangi stierf en wordt dan in de zon gedroogd.

Vervolgens hangt de eigenaar het om zijn hals en wel op de borst. Hij zal dan alle wild gemakkelijk zien; het komt zelfs in zijn richting. Zou hij het pakketje op zijn rug hangen, dan zou hij geen wild zien, want alle dieren zouden in een grote boog achter hem langs lopen.

Voor ziekten

15. Als iemand ernstig ziek is — natuurlijk alleen als het een man is — zal men de „asár” bij hem blazen, om hem van zijn ziekte te genezen.

16. Indien iemand een pijl in het lichaam heeft gekregen en de punt is erin blijven steken, dan wordt iets van de bast van de „*pierietj*”-boom afgeschaafd, dit schaafsel vermengd met wat water en iets van het bloed uit de wonde en dit mengsel vervolgens door de patiënt opgedronken. De bloeding zal dan meteen gestelpt zijn en de pijlpunt zal zo los gaan zitten, dat deze er zonder meer gemakkelijk uit te trekken is.

Slechts de Kwerep hebben deze pierietjboom en de Kaowerawédj krijgen de bast daarvandaan.

17. Bij een pijlschot wordt zo mogelijk de pijlpunt — die altijd weerhaken heeft — doorgedrukt tot de andere kant van het getroffen lichaamsdeel. Gaat dit niet, dan wordt hij uitgesneden, hetgeen met een mes geschiedt. In beide gevallen wordt de omgeving van de wond verdoofd, door daar te kloppen met daoen gatal.

18. *Biejawa*. De wortel van de sereh. Deze obat wordt genoemd de obat van Nabanétj; zij dient in het algemeen voor minder ernstige ziekten, zoals hoofdpijn, gewrichtspijn e.d.

Men neemt een stukje serehwortel en wrijft daarmee het zieke lichaamsdeel, na eerst geblazen te hebben op de wortel. Men wrijft steeds naar de extremiteten toe, dus bij ziekte in de arm in de richting van de hand; bij ziekte of pijn in het been in de richting van de voet enz.

Al wrijvende schuift men op tot aan de extremititeit toe, dus naar vingers, tenen enz. Ten laatste, na aldus de ziekte of ziektestof tot in het uiterste gedeelte te hebben gedreven, wrijft men krachtig deze ziekte(stof) naar buiten, daarbij een beweging met de handen makende van weggooiën.

Wanneer men het hoofd met obat masseert, wrijft men naar boven tot de kruin, juister gezegd tot de fontanel en stoot daar de ziekte uit, en wel door een flinke greep in de haren, gevolgd door het krachtig wegwerpen.

19. *K a r e m e r a*. Dit is een klimplant met leerachtige, elliptische spitse bladeren.

Het blad wordt gebruikt bij hoofd-, hals- of rugpijn.

Eerst blaast men op het blad, dan wordt het zieke lichaamsdeel ermee gemasseerd, op de gewone wijze naar het hoofd toe. Bovenop de fontanel gekomen doet men met beide handen een flinke greep in de haren en gooit krachtig de ziekte(stof) weg. Dan blaast men in de holle hand, houdt die tegen het rechteroor, dan in de andere hand, die tegen het linkeror gehouden wordt; dit wordt weer gevolgd door een flinke greep in de haren en de krachtige wegwerpende beweging. De volgende dag zal men beter zijn.

20. Een heel klein stukje varkenshuid; daarbij wat schaafsel van de bast van suikerriet en een beetje ganemoblad. Dat alles wikkelt men in blad van „masie” (een groente) en maakt daarvan twee kleine pakketjes. Deze stopt men in de mondhoecken, aan elke kant een, tussen wang en bovenkaak.

Daar laat men ze enige tijd zitten, onderwijl enige malen krachtig in de onderarm bijtende. De ziekte zal dan omhoog stijgen en in de pakketjes gaan zitten. Met deze pakketjes in de mond gaat men slapen en men werpt ze de volgende dag weg. De ziekte zal dan verdwenen zijn.

21. *B i e j a w a* (zie no. 18) wordt ook nog op een andere wijze gebruikt. Heeft men b.v. pijn in de hand, dan kauwt men een stukje biejawawortel fijn en spuwt dit tegen de hand. Aan de andere zijde dan waar men gespuwd heeft, bijt men flink in de hand, aldus de ziekte(stof) wegtrekkende.

Zit de pijn in het hoofd, dan moeten de diverse bewerkingen door een ander geschieden. Het spuwen van de biejawawortel moet dan gebeuren tegen de ene slaap, terwijl door bijten en trekken met de tanden aan de andere slaap de ziekte verwijderd wordt.

22. Bloedaftappen: *K w a j e m.* Een zeer eigenaardige bewerking. Op het lichaamsdeel, waaruit men bloed wil aftappen, wordt een blad gelegd van de „pierietjakwas” of „tjierietja”, een kleine boomsoort. Dit blad wordt met twee handen strak op het lichaamsdeel gehouden. Op het blad wordt wat kalk — oemoerietj — gestrooid. Nu begint de vrouw — het is altijd een vrouw en meestal een oude die dit doet — met de punt van de tong heen en weer te strijken over dit blad, op de plaats waar de kalk ligt. Zonder dat dit bepaald krachtig gebeurt, wordt de tong tijdens het wrijven toch stevig aangedrukt. Na één of twee minuten wrijven begint het bloed op te komen, en wel dwars door de huid en door het blad heen, zodat het er aan de bovenzijde uitkomt en wanneer de vrouw doorgaat, in niet onbelangrijke hoeveelheden.

Men past dit middel toe op allerlei kwalen, zelfs beenbreuk, doch gewoonlijk voor hoofdpijn, pijn in de gewrichten en dergelijke. Verschillende agenten hadden zich, voordat ik het bestaan van deze geneeswijze wist, aldus laten behandelen voor hoofdpijn en hadden zich merkwaardig opgeknapt gevoeld. Aanvankelijk verrast door deze mededelingen der agenten, die de indruk wekten dat er geen twijfel aan de juistheid kon bestaan, werden de dokter en ik toch spoedig sceptisch en we besloten de behandeling maar eens kritisch te onderzoeken.

Een der vrouwen werd opgeroepen, ikzelf zou de patiënt zijn. De operatie had plaats op mijn linkerarm, waar de huid nog niet verbrand en vrijwel geheel blank was. De dokter stond klaar met een maatglas om het bloed op te vangen.

Tijdens de bewerking voelde ik niets, ook geen prikkeling van de huid. Het bloed kwam al spoedig, doch vermengd met veel speeksel. Toen het maatglas tot 100 cc vol was, werd gestopt en het blad weggenomen. Op de huid was niets te zien, niet alleen geen bloed, doch zelfs niet de minste roodachtige vertekening of irritatie van de huid.

Wij hadden reeds onze vermoedens. De vrouw kreeg een glas water, en moest haar mond spoelen en daarna haar tong uitsteken. Daar lag de oplossing: de punt van de tong was één bloederige massa, geheel ontveld. Tijdens de bewerking schuurde de vrouw de tong kapot door het ruwe blad en de kalk, terwijl deze kalk waarschijnlijk zorgde voor vermeerderde bloed- en speekselafscheiding. Van de 100 cc in het maatglas was het grootste gedeelte speeksel, de rest wat bloed uit de tong van de vrouw zelf.

Volkomen wetenschappelijk zou dit feit slechts zijn vast te stellen door een patiënt te nemen met een andere bloedgroep dan de vrouw en daarna de bloedgroep van het bloed in het maatglas te bepalen. De

dokter had echter geen testsera ter beschikking, doch het lijkt mij, dat dit uiterste bewijs wel niet meer nodig is.

23. Bij slangenbeet wordt, naar gelang de ernst van het geval, op een aantal of op vele plaatsen van het lichaam kalk (oemoerietj) gewreven en de bewerking van 22 toegepast.

Indien de slang gedood is, wordt ze opengesneden, het hart wordt eruit gehaald en in het vuur verbrand. Wordt het lichaam koud, dan is dat het teken, dat het mis gaat; blijft het lichaam warm, dan wordt de patiënt beter.

Afbinden, uitzuigen van de wond, snijden e.d. doet men niet.

Volgens de beschrijving stierf Neboekwawe, die 's morgens gebeten was, tegen de avond onder verschijnselen van ademnood, spraakverlamming en hikbewegingen.

24. Als iemand pijn in de lendenen heeft („oewanarie"-ziek is), dan gaat hij na, tegenover welke van zijn oewanarie's (zie hfdst. 1, § c) hij tegen de regels gezondigd heeft. Meent hij de betreffende persoon te kunnen aanwijzen, dat zal deze een blad daoan gatal merah in de hand nemen, b.v. in de rechterhand. Deze beweegt ze om het lichaam naar achteren, neemt daar het blad over met de linkerhand en brengt deze weer naar voren. Zodoende heeft het blad een gehele cirkel om haar lichaam beschreven. Dan geeft ze het blad door tussenkomst van een derde aan de zieke, die daarmee zijn lendenen masseert, op de gebruikelijke wijze naar het hoofd toe, daar de ziekte uitstotende.

Dat een derde het blad moet overgeven ligt in de regel, dat oewanarie's niet dicht bij elkaar mogen komen, niets van elkaar mogen aannemen enz.

25. M o e k. Schors van de gelijknamige boom, wordt op dezelfde wijze gebruikt als biejava.

26. Bij diverse pijnen in lichaamsdelen handelt men op de volgende wijze:

Men snijdt een twintigtal kleine pijltjes van sotietj (een houtsoort) of van k a m o r (oeverriet), circa 10 à 12 cm lang. Deze pijltjes neemt men twee aan twee in de handen, dus in de linkerhand twee, in de rechterhand twee. Aldus masseert men het zieke lichaamsdeel, ten slotte op de gewone manier de ziekte uitstotende. Dan neemt men een nieuw stel pijltjes enz. tot ze op zijn, waarna men ze weggooit.

27. *Ietjies*. Daoen gatal, de kleine, weinig brandende soort. Eerst wordt op het blad geblazen en daarna wordt de ziekte uit het lichaamsdeel weggemasseed. De volgende dag zal de pijn verdwenen zijn.

Voor de oorlog

28. Van de *meroem*-boom wordt wat sap genomen en gewreven op de schaamlap van een vrouw en vermengd met de daarop blijkbaar gewoonlijk nog klevende resten van de laatste menstruatie. Het geheel wordt vermengd met rode aarde en gedroogd tot het poedervormig is.

Komt men tegen de avond op het oorlogspad bij een vijandelijk huis, dan wordt iets van dit poeder op de vlakke hand gelegd en geblazen in de richting van het huis. De bewoners zullen daarop in een vaste slaap geraken en gemakkelijk te overvallen zijn.

De naam van deze amulet is *nawatjiet*. „Nawa” is menstruatie.

29. De oorlogspijlpunten worden ingewreven met de laatste menstruatieresten van de schaamlap van een vrouw.

Voor de sago-bereiding

Aangezien dit het werk der vrouwen is, zullen deze ook de middelen moeten toepassen. Deze zijn:

30. *Kabar*. Een witte, zachte steensoort, waarvan iets afgeschaafd wordt. Dit poeder wordt vermengd met water, zodat een witte verf ontstaat. Hiermede schilderen de vrouwen zich een witte, enkele centimeters brede band, van schouder tot schouder boven de borsten lopend. Dit is nodig om de sago behoorlijk te kunnen kloppen.

31. *Piejedjies*. Een stuk van het schild van de grote schildpad moet steeds liggen in het emmertje, waarin het water, vermengd met sago-meel, loopt nadat de pulp is uitgekneed. Er zal dan veel sago bezinken; doet men dat niet, dan komt er maar weinig sago.

Voor het blazen van de heilige fluiten

32. *Sapie*. De bast van de gelijknamige boomsoort, waarvan men een stukje dient te eten, voordat men op de fluiten kan gaan blazen.

Om de regen te doen ophouden

33. Tijdens de regen kauwt men een stukje bast van de moek-boom, vangt in de hand wat regenwater op en drinkt dit op, tegelijk het stukje bast inslikkend. De regen zal dan ophouden.

§ h Soewangi

Onder soewangi, „tsjiedabétj” verstaat de Kaowerawédj het iemand op een afstand door geheimzinnige middelen kunnen doden, soms ook ongelukken doen overkomen.

Indien bij een lijk na één of enkele dagen bloed te voorschijn treedt uit neus, mond, ogen, oren en onder de oksels, is dat het bewijs ervoor, dat deze persoon de dood door soewangi gestorven is. Daar het blijkbaar een uitzondering is als er géén bloed te voorschijn komt, is praktisch elke niet op gewelddadige wijze veroorzaakte dood een geval van soewangi. En zelfs in het geval van gewelddadigheden is dat nog niet eens uitgesloten. Zo was de onlangs door de Okwédj gedode Okwasar helemaal niet direct dood; hij had weliswaar een pijlschot diep in de borst, maar hij had best beter kunnen worden. Vlak achter zijn pijlschot aan dirigerde de Okwédj echter een salvo soewangi en toen was het afgelopen.

Opmerkelijkerwijze heeft men geen middelen — naar men althans beweert — om de schuldige aan te wijzen. Integendeel wordt hier zeer nadrukkelijk gezegd, dat men de schuldige niet kan achterhalen, als deze niet zelf op zijn daad pocht. Kennelijk komt het vrij vaak voor dat een man, iemands dood vernemende, achteraf verklaart dat zulks zijn werk is geweest. In de meeste gevallen weet men echter geen bepaalde personen aan te wijzen en bepaalt men zich tot: dé Namoenawédj, dé Terar enz. hebben hem of haar gedood door soewangi. Bij de Kaowerawédj zijn praktisch altijd de Namoenawédj de schuldigen. Dat er bij de militaire exploratie op Pionierbivak zoveel doden zijn gevallen: soewangi van de Namoenawédj; het overlijden van een agent begin 1937: soewangi van de Namoenawédj; het plotseling overlijden van de djoeragan van de dubbelletterboot enige tijd geleden: soewangi van de Namoenawédj!!

Ook bij ongelukken kan soewangi blijkbaar te pas komen. Op Edivallenbivak was een klein meisje van circa 4 jaar op een boomstam geklommen en eraf gevallen, waarbij het kind het dijbeen brak. De vader was ervan overtuigd, dat dit zijn dochttertje het leven zou kosten, doch de levenswijze Kamonie verklaarde dat dit niet zeker was: „boewang soewangi” — de soewangi weggooien — dan bleef het kind wel in leven.

Iedereen is doodsbenauwd voor soewangi en leeft in doorlopende vrees ervoor. De Namoenawédj zijn ervoor berucht, doch de Terar nog veel erger. Aan de Edivallen vertelde Kamonie, de korano van Pase,

dat een der Terarlieden reeds 5 van zijn mensen met soewangi had gedood. Toen dan ook de hulpbestuursassistent Tjan, die uit Sarmi was doorgestoken, bij de Edivallen zou uitkomen en enige Terarlieden, waaronder de beruchte, zou meebrengen, was Kamonie de angst op het gelaat te lezen. Zenuwachtig liep hij door het bivak, keek steeds benauwd in de richting van het pad, waarlangs het onheil komen moest, hield zijn boog en pijlen steeds paraat en riep voortdurend zijn kinderen bij zich. Dat bovendien deze mensen enige dagen blijven zouden, ontstelde hem nog meer en hij was zichtbaar opgelucht toen ze weer waren vertrokken.

Als de Monao in de buurt zijn, past elke Kaowerawédj zorgvuldig op, dat hij zijn afgewerkte pruim niet achteloos weggooit. Hij bewaart hem zo lang, verbrandt hem in het vuur, of hij werpt hem ver weg in het water op een plaats waar hij zeker snel afdrijft. Immers, als een Monao zo'n pruim te pakken krijgt, neemt hij hem mee, kapt een sleuf in een „sao" — damarboom, stopt de pruim daarin en pleegt aldus soewangi, wat de ongelukkige eigenaar van de pruim het leven kost.

Als een Namoenawédj soewangi wil bedrijven — ook dit volgens inlichtingen van Kaowerawédj — neemt hij wat menstruatie-bloed, vermengt dit met bladeren van ganemo en sereh, alsmede schaafsel van de schors van de „emar"boom en water. Het geheel doet hij in een klapperbladschede (*arênoek*), maakt het dicht en wringt het uit. Het vocht, dat er uit loopt wordt opgevangen en in een koker meegenomen. Ziet de Namoenawédj nu een vijand, dan neemt hij een slokje van dit vocht in de mond, richt pijl en boog op zijn slachtoffer en doet alsof hij een pijl op hem afschiet, doch zó, dat deze slechts enkele meters wegvliegt, terwijl hij tegelijkertijd het vocht in zijn mond inslikt. Daardoor is de vijand afgedaan, hij gaat onherroepelijk dood. Men zou geneigd zijn aan te nemen, dat de Namoenawédj meer kans heeft om dood te gaan . . . .

Als een vrouw trouwt, en een Monao, die haar had willen hebben, haar daardoor misloopt en daar kwaad om is, zal hij haar door soewangi doden. Voor dat doel ziet hij een stukje van haar schaamlap te krijgen, vangt dan een „katiepan", een soort hagedisje, stopt dit diertje een stukje van de schaamlap in de bek en doet het in een koker. In de koker gaat hij dan blazen, als de hagedis dood gaat (hetgeen vanzelfsprekend gebeurt, daar het beestje stikt) gaat ook de vrouw dood.

Als de Akar iemand door soewangi wil ombrengen, ziet hij de pruim (metan) van zijn toekomstig slachtoffer te krijgen. Deze stopt hij in een bamboekokertje en doet daarbij wat sap van een der bomen sakao,

moekwar, abetjebietja, tjeraitj of meroem. Dan neemt hij een partij van de lange dorens (ateman), die aan de achterkant van de sago-bladnerf zitten. Deze steekt hij met de punt in de pruim met boomsap en wel ongeveer halverwege, waarna hij het uit het kokertje stekende gedeelte van deze dorens afbreekt. Aldus steekt hij er net zoveel dorens in, tot de kokeropening er geheel mee gevuld is. Dan legt hij het hele geval in het vuur en als het verbrand is, zal zijn slachtoffer niet meer tot de levenden behoren.

Bij de Kaowerawédj ontkent men beslist, waar en hoe ook geïnformeerd wordt, dat men aan soewangi doet. Zij en de Okwasar zouden de enigen zijn, de rest maakt er wel gebruik van. Bij de Okwasar leerde men mij, dat Nabanétj — het Opperwezen — soewangi gaf aan de Namoenawédj. Deze zouden de kennis daarvan verder gebracht hebben aan alle stammen op de Oostoever van de Mamberamo, ook aan de Kaowerawédj, doch niet op de Westoever, bij de Okwasar en de Monao. In het algemeen beschuldigt men elkaar over en weer van deze praktijken.

Alhoewel men niet kan zeggen dat de weerwraak wegens soewangi-moord de enige oorzaak is der veelvuldige overvallen — vrouwenroof en het geloof dat het aan Nabanétj welgevallig is, dat men anderen doodt, zijn niet minder zwaar wegende redenen — is soewangi toch wel de voornaamste aanleiding voor deze moordpartijen. Het is het voorwendsel, waarop men er op uittrekt, waarbij men dan tevens de kans waarneemt om vrouwen te roven.

Overigens zal het zeer moeilijk zijn om dit volk ervan te overtuigen, dat de bloedingen na de dood het gevolg zijn van natuurlijke oorzaken. En zolang dit geloof heerst, zal soewangi een ernstig beletsel blijven voor de onderlinge vrede tussen de vele stammen.

HOOFDSTUK 5

MATERIËLE CULTUUR

§ a Lichaamsverzorging en -versiering

Tenger gebouwd kan men in het algemeen de Kaowerawédj niet noemen, doch aan de andere kant is ook het gemiddelde postuur niet krachtig.

Regelmatige medische verzorging zou dit volk in één geslacht fysiek belangrijk kunnen doen vooruitgaan. Vooral de framboesia en de cascado hebben talrijke slachtoffers gemaakt.

Aan lichaamsverzorging doet de Kaowerawédj niet veel. Baden doet hij evenmin. De ouderen, die regelmatig in het bivak komen, hebben het baden aangeleerd en stellen er nu prijs op. Kamonie, korano van Pase, werd door zijn collega, korano Siewanomie, er ernstig over onderhouden, dat hij nog steeds geen broek droeg, doch buikgordels, en dat hij zich nimmer baadde. Dat kwam als korano van het gouvernement toch niet te pas. Doch Kamonie verzekerde mij met overtuiging, dat hij dat baden niet meer kon leren, daar hij al „pai toewa” — een oude heer was en er beslist ziek van zou worden.

Ik heb nimmer geconstateerd, dat het lichaam in zijn geheel werd ingewreven met olie of een andere substantie. Wel besmeert men zich dikwijls het gezicht met rode aarde — esjioenokam — welke versiering ook uitgebreid wordt tot borst en armen. Wat er zo aan aarde of modder op het lichaam terecht komt, droogt op en valt er vanzelf wel af of spoelt te zijner tijd bij een regenbui wel weg.

Deze besmering zag ik toepassen ook zonder dat van enige speciale gelegenheid sprake was, terwijl dan ook op de vraag, waarom men zich besmeerd had en of er soms feest was, werd geantwoord met: „pertjoema sadja” — zo maar.

Wel zal een troep, die voor het eerst of slechts sporadisch in het bivak komt, gewoonlijk geverfd zijn, terwijl bij grotere feesten het gehele bovenlichaam, zelfs de buikgordels en de haardracht en ook pijlen en bogen zijn ingesmeerd. Bijzondere motieven waren niet te onderscheiden. Gewoonlijk is het gehele gezicht gelijkmatig besmeerd, minder veelvuldig maakt men strepen en dan meestal over het voorhoofd.

De besmeringen bij het sagokloppen en bij rouw worden op de desbetreffende plaatsen besproken.

De *haardracht* is typisch.

De kinderen worden gewoonlijk geschoren, telkens als het haar enige centimeters lang is geworden. Dit scheren gebeurt tegenwoordig met een gewoon keukenmes. Vroeger, en ook thans wanneer men geen mes rijk is, gebeurt het met een stuk bamboe, van de soort „nabates” waarvan ook de heilige fluiten gemaakt worden. De vers gesneden randen van deze kiezelhoudende bamboe zijn vlijmscherp.

Gewoonlijk laat men ergens een pluk haar staan, meestal op de kruin, soms op het voorhoofd, een enkele maal ook op het achterhoofd, bijna in de nek. Dat men speciaal op de fontanel een pluk haar zou laten staan, heb ik niet waargenomen.

Als de jongeman naar schatting een jaar of 18 is geworden, krijgt hij zijn eerste „nabatjao”, de speciale rotanhaarvlechting. „Naba” is hier de afkorting van „nabar”, „nabarem” — hoofd, terwijl „tjao” betekent in het algemeen „touw, koord” en aangezien hier rotan wordt gebruikt dus „rotankoord”.

Het haar moet, wil men een redelijke nabatjao kunnen maken, een minimum lengte hebben van 15 à 20 cm. De eerste bewerking is het insmeren van het haar met „asoek”, dat is het sap van de asoekboom (een damarsoort). Dit moet gebeuren vlak voordat het vlechten begint, want dit sap, dat ook gebruikt wordt om benen spitsen op pijlpunten te bevestigen, wordt taai-kleverig en tenslotte hard.

Nu heb ik niet gezien, dat een eerste nabatjao werd gelegd, doch maakte de bewerking mee bij iemand, die reeds aan zijn zoveelste toe was. Bij deze persoon lag het haar reeds in dikke kleverige strengen op het hoofd, doch, waar de Kaowerawédj fijn krullend haar heeft, zullen vermoedelijk de eerste maal deze strengen speciaal gelegd en gekleefd moeten worden.

Bij de bewerking (zie afb. 6a t/m 6f) gaat de klant op de grond zitten, terwijl de kapper naast hem staat en om hem heen kan lopen. Hij heeft van te voren de nodige rotan gezocht, gespleten en schoon-gemaakt en begint nu met het opzoeken en in de hand nemen van de haarstreng, die op of het dichtst bij de kruin ligt. Dan neemt hij twee stukken rotan van enkele meters, legt één daarvan, de „tiem” in de lengte langs de haarstreng en begint met de andere rotan deze haarstreng te omwikkelen, te beginnen aan de haarwortels en de „tiem” daarbij insluitend. Aldus wordt de gehele eerste haarstreng tot de top omwikkeld, zodat uiteindelijk het geheel een stijve, harde worst gelijkt.

Deze worst nu wordt met kracht omgebogen tot een spiraalvorm met dicht tegen elkaar liggende windingen, waarna het vrije einde van de omwikkelde rotan door een wikkeling van de voorgaande spiraal wordt gestoken en strak aangehaald, zodat op deze wijze de spiraalvorm in de eerste haarstreng wordt gefixeerd.

Daar al deze wikkelingen strak gelegd zijn, gebruikt de kapper een aangepunt stukje hout om een opening te maken waardoor de rotan-einden waar nodig gestoken kunnen worden.

Dan komt de tweede haarstreng aan de beurt, die het meest nabij het uiteinde van de eerste streng gelegen is. Eerst wordt dan weer de „tiem”, waarvan het einde immers uit de eerste vlecht steekt, in de lengte langs de tweede vlecht gelegd, waarna de omwikkeling vervolgd wordt met dezelfde rotan, waarmee de eerste vlecht werd omwikkeld. Ook hier begint het omwikkelen bij de haarwortels en loopt door tot de haartoppen. Geheel op dezelfde wijze wordt deze tweede worst om de eerste spiraalslag gelegd en gefixeerd door het einde van de wikkelrotan te halen onder een wikkeling van de voorgaande spiraalslag door.

Zo gaat men door, elke haarstreng spiraalvormig leggende en op de voorgaande fixerende.

Raakt de „tiem” op zijn eind, dan wordt een vervolgstuk er langs gelegd en men wikkel verder. Is de wikkelrotan op het eind — hetgeen natuurlijk verscheidene malen het geval is — dan legt men het verlengstuk eerst onder het voorgaande stuk, dan over het einde daarvan en wikkel verder.

Is aldus de laatste haarstreng omwikkeld en gefixeerd, waarbij men dus reeds is gekomen op het voorhoofd en boven de oren, dan steekt zoals uit het voorgaande blijkt, de „tiem” uit de toppen van deze laatste streng haar.

Nu wordt ook deze „tiem” zelf omwikkeld en wel éénmaal om het hoofd heen, waarbij op enkele plaatsen deze windingen op dezelfde wijze als boven beschreven op de voorgaande spiraalslag worden gefixeerd, tenslotte afgebonden en afgesneden. Deze omwikkelde „tiem” dient dan als sluitstuk.

Hiermede is de bewerking afgelopen. De lotion heeft de klant al gehad in het begin, in de vorm van een smeersel van asoeksap, zoiets als arabische gom.

„Tiem” wordt ook genoemd het stamgedeelte van een boom, zodat we deze tiem waarschijnlijk moeten beschouwen als datgene, wat vastheid geeft aan de nabatjao. Deze tiem komt bij alle nabatjao voor.

De soort van wikkeling om de haarvlecht is echter verschillend. „Nabatjao” is het algemene woord voor de coiffure, aan de wijze van wikkelen ontleent het kapsel echter zijn speciale naam.

Men onderscheidt:

1. moerara: de streng haar wordt omwonden met vlak naast elkaar gelegde windingen;
2. sasoem: de streng haar wordt omwikkeld met wijd gespatieerde windingen;
3. tieriewén: op elke twee vlak naast elkaar gelegde windingen volgt een spatie, waarna weer twee windingen vlak naast elkaar komen te liggen enz.;
4. otobarit: een kruiswikkeling.

Naar schatting gaat er in totaal 60 à 70 m rotan in de vlechting zitten.

Bij het groeien van het haar, dat immers aan de wortels plaats heeft, zal de gehele nabatjao langzamerhand lossen en lossen gaan zitten en daarom is men om de paar maanden genoodzaakt de coiffure los te maken en opnieuw te vlechten. Wordt het haar zo lang, dat het tot over de stuit gaat reiken, dan wordt de nabatjao te zwaar. Men maakt dan voor de laatste maal het geval niet los, doch scheert het af onder de nabatjao door, zodat deze in zijn geheel van het hoofd genomen kan worden en aldus onder de piedit (de bovenste zoldering van de kón) gehangen wordt. Voorlopig loopt de man daarna dus met een kaal hoofd; is het haar weer voldoende lang, dan begint men opnieuw met een kleine nabatjao enz.

De asoek dient naar men zegt om de luizen te weren. Natuurlijk zal in de omwikkelde en gekleefde haarstreng geen ongedierte kunnen huizen, maar daar tussenin is nog ruimte genoeg en dat het hoofd luizenvrij zou worden, is dan ook een illusie. De man kan echter door deze omvangrijke vlechting niet meer krabben, doch moet, als het ongedierte al te actief is, volstaan met van tijd tot tijd eens flink met de vlakke hand op zijn hoofd te slaan, een manipulatie, die men regelmatig ziet.

De luizen, die men te pakken krijgt, worden „geknaapt” en dan opgegeten.

Zodra een man op leeftijd komt, ziet hij af van deze coiffure; oudere heren — en dat zijn zij volgens eigen mededeling als zij een aantal kinderen hebben, ofschoon b.v. Kamonie, die zich zelf een oude

heer noemt, naar schatting 45 jaar is — hebben het hoofdhaar kort geknipt.

De *baardgroei* is vrij sterk en men ziet het niet graag. Vroeger behielp men zich door het baardhaar uit te trekken tussen twee schelpranden, of wel door scheren met een stuk bamboe „nabates”; tegenwoordig scheert men zich met een keukenmes, terwijl onze afgewerkte gillette-mesjes bijzonder gewild zijn.

De *vrouwen* dragen het hoofdhaar steeds kort.

Bij feestelijke gelegenheden vlechten zij aan de haren verlengstukken van amematj, een fijne rotansoort, gewoonlijk met een lengte van 30 à 40 cm. Deze hangen in alle richtingen om het hoofd heen en dienen naar men zegt alleen voor versiering.

Oor- en neusdoorboringen zijn algemeen.

Men onderscheidt de ooreldoorboring: *taowagoroem*; de doorboring van het neustussenschot; en de beide doorboringen van de neusvleugels, die men beter neusrug- of neuspuntdoorboringen zou kunnen noemen, aangezien ze practisch in de neuspunt en zeer dicht bij elkaar liggen. Deze beide laatste soorten noemt men: *tiehánem*.

De bewerking is als volgt: met een „ateman” — doorn van sagoblad wordt met een draaiende beweging het gat geboord, waarna men deze pen een paar maal op en neer haalt. Dan wordt de „ateman” vervangen door een „atewáren” — bladnerf van klapper, en deze blijft er voorlopig in zitten. De patiënt moet door regelmatig bewegen van deze bladnerf zorgen, dat de wonde er niet omheen dichtgroeit. In elk der neusvleugelgaten stopt men één bladnerf; deze worden ook niet groter gemaakt. In het neustussenschot komen twee bladnerven, terwijl men in het oorlelgat begint met twee bladnerven, doch dit aantal geleidelijk vermeerdert en er tenslotte steeds groter voorwerpen in gaat steken, zodat sommigen er een „moerapon” — kalkkoker van 5 cm diameter in kunnen dragen.

De operatie van de oorlel schijnt weinig pijnlijk te zijn; die van de neustusschotdoorboring valt blijkbaar ook wel mee en schijnt ook weinig infectie op te leveren. De neusvleugeldoorboring moet echter vaak tot ernstige infecties aanleiding geven en zeer pijnlijk zijn. Velen vertelden me, dat ze met een neus als een bal hadden rondgelopen en veel pijn hadden geleden.

De ooreldoorboring heeft meestal plaats op een leeftijd van 12 tot 14 jaar. Opgemerkt zij al dadelijk, dat de regels tegenwoordig niet meer aan de praktijk getoetst kunnen worden, aangezien de jongelui er niets meer voor voelen. Zelfs zij, die oorlel- en neustussenschotdoor-

boring al hebben en nu toe zijn aan de neusvleugeldoorboring, bedanken er voor. „Sinds de Kompenie er is, doet men dat niet meer”. De regels slaan dus op de gebruiken van vroeger en toen had op genoemde leeftijd, geschat naar aangewezen jongens, de oorleldoorboring plaats.

De ouderen geven op, dat slechts het linkeroor doorboord behoort te zijn en voeren daarbij als reden aan, dat rechts de boogpees zo dicht langs het oor snort, dat je er toch niets in het gat kunt steken. Inderdaad ziet men bij de ouderen overwegend slechts één oorlel doorboord. Het zijn de jongeren, die meestal twee doorboorde oorlellen hebben, doch volgens de ouderen is dit niet *comme il faut*. Van veel belang schijnt dit overigens niet te zijn. Torerei, desgevraagd, wist niet te zeggen of zijn oudere broer Tamiesa twee, dan wel één oorlel doorboord had en welke dat dan wel zou zijn.

Ook de vrouwen hebben algemeen deze doorboring, die ook bij hen op dezelfde leeftijd wordt bewerkstelligd. Zij hebben eveneens soms één, soms twee lellen doorboord.

Enige tijd na de oorleldoorboring volgt de neustussenschotdoorboring, zowel bij jongens als meisjes. Hierbij heeft evenmin als bij de oorleldoorboring enigerlei feestelijkheid plaats.

Het laatste komt neusvleugeldoorboring aan de beurt, die bij de mannen altijd, bij de vrouwen dikwijls gezien wordt. Over de waarde dezer doorboringen in sociaal-religieus opzicht zie men het hoofdstuk over de initiatie.

Algemeen gebruikelijk zijn de „tamerao” — brandplekken op het lichaam. Deze worden gemaakt, door wat fijn schaafsel van „pierietj” — bladschede van een palm tot een propje te maken, op de huid te leggen en aan te steken. Als het propje is opgebrand, is ook de bewerking afgelopen. Het resultaat is een iets verdiept litteken van glimmend zwarte kleur. De bewerking wordt steeds toegepast op een leeftijd van 10 tot 12 jaar, nooit later. De meisjes doen het speciaal veel op de benedenarmen en op de borsten. De jongens doen het op de benedenarmen, doch slechts één litteken, of althans zeer weinige, op de borst. Dit is niet alleen een observatie van mijzelf, doch werd er nadrukkelijk bijgezegd.

De vrouwen hebben daarbij veelvuldig nog scarificaties, gewoonlijk op de borsten en zeer speciaal op het plekje precies tussen de borsten. Door keloidvorming ontstaat daar dan een bruggetje, dat beide borsten verbindt.

De werkwijze kwam ik niet te weten. Men zegt: precies als bij de

tamerao, door branden van een grotere prop pierietjschaafsel. Dat er niets anders zou gebeuren, is weinig waarschijnlijk; zonder langdurige irritatie van de wonde ontstaat geen keloidvorming.

§ b Kleding

Dit hoofdstuk kan al heel kort zijn: de mannen hebben geen kleding en de vrouwen een schaamschortje. Daarmee is het essentiële gezegd.

De buikgordels, die de mannen dragen, zijn versieringen, al kan men in sommige gevallen wel zeggen, dat zij ook de functie van bedekking vervullen. Wanneer de man er veel heeft, trekt hij namelijk 's avonds deze bundel omhoog en legt alles gelijkmatig van zijn heupen tot onder de oksels. Daarmee wordt de bult, waarop hij slaapt, minder dik en zij houden het lichaam een beetje warm. De schaamlap wordt niet tussen de benen doorgetrokken, doch hangt vrij voor de schaamdelen naar beneden, zodat de bedekking practisch illusoir is. Deze lap is trouwens secundair. Primair heeft de Kaowerawédj voldaan aan zijn schaamtegevoel, als de penis naar boven is getrokken en met de voorhuid onder de buikgordels is geklemd.

De schaamlap zelf wordt gehangen tussen buik en buikgordels, boven over de buikgordels naar voren gelegd en tussen de benen ring op deze gordels gehaald. Is deze ring er niet, dan hangt ook dat stuk vrij. Daar de lap vrij naar beneden hangt, is gewoonlijk het scrotum grotendeels zichtbaar, hetgeen de man weinig deert. Ten opzichte van de penis is hij veel gevoeliger en het kostte de expeditie-arts dikwijls vrij grote moeite hen tot ontbloting van dit lichaamsdeel te bewegen.

Het schaamschortje der vrouwen, dat van boombast geklopt wordt hangt van voren smal, van achteren breed. Meestal dragen de vrouwen als gordel een stuk touw, soms echter ook de buikgordels: „kaniew”, zoals de mannen.

De lap is stijf tussen de benen doorgetrokken. Voor de menstruatie heeft de vrouw geen andere lap en zelfs is het eigenlijk verboden deze lappen te wassen, want dat veroorzaakt regen. Als het veel regent, zegt de Kaowerawédj: „die vervelende vrouwen hebben natuurlijk hun schaamlappen weer gewassen”.

De meisjes van 2 à 3 jaar dragen reeds een schaamlapje, van hetzelfde materiaal en model als de ouderen.

De jongetjes zijn gewoonlijk tot circa hun derde of vierde jaar naakt; dan beginnen zij reeds buikgordeltjes te dragen, waartussen de penis, op de wijze der ouderen geklemd wordt. Soms draagt men

daarbij reeds een schaamlapje, doch dat komt meestal eerst een paar jaren later.

Het kloppen van het boombastkleedje is binnen het uur geschied. Nadat de goede bast is gehaald, wordt deze van de ruwe buitenste schors ontdaan en de rest wordt geklopt op een stuk hout, eerst enkel gelegd, met de rug van een kapmes. Dan wordt het reeds soepel wordende stuk schors gevouwen en weer geklopt, nu met een stuk hard hout. Liggen de vezels goed los, dan wordt de lap door twee vrouwen uitgewrongen en in de zon te drogen gehangen, waarmee de bewerking is afgelopen.

Verschillende schorssoorten zijn hiervoor geschikt. O.a. worden gebruikt: kahietj (*Gnetum gnemon*); Már (een *Ficus*soort); Anies (*idem*) e.a.

§ c Sieraden

De Kaowerawédj heeft een grote verscheidenheid van sieraden, die hij gemeenlijk alle tegelijk aan zijn lichaam hangt, behoudens enige weinige stukken, die voor feestelijke gelegenheden zijn bestemd. Er zijn er enkele, die elke zichzelf respecterende Kaowerawédj behoort te dragen. Mogelijk bezitten deze laatste dan ook meer betekenis dan als versiering alleen. Voorbeelden hiervan zijn de hoofdtooi van casuarisveren, de hoofdband van sagopitten, buikgordels.

Rotantoppen, nog in de loot, worden met een stuk hout tot vezels geklopt en dan gedroogd in de zon. Het resultaat is een waaivormige pluim, die men in de haarvlechting of tussen armbanden en buikgordels steekt. Na gebruik worden ze meestal weggegooid, doch dikwijls treft men in de woningen nog oude, gebruikte exemplaren aan. Toch ziet men op een feest uitsluitend nieuwe in gebruik.

Verder draagt elke Kaowerawédj vier hoofdbanden.

De hoofdband van casuarisveren: „kwawien”, wordt voor het voorhoofd gedragen en met touw op het achterhoofd vastgeknoopt. De bundels casuarisveren worden in ganemotouw ingevlochten en daarna op gelijke lengte afgesneden. De eigenlijke manier van samenvlechten is op de in gebruik zijnde banden niet na te gaan, zonder deze te demonteren en van alle vuil, ingekorst zweet en andere smerigheid te ontdoen. Onder deze smerigheid is ook te verstaan de boomsappen, die er expres worden opgesmeerd; o.a. werd voor dat doel genoemd het sap van de „meroem”. De band hangt dikwijls zo diep over de ogen, dat de man zijn hoofd moet oprichten om te kunnen kijken.

Het volgende, vrijwel altijd aanwezige stuk is de hoofdband van

sagopitten: „namoekkwan”. De sagopitten worden doorboord, gewoonlijk met de doorn van een sagonerf en vervolgens geregen aan een touwtje, hetzij van ganemo, hetzij van fijne rotan. Variatie in deze versiering wordt aangebracht door om beurten een oude, roodbruine pit en een jonge, grijsbruine pit aan het touwtje te rijgen. Deze variatie is echter niet bestendig, zij verdwijnt met het vuiler worden van de band.

Een andere manier is, dat men om beurten een sagopit en een kraal aan een snoer rijgt. Men noemt deze pitten „kwan”. „Namoek” is de naam voor de sagoboom, „kwan” betekent letterlijk: tand.

De hoofdband van schelpen: „piebao” is algemeen. Wel ontbreekt hij dikwijls bij jongeren, doch dit komt, omdat zij nog niets hebben om een dergelijk bezit te kunnen aankopen. De schelpen, *Cyprea moneta*, moeten van de kust verkregen worden. Ze worden aan een ganemotouw geregen en voor het hoofd gehangen. Men stelt er zeer veel prijs op, doch ze hebben in geen enkel opzicht een functie, zoals deze schelpen in het centrale bergland bezitten.

Evenals in het bergland komen hier ook de kleine schelpjes voor, gewoonlijk aan een touw geregen en als hoofdband gedragen. Zij worden verkregen van de kust. De naam is „adjere” (aan de Wisselmeren „dedere”).

Men draagt steeds eerst de band met de casuarisveren en boven op deze band de bovengenoemde drie hoofdbanden.

Hoofdbanden van kralen zijn minder algemeen, doch evenmin zeldzaam. Zij komen in grote verscheidenheid voor, doch mij bleek voldoende duidelijk, dat de Kaowerawédj in verreweg de meeste gevallen deze banden niet zelf vervaardigt, doch ze gereed en wel in ruil krijgt van de kustbevolking. Met de motieven, waarbij zelfs het swastikakruis voorkomt, heb ik mij om deze reden niet beziggehouden. De hoofdbanden dragen de algemene naam „ienienagatan”. Deze hoofdband wordt steeds laag op het voorhoofd gedragen, onder de band van casuarisveren.

Neuspennen kent men in twee soorten: de verticale, altijd bestaande uit het bekende casuarisvorkje: „objam” geheten. Deze wordt voornamelijk door de mannen gedragen, doch vrij veelvuldig ook door vrouwen. Aan deze „objam” zitten nimmer andere versieringen.

De horizontale neuspennen: „obied” wordt gedragen door het gat in het neustussenschot (zie afb. 7). Het materiaal is ofwel een vleugelpen van de casuaris, ofwel een rond geslepen stuk bot van een willekeurig dier. De beide uiteinden worden soms bijgeslepen tot spitse punten — dit meestal in geval het een bot is — ofwel, bij vleugelpennen, voorzien

van een paar grote kralen. De pennen zijn dikwijls omwikkeld met reepjes gekleurde bast van een plant „moemoewatj”. De benen pennen worden soms nog met eenvoudige figuren, gemeenlijk in ruitvorm, bekrast.

In het oor wordt gemeenlijk de kalkkoker gedragen. Gewoonlijk is deze klein, soms echter tot een diameter van 5 cm. Andere oorhangers ziet men betrekkelijk weinig; het meest geliefd zijn nog varkensstaarten, doch ook die komen nog maar sporadisch voor.

Niet direct als sieraad te beschouwen is de haarkam. De gelukkige eigenaar van zo'n instrument draagt het echter steeds in zijn haar gestoken. Niet te verwarren met dit apparaat is de sagovork, die op dezelfde manier in het haar gestoken wordt, doch uitsluitend dient om er mee te eten.

Om de hals draagt men het meest kralen halssnoeren in allerlei vormen. Deze kralen zijn steeds verkregen van de kustbevolking, het meeste van vogeljagers in de tijd der paradijsvogeljacht. De kleine kralen heten, ongeacht de kleur „ienienaj”, de grote meestal hemelsblauwe kralen: „meroe”. Voorts hangen aan deze snoeren nog allerlei onderdelen van zeedieren, waarvoor men verschillende namen heeft. De „abao” zijn platte, doorboorde plaatjes, afkomstig van zeedieren. Behalve aan het kralensnoer worden zij om de bovenarm gedragen en door vrouwen als snoer om de lendenen.

Snoeren van hondentanden ziet men niet dikwijls. Een enkele maal hangen varkenstanden aan een snoer, doch dit komt niet vaak voor. Wel heeft elke man een of meer varkenstanden in zijn draagnetje, voor de aanmaak van pijlen en bogen.

Om de bovenarm draagt men zeer algemeen rotan armbanden. Sommigen dragen ook om de buik een rotanband: „pietie”. Dit werd echter sporadisch waargenomen.

Armbanden van schelpstukken komen vaker voor. Het zijn zeer ruw bewerkte, gewoonlijk zeer onregelmatige stukken van een of ander zeedier, met touwtjes of rotan aan elkaar verbonden.

Armbanden om de pols werden niet gezien, behalve die, welke dienen ter bescherming van de pols tegen de aanslag van de boogpees. Zij hangen dan ook alleen om de linkerpols en zijn gemaakt van stukken varkenshuid en varkensstaarten.

Om de borst draagt men algemeen een borstband: „kewosieja”. Deze is van ganemotouw, waarop gevlochten zijn de vruchtjes van de „karéj”-plant. Deze vruchtjes zijn wit of bruin, vermoedelijk afhankelijk van de tijd, waarop ze geplukt zijn. Men gebruikt ofwel alleen witte,

alleen bruine, ofwel afwisselend witte en bruine vruchtjes. De Kaowerawédj maakt echter deze banden niet zelf, doch verkrijgt ze uitsluitend van de Monao, die daarvan het monopolie schijnen te hebben. De band bestaat uit een gordel, welke om de borst, ter hoogte van het middenrif hangt, terwijl daaraan verbonden banden kruislings over de schouders naar achteren lopen.

Op de heupen draagt elke Kaowerawédj zonder uitzondering een meer of minder dikke bundel van gevlochten buikgordels. In de rottende bladschede van de „kaniew”-palm zitten zwarte zeer taaie vezels, gelijkende op paardehaar. Deze vezels worden uit de massa getrokken en verzameld, vervolgens voor velerlei doeleinden gebruikt, o.a. zoals hier voor het vlechten der buikgordels. De gordels zijn een algemeen ruilartikel, doen dienst als betaling, als bruidschat enz., zodat de mate van 's mans welstand door zijn hoeveelheid buikgordels wordt gekenmerkt. De bundel kan een respectabele dikte krijgen en vele kilo's zwaar wegen. Dat het een broedplaats is voor ongedierte, behoeft geen betoog. De gordels worden nooit afgenomen, niet bij het slapen en niet bij de coïtus.

Dikwijls wordt een krokodilletand aan de wortel doorboord en geregen aan een der buitenste kabeltjes van de gordel, zodat de tand met de spits vooruitsteekt. Men beweert dat dit alleen als versiering bedoeld is.

Tenslotte nog de kunstmatige staart (zie afb. 8). De bladeren van een palmsoort worden gebundeld en afgesneden. De steel van het blad wordt achter tussen de buikgordels gestoken, zodat het vrije einde als een staart naar beneden hangt. Men zegt, dat het uitsluitend versiering is.

Het merkwaardige van deze staart is, dat men hem eerst in het vorige geslacht van de Monao heeft gekregen. Dit zou dan zijn tegelijkertijd met de „ok”, de hierna te bespreken wijze van vuurmaken (zie blz. 138). Voorts heeft men ook van de Monao de reeds besproken borstband gekregen. In verband met de vrij sterke mate van conservatisme, die men in dergelijke culturen steeds aanneemt, is dit zeer eigenaardig. Trouwens ook in andere gevallen blijkt van dit conservatisme niet veel. Gelijk we reeds zagen is sinds het vorige geslacht zelfs het gebruik van een der heilige fluiten, de „mietjariëse” verloren gegaan. Van de trom: „saowie” zegt men nadrukkelijk, dat de bekwaamheid om hem te vervaardigen, na het geslacht van Otapa c.s. is verloren gegaan. Tjakoera c.s. verstaan dus deze kunst niet, hetgeen mij inderdaad ook gebleken is. Thans verstaan slechts de jongere lui, zoals Siewanomie, die bij de

Kwerep en aangrenzende stammen op bezoek zijn geweest, de kunst weer wel, omdat zij, gelijk zij zelf verklaren, haar eerst daar weer geleerd hebben.

Om de onderbenen, even onder de knie, draagt men soms een rotanband. Om de enkels draagt men niets.

De vrouwen dragen in het algemeen slechts sieraden om de hals. Sommigen dragen neuspennen, een enkele heeft buikgordels om, doch dan slechts zeer dunne bundeltjes. Af en toe ziet men een buikgordel van beenstukken of schelpdelen.

§ d Middelen van bestaan

L a n d b o u w. Het hoofdvoedsel voor de Kaowerawédj is sago en aangezien sago al heel weinig verzorging behoeft, staat de landbouwtechniek op laag peil.

In het wild groeiende sago komt in deze streken practisch niet voor (men spreekt van slechts één complex bij de Sieadjoe) en derhalve moet men ze uitplanten. Daartoe wordt een stukje bos opengekapt — groter of kleiner naar gelang het aantal planten, dat men wil uitzetten — het plekje wordt een beetje schoongemaakt, het losse hout opgeruimd en met een aangepunte stok worden de plantgaten in de grond geboord. Daarin worden dan de jonge sagoplanten gezet, die men uit de oude „tuinen” haalt. Elk boompje wordt omgeven door een kleine haag van stokken, met rotan bij elkaar gehouden, dienende om de varkens van de jonge scheut af te houden. De verzorging bestaat slechts daarin, dat men zorgt, dat de omgeving niet dicht groeit: sago moet ruimte hebben.

Het vellen van de bomen, verwijderen van het losse hout, schoonmaken van de bodem enz. is het werk van de mannen. De vrouwen maken de plantgaten, planten de scheuten uit enz.

De complexen liggen over het algemeen zeer verspreid in het gebied. Wil men sago kloppen, dan trekt gewoonlijk een heel gezelschap daarheen, soms voor een aantal weken achtereen. De mannen zijn er dan bij om hun vrouwen te bewaken (het is dé gelegenheid voor vijanden om vrouwen te roven), en om tegelijkertijd een beetje op jacht te gaan. Verder houden zij zich onledig met het maken van pijlen en dergelijke weinig vermoeiende bezigheden. Sagokloppen kan een man niet; hij heeft het nooit gedaan en zou er volgens zijn zeggen niet veel van terecht brengen. Het is uitsluitend de taak van de vrouwen.

De wijze van kloppen is dezelfde als overal elders. Een nauwkeurige

beschrijving kan derhalve wel achterwege blijven. Het voornaamste werktuig is de „tjátj”; deze wordt elders (zie blz. 138) beschreven.

De sago wordt geklopt ter plaatse waar de boom gekapt wordt. Het kneden geschiedt ook ter plaatse, als er tenminste stromend water aanwezig is; anders brengt men de pulp daarheen en bouwt daar de stellage voor het wassen en kneden.

De sago wordt gegeten als pap („namoek”, Mal. papeda) of gepoft (panéw). Het koken geschiedt in een pot; het poffen op de ook van elders bekende wijze in een bamboe; een geleding wordt gevuld met de natte sago, gesloten en in het vuur gelegd. Zodra de bamboe met een knal springt, is de sago klaar.

Sinds Piesano werd verlaten en de daar staande sago-complexen practisch waren afgeschreven, had men niet meer voldoende rijpe bomen om te voorzien in de dagelijkse behoeften en moesten de Kaowerawédj op korte termijn zorgen voor vervanging. Aan deze omstandigheid is het te danken, dat zij zich wat intensiever op de landbouw zijn gaan toeleggen dan vroeger. Er zijn nu dan ook in de omtrek vrij veel tuintjes, beplant met kasbi, pisang, patatas, kladi, suikerriet e.d., welke gewassen vroeger slechts in beperkte mate als bijspijsen van de sago werden gekweekt. Om voor de toekomst — dat is op zijn vroegst over 12 jaar — weer voldoende sago te hebben, worden momenteel nieuwe sagotuinen aangelegd.

Meevallers, die nogal eens voor schijnen te komen, zijn in de rivier drijvende sagobomen. Vooral bij zware regens na een droge periode kalft de oever in de Meervlakte sterk af, waardoor veel sagobomen in de rivier spoelen.

Het enige landbouwwerktuig is een aangepunte stok, die na het gebruik wordt weggegooid.

Verbranding van de opslag als een eerste bemesting wordt niet toegepast. Omheiningen om de tuinen worden niet aangebracht; als de varkens de aanplant opvreten, dan is het „soesah” en daar blijft het bij.

Klappers zijn overal aanwezig; zij zijn niet van recente invoer, doch worden van oudsher aangeplant. Zij dienen voornamelijk als bijgerecht voor de sago. Van oude klappers wordt het vlees geraspt en met sago, kasbi of dergelijke spijsen samengekookt. Men laat de klappers niet eerst uitlopen. Van jonge klappers wordt het vlees zonder meer gegeten.

Verder vindt men in alle tuinen papaja en verschillende groenten, o.a. masie, waarvan het blad als groente, afzonderlijk of tegelijk met de sagopap gekookt wordt. Op dezelfde manier wordt matoewek, een

laboesoort gegeten. Voorts worden een soort rode vruchten, soradie, aangeplant, die in de sagopap gekookt worden.

Speciaal aangeplant wordt ook de otoek, een rietsoort, die de pijlschachten levert. Voorts vindt men meestal de ketjietj, een klimplant, waarvan de wortel visvergift oplevert. Deze ketjietj komt niet in het wild voor doch wordt steeds aangeplant en van tuin naar tuin overgebracht.

Bosvruchten worden natuurlijk veel gegeten. Speciaal gezocht zijn de vruchten van de „satar” (*Pometia pinnata* Forst), in de Molukken „matoa” genoemd. De Kaowerawédj pleegt hier de meest absolute roofofbouw; als hij de vruchten wil hebben, kapt hij de hele boom om.

Ook als groenten worden bosplanten gebruikt. De op patrouilles en exploraties zo welkome ganemobladeren worden slechts door de vrouwen gegeten en door kinderen en ouden van dagen, die niet meer op jacht gaan. Honden-bezitters mogen namelijk geen ganemo eten, de honden zouden er ongeschikt voor de jacht door worden.

Tabak werd vroeger veel aangeplant, thans nog maar betrekkelijk weinig, daar het product te gemakkelijk van de Kompenie te verkrijgen is. De tabaksbladeren worden in de zon gedroogd en dan opgeborgen in een koker of in het draagnetje. Zij worden wat verfrommeld, doch voor het gebruik niet gesneden.

Pijpen zijn onbekend, men rookt de tabak, gerold als sigaretten. Als papier gebruikt men de opperhuid van de bovenzijde van pandanusbladeren, in de zon gedroogd. Over het algemeen vindt men onze tabak te licht; de javaanse tabak kan er nog mee door.

Voorts wordt de tabak grotendeels als pruim geconsumeerd. Verdere ingrediënten voor de pruim zijn pinang (*oewáren*), die aangeplant wordt, en kalk. Hiervoor gebruikt men schelpen of een bepaald soort kalksteen, dat in het gebergte wordt aangetroffen. In het algemeen zei men, dat de ouderen liever kalk hebben die van kalksteen gebrand is, doch dat de jongeren die van schelpen prefereren. De schelpen krijgt men van de kust, of men gebruikt de kleine schelpen, die men in kleine meertjes en plassen vindt.

De wijze van branden is in beide gevallen hetzelfde. Men maakt een stapel van vierkant op elkaar gestapelde niboengstukken. Daarop legt men de kalksteen of de schelpen en steekt de hoop aan. Is de niboeng opgebrand, dan is de kalksteen of de hoop schelpen tot een klomp samengesmolten. Deze klomp wikkelt men in bladeren en legt hem zo in het vuur. Heeft hij daar lang genoeg gelegen, dan is de kalk bros en kan tot poeder verkruid worden.

De kalk wordt verder bewaard in speciale kalkkokers: de kleine, „moerapon”, die in het oor gehangen worden of in het draagnet geborgen, en de peervormige, van kalebassen gemaakt.

Als men het heeft, wordt tegelijk met de pruim een stuk vlees in de mond gestopt. De gehele pruim heet „métan”.

Veeteelt. De veeteelt beperkt zich tot varkens, die door alle stammen gehouden worden, hoewel niet op grote schaal. Men komt aan het materiaal, door jonge wilde varkens heel klein te grijpen en op te fokken. Daar men ze weinig verzorging geeft en ze vrij laat rondlopen, vallen de meeste als slachtoffers van krokodillen. Het laatste exemplaar van de Kaowerawédj, volgens de beschrijving een zeer groot beest, toebehorende aan Ewan, is onlangs verdwenen: ofwel een krokodil, ofwel een Namoenawédj is de schuldige. Thans heeft niemand meer een varken en men wacht tot men weer jonge exemplaren te pakken krijgt. De Monao hebben naar men zegt meer varkens. Inderdaad werd er mij bij aankomst op Marinevallen-bivak direct een aangeboden.

De verzorging van eventuele varkens rust natuurlijk op de vrouwen. Jonge biggen slepen ze mee in de draagnetten, terwijl ze het voedsel voor de jonge dieren eerst zelf kauwen. Het zogen van jonge biggetjes door de vrouwen, zoals men dat b.v. bij de Arfakkers regelmatig kan zien, komt hier naar men zegt niet voor.

Als teken dat het varken een eigenaar heeft wordt, zoals op heel Nieuw-Guinea gebruikelijk, een stuk uit het oor geknipt.

Ofschoon het moeilijk is hen onder veeteelt te rangschikken, noem ik hier de honden. In elke kampong krioelt het ervan. Veel zorg besteedt men er niet aan en veel moois is het dan ook niet. Ze zijn echter onontbeerlijk voor de jacht en menige regel heeft de Kaowerawédj met het oog op zijn honden in acht te nemen.

Elke hond heeft zijn eigen naam, b.v. Soroma, Kwaweta. Dit zijn namen van grote stenen in de Mamberamo. Andere namen zijn o.a. Nawotj (= maan), Siemies, Anés, Aretane, Iewet, Karásiejáta, Kakak en Pemiene. Deze laatste is een teef, terwijl Pemiene ook een vrouwen-naam is. In Karasiejata zit het woord „Karás = Koeskoes”. Deze naam zal derhalve wel een woordbetekenis hebben.

De honden worden regelmatig gevoederd, voornamelijk met papeda, maar als die er niet is ook met kasbi enz. Overvloedig schijnt deze voeding niet te zijn; de honden zien er althans niet naar uit.

Ook aan castratie wordt gedaan. De dokter zag Kamonie er mee bezig. Een man hield een hond vast, terwijl hij de testikel in de

hand nam, een overlangse snede er over maakte en de zaadballen er eenvoudig uittrok; zonder enig verbandje laat men de hond verder loslopen. De reden van deze operatie was, dat de hond teveel achter de teven aanliep en daardoor slecht was voor de jacht.

J a c h t. De jacht is vanzelfsprekend van groot belang voor de Kao-werawédj. Hij doet wel aan landbouw, doch vlees is naast sago hoofdbestanddeel van zijn menu en daarvoor is hij aangewezen op de jacht. Bij de schaarse bevolking van deze gebieden kan dat ook zonder veel moeite gebeuren, wild is er in overvloed.

De jacht wordt uitgeoefend met pijl en boog met of zonder honden; dat is alles. Men kent geen strikken, geen valkuilen, geen bogen, gespannen op wildpaden. Men heeft geen lansen, geen blaasroeren, *knotsen, slingers, niets van dit alles. Pijl en boog zonder meer. Vergif* op de jachtpijlen is niet bekend.

De Kao-werawédj schiet daarbij nog abominabel slecht. Van de 4 à 500 pijlen b.v. die op Prinsesjes-dag bij het prijsschieten werden afgeschoten op een afstand van 30 à 35 m op een schijf van ongeveer 1 m diameter, was er niet één raak. De varkenspijlen zijn dan ook in het geheel niet berekend op een schot op verre afstand; hoogstens 10 m. Na een vlucht van ongeveer 30 m staat deze pijl loodrecht in de lucht en valt dan op de grond.

Men tracht dan ook de prooi te benaderen tot op een afstand van 5 à 10 m en ziet dan blijkens de verhalen nog vaak genoeg kans om glad mis te schieten en zeer vaak het varken niet dodelijk te treffen. Men mikt steeds op het blad of op de ribben ter hoogte van het hart en op die afstand is zo'n schot altijd dodelijk; de brede bamboepunt verdwijnt bijna geheel in het lichaam.

Het enige wat aan deze jachtwijze dan ook te bewonderen valt, is de kunst om het wild te besluipen, doch ook deze moeite geeft men zich zelden. Vrijwel altijd trekt men er met honden op uit en deze sporen het wild op en jagen er achter aan. Heeft de troep honden het varken ingehaald, dan attaqueren ze het van alle zijden en daardoor is het dier gedwongen om stil te staan en zich tegen de meute te verdedigen. In die tijd ziet de jager kans om op een vijftal meters afstand te komen en zijn schot te plaatsen.

Zonder honden wordt zelden gejaagd, althans niet op varkens. Was de jacht vergeefs, dan heet het immer: de honden waren slecht. Bij voorkeur jaagt men na een flinke regenbui, daar de sporen dan goed zichtbaar zijn en ook door de honden worden opgenomen.

De drijfjacht is ook bekend. Daarbij fungeren de vrouwen en kinderen als drijvers. De mannen posteren zich bij de diverse wildpaden in een bepaald boscomplex, de drijvers beginnen daartegenover enkele kilometers verder en lopen op de jagers toe, roepende en met stukken hout op de bomen slaande.

Als trofee wordt van het varken steeds de onderkaak bewaard en in de kón gehangen.

Men maakt veelvuldig schuilhutjes, waar men geduldig wacht op wat er in de buurt komt, terwijl af en toe de lokroep van vogels wordt nagebootst. Men kent o.a. lokroepen van het Talegallahoen en van de Maleo. Kroonduiven zijn zeer gemakkelijk te jagen; men loopt slechts door het bos, waarna de zware, logge vogels opvliegen en een vijftig meter verder op een lage tak gaan zitten, waar zij gemakkelijk te besluipen zijn.

Voor vogels waarvan men de roep zeer goed kan nabootsen, speciaal voor paradijsvogels, worden schuilhutjes boven in de bomen gemaakt. Voor varkens kent men geen lokroep; voor casuarissen alleen, als men het jong gevangen heeft; men bootst dan het hulpgeroep van de kleine na.

Krokodillen schiet men met de varkenspijl, waarbij men mikt op de ribben, op de plaats achter de oksels, of op de keel. Zij worden beslopen wanneer ze liggen te zonnen op zandbanken dicht bij de begroeide oever of wanneer zij kleine riviertjes op gezwommen zijn.

V i s s e r i j. Vis schiet men met vispijlen. Opmerkelijkerwijze hebben deze vispijlen geen weerhaken, gelijk men zou verwachten. Zij zijn volkomen glad. Verder vangt men vis met de hand. Men combineert ook wel: de vrouw grabbelt in de modder rond, onder stenen en struiken en de man schiet de opgejaagde vis. Dit heeft natuurlijk alleen plaats in de kleine rivieren. In de Mamberamo zelf vist men eerst sinds men vishaken heeft, die het eerst door de vogeljagers werden ingevoerd.

Visfuiken, vallen en netten kent men niet. De Okwasar hebben wel sporadisch netten, doch die zouden van de kust, n.l. van de Mataboormensen zijn verkregen.

Voorts kent men visvergift, de ketjietj, gelijk hiervoren reeds vermeld. Een stuk van de wortel wordt tot vezels geklopt, op een stok gestoken en dan in het water geroerd. Dit wordt melkachtig en de vissen — ook paling en garnalen — komen bovendrijven. Ook deze methode kan natuurlijk alleen toegepast worden in de kleine rivieren.

De meest voorkomende vissen zijn de ikan baoeng (maries), ikan

sembilang (nebiepies) en de paling (kosiara). Zaagvissen schijnen af en toe voor te komen; sommigen hebben de zaag bewaard van in de Mamberamo ter hoogte van Pionierbivak gedode zaagvissen. Haaien komen tot hier niet. Ik heb er afbeeldingen van laten zien en bovendien zegt men dat de grootste vissen, die men kent, de lengte van een arm hebben. Misschien zijn vorige onderzoekers om de tuin geleid door van de kust verkregen onderdelen en was nog niet voldoende met de taal bekend om de toelichting te kunnen begrijpen.

Men heeft niet veel belang bij het bemachtigen van grote vissen, daar men ze niet mag eten.

Schildpadden worden met de hand gevangen en op de rug gelegd. Men kent twee soorten, de grote: piejedjies en de kleine: pasoen. De pasoen wordt door allen gegeten, de piejedjies niet. Ik heb er geen regel voor kunnen ontdekken, wie er nu wel de piejedjies eten en wie niet. Zij die ze niet eten, beweren, dat ze er ziek en slap in de benen van worden. Het onderscheid zit niet in de leeftijd: Katja eet ze wel, Anieboe niet. Er zal wel een religieuze of magische bedoeling achter zitten.

Paling wordt geschoten; met de hand vangen is onmogelijk, daar de dieren bijten.

Verder eet de Kaowerawédj wel zowat alles wat eetbaar is, slangen, hagedissen, grote engerlingen, buidelratten enz. Hagedissen en slangen worden gekookt en gepoft tussen stenen.

Het vlees wordt in het algemeen geroosterd op een houten stellage boven het vuur, doch ook, al of niet met groenten, gesmoord tussen hete stenen, op de manier, die vrijwel op geheel Nieuw-Guinea bekend is. Ook vis wordt op die manier gesmoord, ofwel gekookt, of in bladeren gewikkeld direct in het vuur gelegd. Vlees wordt ook langzaam geroosterd om op die manier langere tijd bewaard te kunnen blijven. Het drogen van vlees in de zon schijnt men niet te doen. Vlees wordt ook, doch zeldzamer, gekookt gegeten.

Eieren worden ofwel in hun geheel gepoft in het vuur, ofwel men slaat ze stuk en bakt ze als struif in de kookpot. Ook worden ze wel gekookt, vooral casuariseieren. Ze worden steeds bij de sago gegeten.

Zout kent men in de eerste plaats natuurlijk van de zee, doch er is ook in het bos, ruim een dag van Tjoemeta, een zoutwaterbron. Men kent daarvan de smaak en bij gelegenheid wordt het ook wel bij de spijsbereiding gebruikt. Echter niet vaak, men geeft zich niet de moeite om het voor dat doel te gaan halen. Aan indampen doet men niet.

Gewoonlijk wordt tweemaal per dag gegeten en wel: 's morgens een beetje, voornamelijk kasbi en dergelijke spijzen; 's avonds tegen zons-
 ondergang de hoofdschotel: sagopap met bijgerechten. De Kaowerawédj heeft een gezonde eetlust, de porties die men ziet verwerken, zijn formidabel. Aan genotmiddelen kent men alleen tabak. Van bedwelmende middelen beweert men niets te hebben en ik heb daarvan ook niet het geringste bespeurd.

§ e Huisraad en gereedschappen. Vuur

Wat er voor huisraad in het sacrale huis was, werd reeds in het betreffende hoofdstuk besproken.

Was dit al zeer weinig, vanzelfsprekend zijn in de zeer primitieve vrouwenhuisjes nog minder stukken te vinden. Bij elk vuurtje ziet men een eenvoudige stellage, vluchtig opgezet van wat kleine rondhoutjes en rotan. Vlees wordt er op geroosterd en aan de onderzijde wordt de pot opgehangen, waarin sagopap en groenten gekookt worden. Deze stellage heeft echter geen blijvend karakter; door de hitte en directe aanraking met vuur, zijn de rondhoutjes spoedig onbruikbaar en worden door nieuwe vervangen.

Kasten, zij het primitieve, opbergrekken en dergelijke werden nergens gezien.

Voor het koken gebruikt men aarden potten. De aanmaak daarvan wordt verderop in dit hoofdstuk besproken.

Als sago-emmertjes, tevens waterreservoir of opbergplaats voor alles wat vloeibaar is, dienen de emmertjes van bladschede van een palm. Men onderscheidt twee soorten, afkomstig van verschillende palmsoorten. De ene soort is zwart en heet „kanowar”, de tweede soort heet „pierietj” en is roodachtig bruin. De schede wordt in zijn geheel gebruikt, de hoeken worden omgevouwen en met enkele steken van rotan vastgelegd. Voor het doorboren der bladschede, om de rotandraad erdoor te kunnen halen, gebruikt men een benen naald „pieter”.

De soort „kanowar” gebruikt men bij voorkeur voor de sagopap. Vanzelfsprekend kan in deze emmertjes niet gekookt worden.

Als scheplepels gebruikt men halve klapperdoppen. Deze dragen aan de rand, diametraal tegenover elkaar, twee gaatjes, waardoor een stokje wordt gestoken. Primitieve versiering wordt aan deze scheplepels wel gevonden, doch het model vertoont geen wijzigingen.

Als waterkruiken gebruikt men uitgeholde kalebassen in allerlei vormen, naar gelang de natuurlijke vorm van de vrucht. Soms is er

aan de tuit een gaatje geboord met een touwtje erdoor, om de kruik op te kunnen hangen, doch meestal is zelfs dit niet het geval. Versieringen komen er niet op voor. De inlandse naam voor de vrucht is „anam”.

De „ket” is een houten roerlepel voor de sagopap. Hij is meestal van een harde houtsoort gemaakt, zoals de „tjiedies”. Het blad is verbreed, de rug van het blad gewoonlijk iets driehoekig bijgesneden. De handvaten worden in allerlei vormen besneden. De man snijdt meestal deze roerlepels voor zijn vrouw, terwijl zij voor hem steeds de draagnetjes breit.

Als eetgerei heeft men zijn handen en, uitsluitend voor de sagopap, eetvorken: „katja”. Zij worden vervaardigd van „ateman”, dat zijn lange dorens aan de achterzijde van de grote sagobladnerf. Deze „ateman” worden met de fijne rotan „amematj” aan elkaar gevlochten, waarbij verschillende motieven voorkomen. Na gebruik steekt men de vorken in het haar.

Voor het kloppen van de sago gebruikt men de „tjátj”. Het hoofddeel van dit instrument is de klopstok, vervaardigd van de gelijknamige houtsoort. Dit stuk is cilindervormig, bijgepunt aan de achterzijde en ietwat uitgehold aan de voorzijde. Zo ontstaat daar een schotelvormige holte, met scherpe randen, waarmee het sago merg uit de stam wordt losgeklopt. Deze „tjatj” is permanent, maar het handvat wordt telkens opnieuw vervaardigd en na het gebruik weggegooid. Voor het handvat gebruikt men een willekeurige stok; deze wordt aan één zijde gespleten en in deze spleet wordt het bijgespitste eind van de tjatj gekneld en met rotan vastgezet. Voor de juiste hoek tussen tjatj en handvat zorgt een ander stuk rotan, of een stuk ganemotouw.

Benen naalden worden gebruikt voor het prikken van gaten in blad-schede en dergelijke voorwerpen; voor breiwerk worden zij niet gebruikt.

Varkensslagtanden zijn algemeen in gebruik voor het vervaardigen van bogen en pijlen en bij alles, waaraan geschaafd moet worden. Vanzelfsprekend worden de scherpe randen van de tand bot, doch dan worden zij bijgeslepen met een mes. Toen men nog geen messen kende, sleep men ze bij op steen.

De schrijfstift, voor het griffen van versieringen, wordt elders besproken (zie blz. 147).

Vuur maakt men als volgt: men neemt wat droog schaafsel van niboeng-schors, klemt dit om de punt van een stukje scherf of vuursteen en slaat met kracht schuin op een stuk harde bamboe. De daaruit

springende vonken vallen in het niboengschaafsel, dat als zwam fungeert, en ontsteken dit. Door blazen wordt een vlammetje verkregen, als dit nodig is. Het opmerkelijke is, dat binnen de tijd van twee geslachten de methode van vuurmaken volkomen gewijzigd is. Vroeger had men de gewone vuurmethode met rotan; een stukje hout en wat damar, waarmee op de alom bekende wijze vuur getrokken werd. Men verzekerde met stelligheid, dat eerst het geslacht van Tjakoera c.s. de „ok” van de Monao hadden gekregen en dat in hun jonge jaren Tjakoera c.s. alsmede hun vaders en grootvaders alleen de methode van de rotan kenden. Men gaf met name op, wie de nieuwe wijze nog niet gekend hadden, b.v. Otapa, Mariesies, Popaja. Thans heb ik bij geen enkele Kaowerawédj en bij geen enkele der nabuurstammen nog de oude wijze van vuurmaken gezien.

Vuurtangen liggen bij elk vuur; zij bestaan uit een dubbel gevouwen en op de vouw geknakt stuk rotan. Zelden vindt men er een primitieve versiering op.

Ijzer is nog maar kort bekend. Eerst de vogeljagers hebben het gebracht. Blijkbaar kreeg men toch nog wel iets te pakken, want Otapa b.v. sneed zijn pijlen met een mesje van enkele centimeters, volgens de aanwijzing: zo groot als mijn scalpel.

Verschillende, heden ten dage in gebruik zijnde pijlsoorten konden toen men nog geen messen had, dan ook in het geheel niet vervaardigd worden. Siewanomie, thans 35 tot 40 jaar oud, heeft nog gezien, dat Bierare, zijn vader, stenen bijlen gebruikte voor het hakken van bomen.

Uit dit alles blijkt wel, dat, behoudens enige vroeger verkregen scherfjes ijzer, eerst de komst der vogeljagers deze stam verlost uit het stenen tijdperk. Thans heeft men messen en bijlen, terwijl men kapmessen compleet heeft, of het ijzergedeelte van kapmessen zelf op handvatten bevestigt. Dit dateert nog uit de oude tijd, toen men nog niet zoveel kapmessen kon krijgen en naar men verhaalt een verkregen kapmes doormidden brak, om er twee van te kunnen maken.

§ f Vlechtwerk

T o u w. Het touwvlechtwerk is uitsluitend het aandeel der vrouwen. Geen enkele man kent het. Mogelijk dat hiermede verklaard is, waarom er zo weinig variatie in bestaat. De vrouw heeft geen tijd en geen lust om zich te gaan verdiepen in allerlei motieven, die geen praktisch nut hebben en slechts tot versiering dienen.

Het enige touwvlechtwerk, dat men kent, zijn draagnetjes. Deze vertonen slechts twee motieven: de wijdmazige en de engmazige.

De vrouwen breien deze netten zonder enig gereedschap, uitsluitend met de vingers. Het touw wordt niet tevoren klaargemaakt. De vrouw neemt een stuk goed geklopte ganemo-schors en peutert er enige draadjes uit. Deze worden op de dij gerold en als er een lengte van een meter klaar is, begint zij te breien. Raakt het stukje touw op zijn eind, dan wordt weer wat schors ontrafeld en een stukje eraan gerold. Zo worden hele draagnetjes afgewerkt.

Er zijn verschillende soorten draagnetten, die echter alle op dezelfde wijze gevlochten worden. Het verschil in benaming hangt waarschijnlijk slechts samen met de grootte en het gebruik.

De draagband heet in het algemeen: „tanêm” en de rand van het net is de „tjienêm”. Hoe groter net, hoe wijder mazen. De kleinere netjes hebben gewoonlijk ook wel een draagbandje, doch worden meestal in het grotere draagnet opgeborgen. Sommige netjes, meestal met amuletten, worden om de hals gehangen.

Het materiaal is overwegend ganemo, „kahietj”, soms ook „kapéj”, dat kennelijk een soort schors is, van een boom die niet geïdentificeerd werd.

De grote draagnetten zijn practisch alleen in gebruik bij de vrouwen, voor het transport van veldvruchten enz.

R o t a n. In rotan vlechtwerk is de verscheidenheid belangrijk groter. Dit is ook het werk van de mannen; ik zag nimmer een vrouw enig vlechtwerk van rotan vervaardigen.

Het meeste werk van deze aard komt voor in de vorm van armbanden, die om de bovenarm gedragen worden. Minder veelvuldig zijn rotan-gordels om de buik of om het onderbeen, terwijl korfjes, mandjes en dergelijke stukken in het geheel niet gemaakt worden. Wel worden de ringen om de boog, die dienen moeten om de peeslussen vast te houden, ringen om de bijl of het kapmes, die het lemnet op de handvatten bevestigen en dergelijke werkstukken, vervaardigd op dezelfde wijze als armbanden.

Evenals bij andere soorten van decoratie zijn er slechts weinigen, die alle motieven kunnen maken. De meesten kennen een enkel, het meest eenvoudige motief en dragen gewoonlijk meestal armbanden, die zij van „kunstenaars” verkregen hebben.

§ g Pottenbakkerij

Strikt genomen zou dit hoofdstuk uit het verslag weggelaten kunnen worden. De beschreven stam — die der Kaowerawédj — kent namelijk

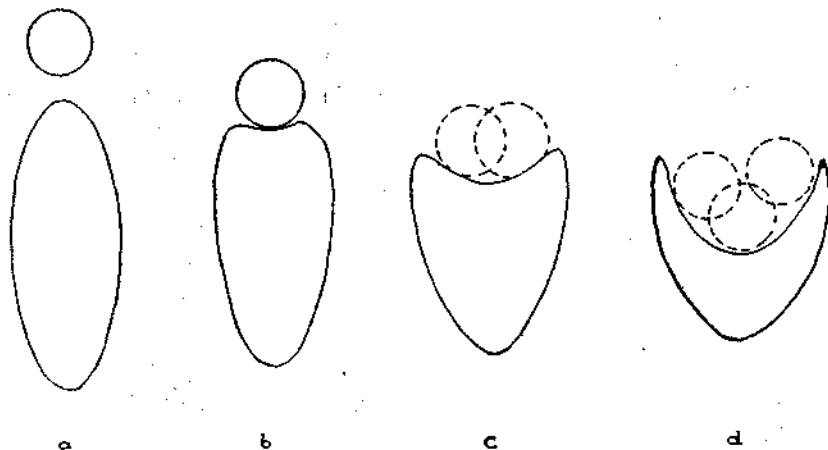
geen pottenbakkerij en verkrijgt zijn potten uitsluitend van de stam der Soeroemadj. In verband met de grote gelijkheid dezer stammen onderling en omdat de werkwijze zeer interessant is, wordt zij toch hier beschreven.

Alleen de Soeroemadj kennen de pottenbakkerskunst, zo zegt men, omdat uitsluitend in hun gebied de vereiste leem voorkomt.

Deze leem heet „aroemaré” en is als leem een zachte, smeulige, hemelsblauwe substantie. Men beweerde, dat de meegebrachte voorraad niet eerst gezuiverd was, waaruit blijkt, dat de leem vrij zuiver en zonder veel stenen voorkomt.

Aangezien de Soeroemadj op enige afstand woonden, moesten eerst afgezanten uitgezonden worden om, tegen aanbod van een bijl, een der vrouwen van die stam uit te nodigen, haar kunst te komen demonstreren. Tevens werd haar gevraagd, om leem mede te brengen.

Dit is dan ook gebeurd en de beschrijving, die hier volgt, is die van de aanmaak van een pot, die ik later bij mijn collectie voegde.

AFBEELDING 9

De leem wordt eerst gekneed in een vorm, zoals fig. a van de illustratie (afb. 9) aangeeft, dus spoelvormig. De vrouw neemt deze massa in haar linkerhand en dan begint zij met een kogelronde steen zachtjes boven op de punt te werpen. Heeft de uitholling enige diepte gekregen, dan werpt zij die steen ook zijdelings tegen de wanden van de uitholling, tot de massa een vorm verkrijgt, zoals fig. b, c, en d te zien geven. Deze vorm is vrij zuiver die, welke de pot straks moet krijgen; alleen zijn de afmetingen kleiner en zijn de wanden nog zeer dik.

Dan legt zij de pot op haar schoot, neemt in de linkerhand een platte ovale steen en in de rechterhand een stuk van een schildpadschaal: „piejedjjes”. De steen wordt aan de binnenkant tegen de potwand gedrukt, aan de buitenkant wordt er met de geribde zijde van de schildpadschaal zachtjes op geklopt. Zodoende wordt de potwand dunner en zet uit. Door gelijkmatig kloppen over de gehele oppervlakte wordt allengs de pot groter, de wand steeds dunner.

De rand krijgt een speciale bewerking. Hij wordt in totaal een zestal keren tussen duim en wijsvinger plat en dun geknepen, over de gehele omtrek, en dan naar binnen gebogen om zodoende weer samen te vallen met de potrand. Deze rand wordt aldus nog extra gekneed, doch wordt niet verdikt.

Is de modellering zover gevorderd, dan wordt nog eens extra gelet op de symmetrie, door kloppen en zacht drukken met de hand en vervolgens wordt de pot in de felle zon te drogen gezet. In casu gebeurde dit van 9 tot 12 voormiddags bij felle zon.

Daarna wordt de pot bij een zacht vuurtje gezet en langzaam verhit. Dit mag blijkbaar niet te sterk gebeuren: de pot wordt enige malen gekeerd, zodat alle zijden evenveel warmte krijgen.

Inmiddels word schors van de „emar”boom gehaald (Glochidion). De binnenzijde, waarop direct na het van de boom scheuren de getah komt te staan en die vezelig is, wordt er met een mes afgekrabd. Deze sappige, kleverige vezels worden gegooid in een bak met water en leem en dit geheel wordt gemengd tot een waterige, breiachtige massa. Met een handvol hiervan nu begint de vrouw de pot aan de buitenzijde in te smeren. Een dun laagje leem komt er aldus overheen te liggen.

Dan wordt de pot weer bij het vuurtje gezet om wat te drogen en inmiddels wordt een flinke, circa een meter hoge brandstapel opgericht. In het bovengedeelte hiervan, doch nog onder het hout bedolven wordt de pot geplaatst en dan wordt het geheel aangestoken. Als de stapel is opgebrand — na circa 1 uur — wordt hij uit elkaar getrokken en de pot te voorschijn gehaald.

Ondertussen is er weer een half blik water klaar gezet en daarin wordt weer emarbast-schraapsel gedaan, ditmaal zonder klei. Daarentegen worden de vezels goed uitgewrongen, zodat het water veel sap bevat.

Direct na het uit elkaar halen van de brandstapel, dus als de pot nog gloeiend is, wordt hij besopt met een spons van vezels, in bovenbeschreven aftreksel gedoopt. Dit geschiedt flink en aan alle kanten, zowel buiten als binnen.

Dan gaat de pot weer enige minuten in het vuur — in de resten van de brandstapel namelijk — tot hij goed heet is en dan wordt het restant van het aftreksel in de pot gegoten, blijft daar een minuutje in en wordt dan weggegooid.

Na afkoeling is de pot klaar; hij werd mij althans aangeboden met die mededeling. Nochtans stond men er op dat ik de pot nog enige uren lang met een weinig water erin flink hard op een houtvuur zou stoken; anders zou de pot spoedig stuk gaan, werd verzekerd.

Tijdens bovenstaande bezigheden werd nog een klein potje gemaakt, blijkbaar als toegift. Dit kleine potje heb ik niet meer op het vuur gezet. De laatste bewerking heeft dus niet plaats gehad en daardoor heeft dit potje zijn rode kleur behouden.

§ h Transportmiddelen, handel en verkeer

Het transport over de rivier geschiedt in prauwen. Dit zijn, zoals gebruikelijk, uitgeholde boomstammen, doch zij zijn niet van het primitieve type, zoals men elders b.v. in de Meervlakte kan waarnemen. De prauwen hebben een behoorlijk bijgesneden voor- en achterstevan, liggen licht op het water en zijn zeer goed bestuurbaar. Daar ze geen uitleggers hebben, zijn ze natuurlijk wankel.

Het uithollen heeft uitsluitend plaats door kappen met de bijl; men ontkent, dat er vuur bij gebruikt zou worden om uit te branden. Men gebruikt bepaalde bomen, van welke men weet, dat zij goed hout voor de prauw opleveren. Staat de boom ver van de rivier, dan wordt ter plaatse de prauw gereed gemaakt, waarna men een rintis naar de rivier kapt en de prauw naar het water sleept, wat, naar men zegt, dikwijls over vrij grote afstanden plaats moet hebben.

De roerriemen zijn van hard hout, gewoonlijk ijzerhout (tjiedies). De modellen voor mannen en vrouwen zijn hetzelfde, de laatste meestal iets kleiner van afmetingen. Elke riem heeft de kruk in de vorm van een T-kruis. Andere vormen werden niet opgemerkt, tenzij dan het geval, dat kennelijk een der armen van het T-kruis was afgebroken.

Men roeit zittende. Een hoogst enkele maal ziet men voor korte tijd b.v. bij het manoeuvreren, wel eens iemand staan, doch vanzelfsprekend is dat bezwaarlijk, aangezien de riemen te kort zijn.

Bekwame roeiers kan men de Kaowerawédj niet noemen. Zij gaan wel eens de versnellingen op, doch slechts bij lage waterstand, wanneer men op de riskante gedeelten de prauw langs de oever kan trekken. De tuinen legt men zoveel doenlijk aan of bij de rivier, zodat zij gemakkelijk per prauw te bereiken zijn.

Over land gaat men natuurlijk alleen te voet. Goederen worden vervoerd in draagnetten, hetgeen practisch uitsluitend door de vrouwen gedaan wordt. De bestuursassistent heeft het éénmaal klaargespeeld, om enige der flinkste mannen mee te krijgen op een patrouille als dragers. De zwaarste last was 15 kg, de meesten hadden niet meer dan 10 kg. Nog een jaar daarna klaagden deze mannen over de vreselijk zware tocht, die zij toen hadden moeten maken. Ze waren bijna dood geweest, hadden overal pijn gehad enz.

Met de nabuurstammen onderhoudt men ruilhandel. Versieringen, vooral schelpdelen en kralen, worden betrokken van de Okwasar, die ze weer van de kust verkrijgen.

Van de Soeroemadj krijgt men aarden potten, van de Monao de borstbanden: „kewosieja”. Van de Kwerep aan de Apauwar krijgt men amuletten. Vroeger bracht men dan nog het vlees van gedode vijanden naar deze stam, die er varkensvlees voor in de plaats gaf.

In de stam onderling ruilt men vrijwel alles.

Het verkeer tussen de nabuurstammen is vrij druk; men schijnt elkaar regelmatig te bezoeken. Veel verder komt men echter niet; gewoonlijk komt men al spoedig in gebieden, waar men zich niet veilig voelt. Een enkeling slechts bezocht b.v. de Kwerep en de andere stammen aan de Apauwar.

§ i Wapens

Gelijk reeds uiteengezet in hoofdstuk 3 is de bewapening van de Kaowerawédj zeer eenvoudig: pijl en boog en, voorzover in zijn bezit: een kapmes.

De bogen zijn gemaakt van een niboengsoort: „kaniew”, dezelfde waarvan de buikgordels gevlochten zijn. De boog in zijn geheel heet „tabat”.

Wat de eigenlijke maatstaf is voor de lengte van de boog, werd niet recht duidelijk. Toen ik er Kamonie naar vroeg, terwijl hij bezig was met de aanmaak van de boog, maakte hij een gebaar, waarmee hij uitdrukte, dat de peeslussen zouden komen op de plaats van zijn vingers en tenen, hetgeen ook bleek bij de verdere afwerking. De boog wordt eerst ruw gekapt met het kapmes en bijgesneden met een mes. De eigenlijke, zeer tijdrovende afwerking geschiedt met een varkenstand, door schaven met de scherpe zijde daarvan.

De boog is op doorsnede hol/bol, de holle zijde naar buiten, de bolle zijde dus naar de pees gekeerd.

De Kaowerawédj onderscheidt aan de boog drie hoofddelen. Het

middengedeelte heet „ebienj”, letterlijk vertaald: ingewanden, doch tevens met de betekenis van het Maleise „hati”. Het bovenste deel van de boog heet „kwátênêm” of „abienem”, het onderste gedeelte „moedie”. Dit laatste woord heeft de betekenis van „wortel” „pantat” enz. Deze drie delen vormen het stuk van de boog, gelegen tussen de peeslussen. De daaruit nog stekende stukken heten „otienem”, zowel boven als beneden.

De pees is van rotan en heet „sasaboen”, naar de gelijknamige rotansoort, die ervoor gebruikt wordt. Een andere, als pees gebruikte rotansoort is „tagoen”.

De lussen van de pees heten „tekanam”, terwijl de gevlochten rotanringen om de boog, dienende om de peeslussen te houden, „nakoe-wom” of „nagabonoem” heten. De pluim aan de lus, ontstaan door het uitrafelen van het rotaneinde, heet „siesiejanem”. Aan de voorzijde van de boog draagt men steeds een reservepees, die „iebienem” genoemd wordt. Thuis wordt de boog gewoonlijk ontspannen bewaard, waarbij de pees aan de onderzijde van de boog wordt afgenomen.

De vervaardiging van de pijler is geheel in het volgende hoofdstuk opgenomen, daar de bewerking van de pijlpunten niet te scheiden is van de decoratie. De uitgebreide bewerking, die de pijlen ondergaan mag gezien worden als een aanwijzing van de belangrijke plaats, die zij in de cultuur der Kaowerawédj innemen.

HOOFDSTUK 6

KUNST EN VERMAAK

§ a Decoratie ¹⁾

Bij een bespreking over sierkunst van de „stam der Kaowerawédj” dient men te beseffen, dat deze kunst geen gemeengoed van de stam, van elke Kaowerawédj is. Integendeel, slechts zeer weinigen zijn in staat b.v. een behoorlijk motief in hout te snijden, de meesten brengen het niet verder dan tot de meest eenvoudige pijlen, zonder enige versiering.

Sommigen hebben van hun vader of hun leermeester een enkel motief geleerd en houden zich daarbij; een enkeling slechts kent de meeste motieven en kan ze met vaardigheid aanbrengen. Er is niemand in de stam die alle motieven kent, welke op afb. 10 zijn weergegeven, of die alle pijlsoorten kan vervaardigen.

Er was één man in de omgeving van Pionierbivak, die 5 van de 9 rotanvlechtmotieven kon maken; hij stond bekend om zijn vaardigheid daarin. Bij het geslacht van de Piejesiedj was er een, die de andere motieven aanvulde. Zijn leermeester was echter een Soeroemadj: Heram, die echter vrijwel bij de Kaowerawédj/Piejesiedj was ingeburgerd. Het is daarom zeer moeilijk, om een grens te trekken tussen wat der Kaowerawédj en wat van andere stammen is. De stam heeft geen eigen motieven, de kunstenaars individueel bezitten ze en slechts voorzover zij deze van hun leermeesters overnamen. Zouden b.v. Katja en Kamonie heden ten dage plotseling sterven, dan zou driekwart van de op afb. 10 voorgestelde motieven niet meer door enige Kaowerawédj vervaardigd kunnen worden. Maar al deze motieven worden ook vervaardigd bij de nabuurstammen en waar de stam der Kaowerawédj

---

¹⁾ Aan dit gedeelte van het onderzoek heeft Van Eechoud bijzonder veel aandacht besteed. Hij verzamelde honderden tekeningen en afdrucken van verschillende fasen van een decoratie. Veel van dit materiaal ging helaas verloren bij het verongelukken van een postpatrouille. Er bleven echter o.m. een aantal schetsen van motieven in de sierkunst bewaard, die kennelijk met grote nauwkeurigheid zijn opgesteld, en die hierbij worden weergegeven. (De bew.).

kennelijk geen culturele eenheid is, heb ik mij geen moeite gegeven om uit te zoeken, of enig motief bijgeval van een niet-Kaowerawédj werd geleerd.

Nog een opmerking dient hier gemaakt te worden.

Uit verklaringen van ouderen staat voldoende vast, dat messen en ijzerwerk slechts enige generaties geleden werden ingevoerd. Nog niet zo lang geleden sneed men diverse pijlen met mesjes, zo groot als scalpels. Het is zeer onwaarschijnlijk, dat men deze scalpels vele generaties lang gehad heeft en dat op het gebruik daarvan een hele sierkunst zou zijn opgebouwd. „Mowátj” d.i. „vroeger” maakte men dan ook die pijlen niet, die, zoals mananoe, eratátj enz. slechts met een mes vervaardigd kunnen worden. Van vele pijlen werd mij verklaard, dat zij „ierietjerie poenja” waren. „Ierietjerie” is een legendarische persoonlijkheid die vroeger al deze pijlen vervaardigd zou hebben.

Welke deze pijlen zijn, stond vermeld bij de verloren gegane aantekeningen, doch het viel mij toentertijd reeds op, dat dit uitsluitend pijlen waren, welke ook zonder mes vervaardigd konden worden, zoals b.v. de houten pijlspitsen met de enkelvoudige „seserietj” tanding. Deze kunnen namelijk ook door afschaven met een varkenstand worden gemaakt.

Men zal echter zien, dat verreweg het grootste gedeelte van de getande bamboespitsen en zeer vele van de houten slechts door middel van een mes vervaardigd kunnen worden, zodat het opmerkelijke feit zich voordoet, dat een gehele sierkunst in de loop van enkele generaties is opgebouwd, meer waarschijnlijk: overgenomen. Van wie?

Mes, varkenstand en „kasoekkwán” zijn de instrumenten voor de decoratie. De „kasoek” is een soort buidelrat, „kwán” is tand. Men gebruikt een der kaakhelften. Vrijwel alle getekende motieven snijdt men met dit instrument; uitgezonderd hiervan zijn slechts over de schacht rondlopende of dwars over een pijlpunt lopende lijnen, die men met een mes maakt.

De kasoekkwán wordt geklemd tussen duim en wijsvinger; bij het griffen laat men echter de schacht op de pijlpunt tegelijkertijd bewegingen maken, zodat de kromme lijn tot stand komt zowel door beweging met de rechter- als met de linkerhand. Het is wel duidelijk, dat mooie zuivere lijnen op die manier niet verkregen kunnen worden en als men zelfs het werk van de beste kunstenaar een beetje nauwkeurig bekijkt, dan kan men zien, dat alle details zeer grof zijn. Het te ver doorschieten van een lijn, dwars door het motief heen, komt vaak

voor. Cirkels worden practisch zeer onregelmatige veelhoeken en evenwijdige lijnen of concentrische cirkels zijn alleen met een beetje goede wil als zodanig te beschouwen. Niettemin ziet men aan een motief met één oogopslag, of dit met vaardige hand dan wel door een leek in het vak is gemaakt.

Een indeling van de motieven is niet te maken. Een indeling in hoofdmotieven en nevenmotieven lijkt op het eerste gezicht mogelijk, doch van tijd tot tijd blijkt plotseling een motief, dat gewoonlijk slechts als afsluiting gebruik wordt, als hoofdmotief voor te komen.

Toelichting van de bewerkster bij de illustratie

Op afb. 10 vindt men een overzicht van alle voorkomende motieven en hun namen. Van Eechoud vermeldt bij al deze namen hun betekenis, die vrijwel altijd ontleend is aan de dieren- of plantenwereld, en door de Kaowerawédj zelf opgegeven werd. Veelal heten de motieven naar bepaalde slangen-, hagedis- of andere diersoorten, of bepaalde lichaamsdelen van dieren. Slechts een enkele maal, zoals bij fig. 20, „komie nêbêr” gaven de informanten op, dat zij geen bepaalde verklaring voor het woord hadden. Daar deze benamingen echter niet alle een betrouwbare indruk maakten, zijn zij uit deze publicatie weggelaten.

Bij afb. 10 valt op te merken, dat de motieven er in hun ideale vorm op zijn weergegeven. In werkelijkheid komen zij natuurlijk nooit zo regelmatig voor. Men vergelijkte b.v. fig. 16 van afb. 10 met de eveneens „Tjebietjebis” genoemde uitwerking ervan in fig. 13 en 14 van afb. 11.

Op de volgende afbeeldingen kan men zien hoe de verschillende motieven gecombineerd toegepast worden.

Op afb. 11 zijn schachtmotieven weergegeven. De lijnen, die uit de onderzijde der figuren komen, moet men doorgetrokken denken tot aan de voet van de pijl.

Op afb. 12 vinden we de weergave van decoratie op kalkkokers.

Afb. 13 toont verschillende versieringsmotieven op een bamboe signaalhoorn, „pies” genaamd. Ernaast zijn enkele stadia van de tekening uitgebeeld.

Ook afb. 14 vertoont decoraties van de „pies”. Op fig. 3 van deze plaat vinden we een zeldzaam geval van symmetrie in de lengte van het motief.

1

ПЛОСКОЕ

2

КОЛЕСИЧ

3

ПРЯМОУГОЛЬ

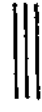
4

КОШКА

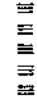
5

КАПКАСАУ

6

ТРАПЕЗОУСА

7

КОШКАСАУ

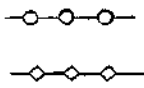
8

КОШКАСАУ

9

КОШКАСАУ

10

КРЕТРА

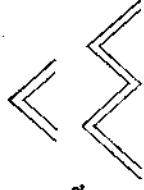
11

АРИМЕТИК
САМОНЕДЕС

12

КОК ОФ ПОСАТАН

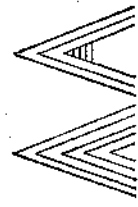
13

ЕУРДЕТ

14

ЖЕТТЕУСА

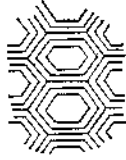

15

КОКОРАБЕТ

ТРИЕНТИДЕС

23

КОРЕМЕТ

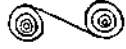

КАТЧЕНАУ

26

КОРАТ

М-КОРАТ

МАКЕДИ

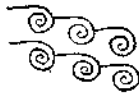

КОРЕМЕТ

27

ОРОГКАУ

ТОРАНАУК

21

22

ТЕМКАУК

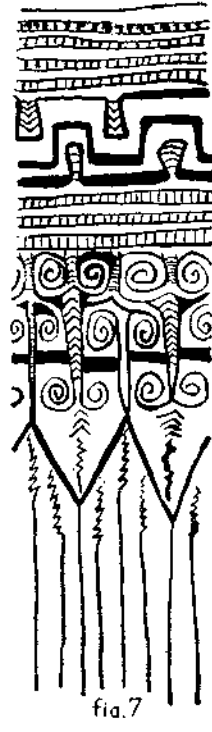
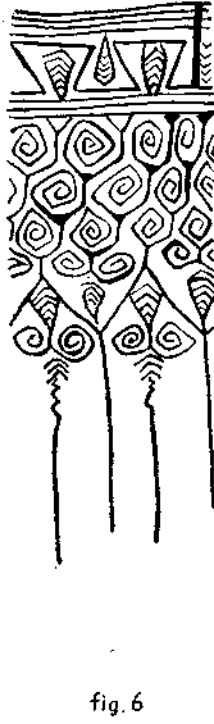
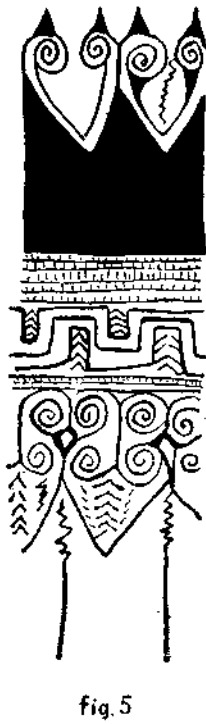
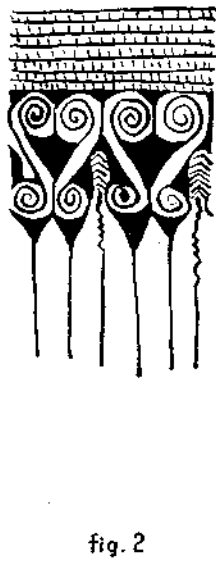

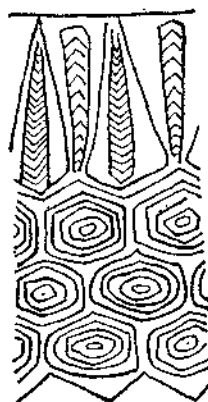
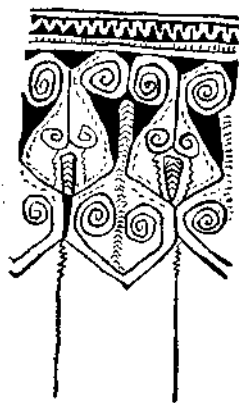
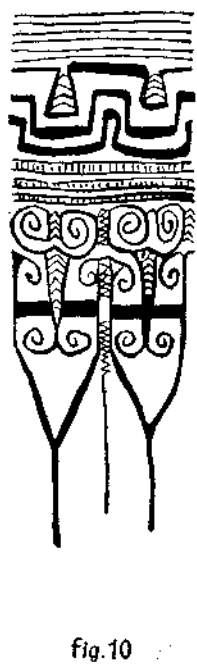
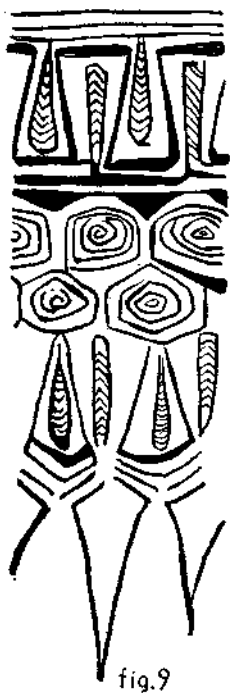
25

ВАТЧЕТА

24

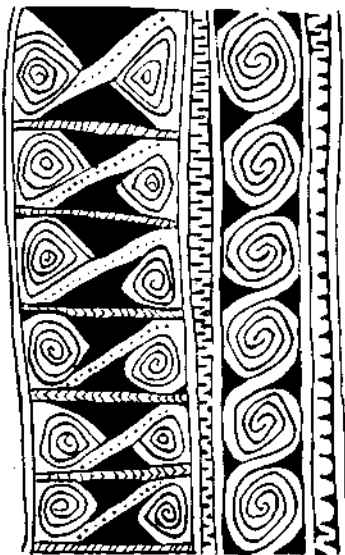

fig. 2

fig. 4

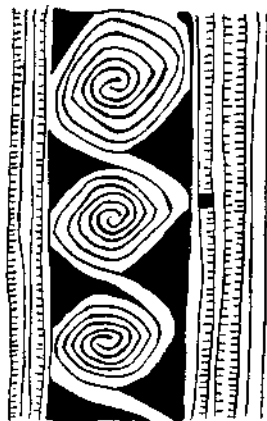

fig. 1

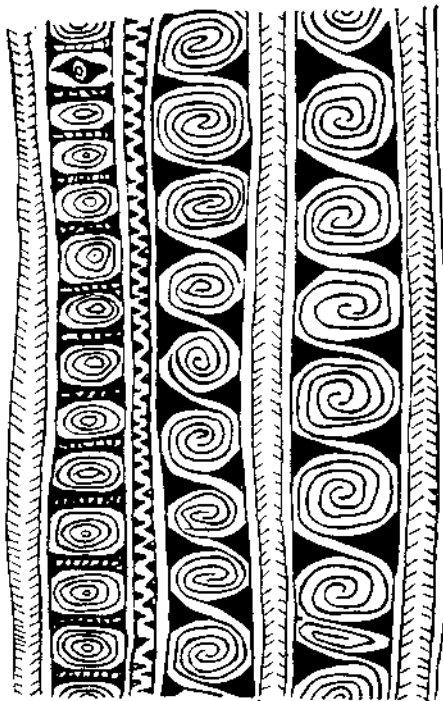

fig. 3

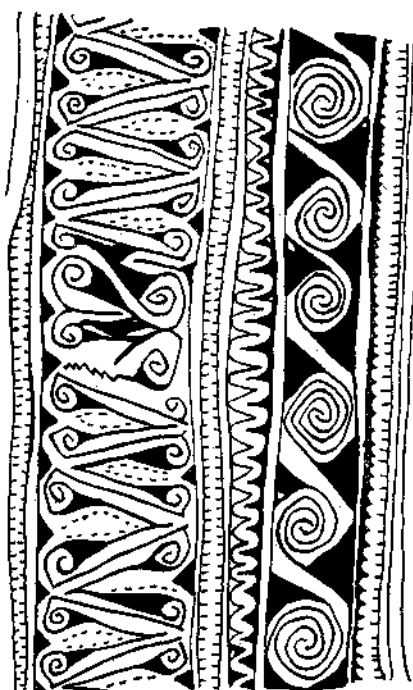

fig. 6

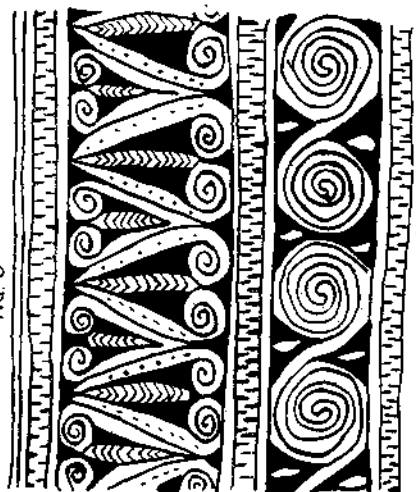

fig. 8

fig. 5

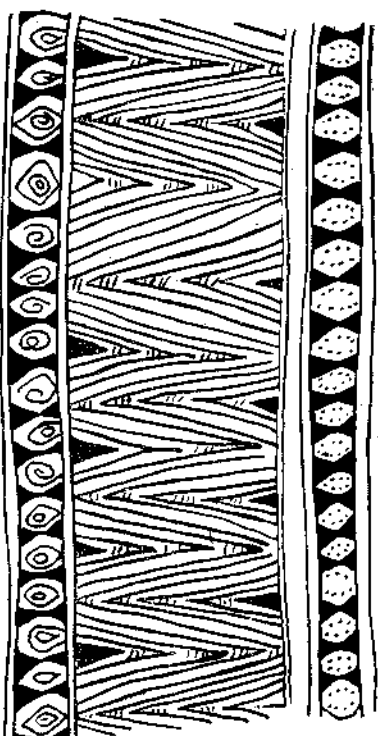
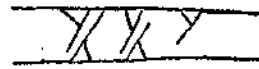
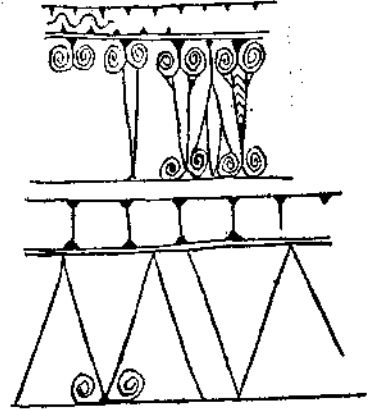
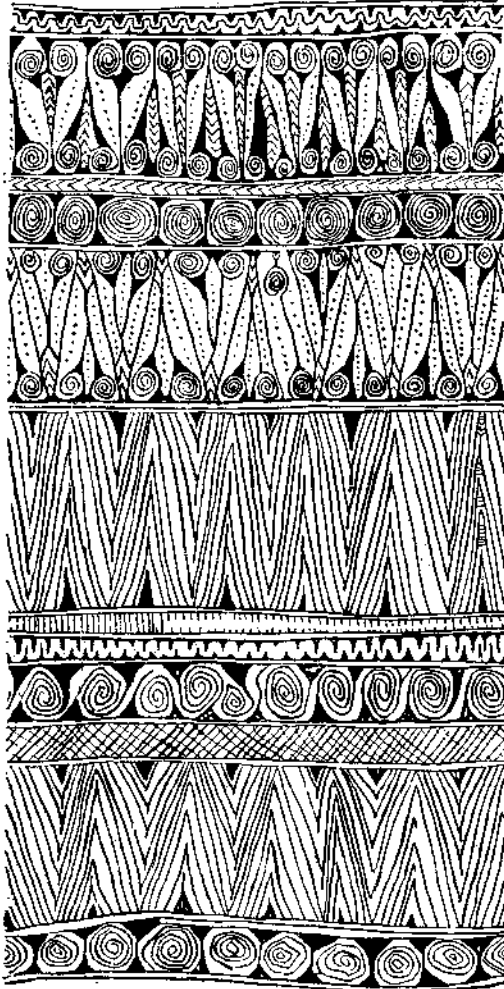

fig. 7

AFBEELDING 13

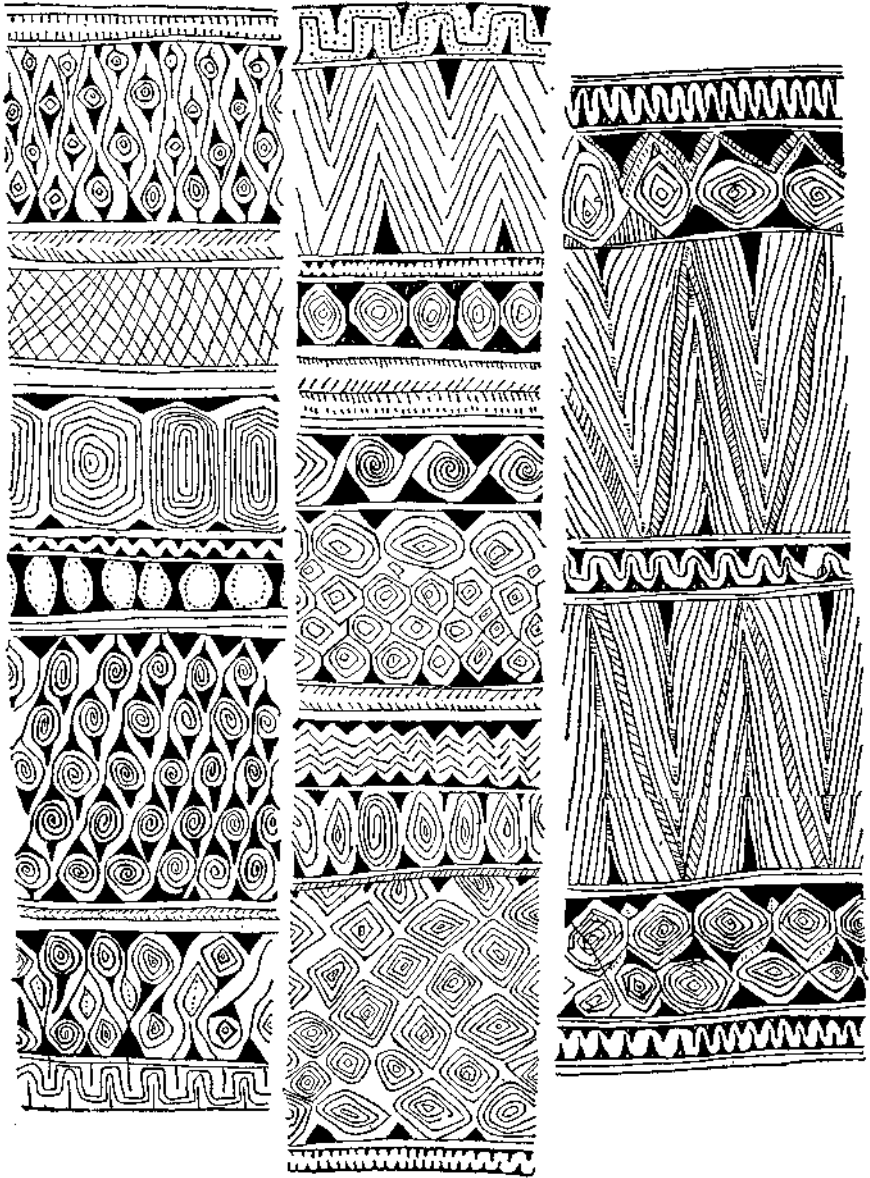

fig. 1

fig. 2

fig. 3

Wij vervolgen van Eechoud's verslag:

De Kaowerawédj is zeer sterk gesteld op symmetrie. Op schachten werkt men steeds aan twee zijden tegelijk, om deze symmetrie te kunnen bereiken. Bij het maken van twee „anenagetja” b.v. begint men met op de schacht, diametraal tegenover elkaar, twee kleine V-vormige figuurtjes te tekenen (zie afb. 10 fig. 24). Dan verlengt men die figuurtjes aan beide zijden tot halve cirkels, waarna de spiralen afgetekend worden, zodat zij elkaar raken. De tekenaar draait de schacht om, teneinde de ruimteverdeling goed in het oog te kunnen houden.

Het is tenslotte nog een vraag, of de tekenaar zich bij elke figuur de betekenis, het motief voor ogen stelt. Mijns inziens is dat niet het geval; vaak genoeg kreeg ik van de vervaardiger zelf zeer twijfelachtige antwoorden of wist hij mij in het geheel niet te zeggen, wat hij maakte. *Het waren figuren of gedeelten van figuren uit zijn herinnering en hij plaatste ze naar eigen visie.* Hij kent slechts een zeker aantal variaties, doch binnen het kader daarvan kan hij zijn fantasie de vrije loop laten en combinaties van figuren maken, die in het geheel geen afzonderlijke naam dragen. Meestal zal deze fantasie zich uiten in de opvullingen nadat hij zich het hoofdmotief voor ogen heeft gesteld.

De vraag is mij bij gerezen of de decoratie slechts uit artistieke overwegingen wordt gemaakt. Ook de meest kunstig vervaardigde pijlspitsen en schachten worden direct ingesmeerd met harsen en zitten spoedig vol met vuil, zodat van de oorspronkelijke tekening niets meer te bekennen valt. Slechts grondig afwrijven met spiritus kan ze weer te voorschijn brengen.

Tot zover de decoratie door middel van de „kasoekkwan”, een wijze dus, die van oudsher kan toegepast zijn en waarin niet noodzakelijk elementen van recente datum vermengd zitten.

Bij de pijlspitsen moet dit, gelijk we zagen, in verband met het ijzerloze tijdperk, wel het geval zijn geweest. Ofschoon enkele pijlvormen ook als „kasoekkwan”-motieven voorkomen, lijkt het toch niet waarschijnlijk, dat de velerlei vormen, welke noodzakelijkerwijze met ijzer gesneden moeten zijn, reeds tot het culturele bezit van de stam zouden hebben behoord. Het ligt voor de hand te veronderstellen, dat zij tot de decoratiekunst van de ijzerbrengers zelf hebben behoord. Dat zijn overwegend vogeljagers geweest. Mogelijk ook, dat de kustbevolking velerlei motieven overbracht, doch de tijd en gelegenheid heeft mij ontbroken onderzoeken in die richting in te stellen.

Van de kust werd reeds een en ander op dit gebied onderzocht, doch voor zover mij bekend is dit materiaal nog onvoldoende om tot een

vergelijking te komen. Vergelijkt men echter Loeber, „Bamboe-ornament van Nieuw-Guinea”, dan ziet men, naast gehele groepen met in het geheel geen spoor van overeenkomst, een hele collectie figuren, die zonder meer in de omgeving van Pionierbivak verzameld konden zijn. Ik wijs b.v. op de afbeeldingen 86—87—88—98—99—101 t/m 107. De herkomst van deze motieven blijkt uit genoemd werk echter niet voldoende duidelijk.

De Kaowerawédj maakt geen indeling in b.v.: mensenpijlen, vogelpijlen, vispijlen enz. Hij zal zeggen, dat je met allerlei soorten pijlen mensen kunt doden. Er zijn wel enige speciale soorten, doch men houdt zich aan de soort, zolang het uitkomt. Vis wordt even goed geschoten met een varkenspijl en er zijn heel wat mensen gedood met z.g. vogelpijlen. Een praktisch onderscheid maakt de Kaowerawédj, doordat hij zeer bewerkelijke en breekbare pijlen, zoals die met lange bamboetanden, niet zal gebruiken, als hij er buiten kan. En in die zin kan men zeggen, dat de langgetande pijlen als mensenpijlen zijn te beschouwen, daar slechts dit een lonend object is om ook zeldzame pijlen op te verschieten.

Het kwam mij daarom het beste voor, de pijlen in te delen, niet volgens het gebruik, maar volgens de materialen, waarbij een uitzondering gemaakt werd voor groep D, die is ingedeeld naar het doel. Het zijn pijlen, die ook uitsluitend voor dat doel worden gebruikt en voor andere gevallen ongeschikt zijn.

Evenals bij de „kasoekkwan”motieven, zal men ook hier weer zien, dat slechts de meest gebruikelijke pijlsoorten algemeen bekend zijn. De meeste leden van de stam kennen zelfs de helft van de beschreven soorten niet, hebben deze nooit in hun bezit gehad en weten er geen naam voor. Het zijn weer de weinige kunstenaars, die hun kunstproducten aan andere leden van de stam verkopen of ruilen. Zeer veel soorten zijn zelfs niet in gebruik en het was alleen aan de medewerking van de kunstenaars te danken, dat ik er kennis van kon nemen. Zij begrepen, dat ik zoveel mogelijk soorten wilde hebben en gingen ijverig aan het piekeren, welke soorten zij nog kenden, die ik nog niet had; telkens weer kwamen zij met de vraag: „Heb je die of die soort al? Dan zal ik hem maken!” Zodoende verkreeg ik wel al deze soorten, speciaal voor mij gesneden, maar ondanks ijverig zoeken vond ik ze in de bundels van bezoekende Kaowerawédj niet.

De foto's op de afb. 15 t/m 24 vertonen de pijlspitsen, die ik als typen heb aangenomen. Zij vertonen niet alle essentiële verschillen, anderzijds zijn er veel meer combinaties mogelijk, dan hier zijn afgebeeld. De Kaowerawédj noemt zijn pijlen naar de soort spits en als dit

een benen spits is, draagt deze de naam van het dier waarvan men het bot gebruikte. De combinaties van deze benen spitsen met de talrijke soorten tandingen van het houtgedeelte bedragen vele honderden. Daarom werd slechts getracht karakteristieke voorbeelden te geven.

Naar de materiaalsoort werd de volgende indeling gemaakt:

- A. *Bamboespits.*
  - a. ongetand;
  - b. tanding alleen op achterste gedeelte;
  - c. blad gedeeltelijk getand;
  - d. blad geheel getand.
- B. *Houten spits.*
  - a. ongetand;
  - b. getand.
- C. *Benen spits.*
- D. *Speciale pijlen.*

De afbeelding van de pijlspitsen is op de helft van de ware grootte. Men zal er van iedere soort enige afgebeeld vinden.

De eerste pijl, A.a.1. op afb. 15, genaamd Péwej, is de meest gebruikelijke en meest eenvoudige, die door practisch elke Kaowerawédj gemaakt kan worden. Met de andere soorten, die uit een brede egale bamboespits bestaan, is het de aangewezen pijl voor de varkensjacht, daar hij een brede diepe wonde slaat. Daar de spits licht is en veel lucht vangt, schiet hij niet ver en bovendien zeer onzuiver; na een twintigtal meters gaat hij rechtop in de lucht staan. De vorm van de spits is typisch voor deze soort; wordt zij korter en breder, dan draagt zij een andere naam. Insnijdingen aan de achterzijde zijn facultatief; zij dienen voor bevestiging op het tussenstuk.

De andere afbeeldingen spreken voor zichzelf. Alle afgebeelde pijlen dragen eigen namen, steeds weer ontleend aan het planten- of dierenrijk.

Bij serie D (afb. 24) dient nog vermeld, dat no. 3 met de vier punten een speciale vogelpijl is, 4 een vispijl, terwijl 5 en 6 dienen voor het schieten van hagedissen, vogeltjes en dergelijk klein goed, dat niet beschadigd of verpletterd mag worden. Vooral no. 5, de kánêpar, is veel in gebruik, in tegenstelling tot de nos. D1 en D2, die in de praktijk niet aangetroffen werden.

In de wijze van bevestiging van de spits op het tussenstuk, speciaal

van bamboepijlen, bestaat nog een grote variatie, die niet overal is terug te voeren op doelmatigheid, maar zeer zeker een onderdeel van de decoratiekunst uitmaakt. Men heeft voor de diverse systemen verschillende namen. De tijd heeft mij echter ontbroken, om dit onderwerp nader te bestuderen, zodat ik moet volstaan met er melding van te maken.

Wel zal hier volgen een gedetailleerde beschrijving van de aanmaak van enige spitsen en hun bevestiging op tussenstuk en/of schacht.

Aanmaak van de pijl takonao/atemohien, te vinden op afb. 15 no. A.a.4.

„Takonao” is de zandlopervormige figuur aan de onderzijde. Met „atemohien” worden de spitse, schuin achterwaarts uitstekende punten van het brede blad bedoeld. Het is de naam van een boomzwaluw.

Men begint natuurlijk met een stuk bamboe en wel van de soort „pesai”. Het onderste, dikke gedeelte van een bamboestengel heet: „óm”, de bovenste helft heet: „ebienêm”. Onder bovenste helft is te verstaan het gedeelte, dat nog bruikbaar is voor de fabricage van pijlen.

De gewone bamboepijlen nu snijdt men steeds uit de „ebienêm”, behalve de pijlen zoals „atewan” (A.d.4. op afb. 18, een veel voorkomende soort) en de andere soorten met lange en dunne tanden, die uit de „óm”, het onderste gedeelte, worden gesneden (een andere naam voor „óm” is „moedie”).

De algemene naam voor elke pijlspits is „tebar”.

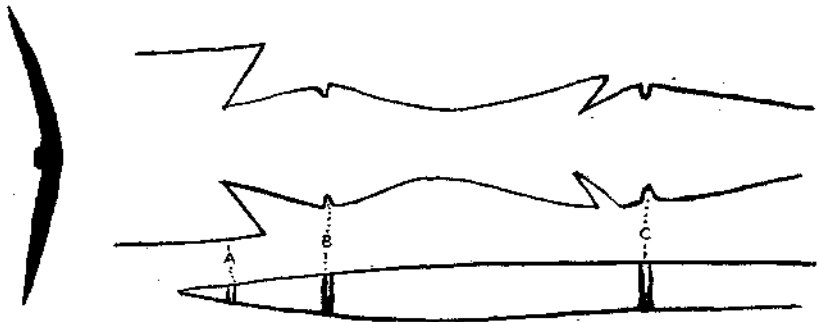
De algemene naam voor elke pijl, zelfs kinderpijlen, is „otoek”. Eigenlijk is dit de naam voor de rietsoort, waarvan de schacht gemaakt wordt.

Men snijdt eerst in ruwe trekken de vorm van de toekomstige pijlspits uit een stuk bamboe; daarna fatsoeneert men het een beetje, zonder echter de punt behoorlijk af te werken. Het schachteinde wordt echter wel op juiste maat en zuiver afgewerkt gesneden. Als dit gedaan is, brengt men de versiering aan op het blad en eerst daarna snijdt men de spits bij in de juist lengte, breedte en vorm. Dit is de verklaring voor het feit, dat van veel motieven de randen zijn geschonden.

Het zal dikwijls nodig zijn, ter verkrijging van de gewenste vorm om randgedeelten van het, op het ruwe materiaal aangebrachte motief te laten wegvallen.

De gehele bewerking van het modelleren en bijsnijden geschiedt met een mes; vaak kijkt de maker met uitgestrekte arm langs het werkstuk of alle lijnen recht lopen, snijdt hier nog wat af en schaaft daar nog iets enz.

Na het blad zover bewerkt te hebben, neemt men een stuk hout: „koirim”, past dit op de pijlpunt en snijdt het op de juiste lengte af. Vervolgens wordt het goede model gegeven, door het overtollige hout weg te schaven. Het gedeelte, dat op de pijlspits komt te liggen, is stiletvormig op doorsnede, met afgeronde hoeken; de punten naar beide zijden zijn spits toegesneden, rond op doorsnede. Dan wordt de koirim op de pijlspits gelegd en aangepast en worden te bestemder plaatse de inkepingen A—B—C (zie afb. 25) aangebracht.

AFBEELDING 25

Vervolgens wordt de koirim gehard, door hem een paar maal door het vuur te trekken, waarbij hij tevens wordt onderzocht op rechtheid en eventueel gecorrigeerd.

Dan komt eerst weer de pijlspits aan de beurt, voor de uiteindelijke afwerking. De punt wordt zuiver spits gemaakt, doch stiletvormig op doorsnede. De vleugels worden bijgesneden, zodanig dat de kanten vlijmscherp zijn, in het midden echter een verdikking overblijft, zodat het geheel het model krijgt van een blad met middennerf. Ook wordt aan de achterzijde van de vleugels (het gedeelte, dat de zwaluwstaart vormt) een verdikt randje overgelaten. Tenslotte wordt alles nog wat bijgeslepen en bijgeschaafd, de laatste hand wordt eraan gelegd.

Dan neemt men een stukje geklopte ganemo-schors, trekt er een reepje af, dat op de dij tot een touwtje wordt gerold. Dit stukje touw wordt enige slagen gewonden om het bovenste keepje (A) van de koirim en deze wordt dan op de juiste hoogte op de pijlspits gelegd. Zodoende wordt het touwtje meteen vastgekneeld, waarna men het enige slagen om de insnoering van de spits legt, die overeenkomt met keep A van de koirim. Daarna wordt het touwtje naar beneden gebracht, kruislings over de spits heen, naar keep B, loopt daar enige malen in en gaat vervolgens weer terug naar A en langs de andere zijde nog eens

naar B, zodat op dit gedeelte een Andreaskruis is gevormd van twee slagen.

Na aan het inmiddels te kort geworden ganemo-touwteje een lange reep van het fijne rotan „amematj” te hebben geknoopt, gaat men verder met het leggen van een Andreaskruis, in vele windingen, tussen de kepen B en C.

Na deze kruisslagen wordt de draad spiraalsgewijs naar beneden gewikkeld om de koirim heen en op dezelfde wijze weer terug naar boven en weer naar beneden, in totaal een tiental malen. Tenslotte wordt de draad afgebonden door hem onder een der spiralen door te halen.

Vervolgens wordt, vanaf keep C een viertal centimeters naar beneden, over de amematj heen, een dikker ganemo-touw gewonden, de windingen gewoon naast elkaar. Het touw wordt afgebonden door de laatste wikkelingen los te leggen, het touw er onder door te halen en dan de windingen aan te trekken.

Thans de schacht: otoek.

Het bovenste gedeelte van de otoekstengel heet „ebienêm”, het onderste „moedie”. De pijlspits wordt altijd gestoken in de moedie, dus in het onderste, dikkere gedeelte, zodat het dunne einde van de schacht bij het schieten op de pees komt te staan.

Op één der geledingen aan de ebienêmszijde wordt de schacht glad geschaafd. Even onder deze geledingen maakt men dan een verdieping, over de gehele omtrek, ca. 2 cm breed en $\frac{1}{2}$ mm diep. Daarna wikkelt men deze insnoering geheel vol met strak aangehaald ganemo-touw en bindt dit af. Vervolgens snijdt men boven dit touw de schacht af, steeds met schuine sneden, zodat daar enige halve maantjes komen.

Dan wordt de koirim — waarop de pijlspits — met een draaiende beweging in de schacht geperst tot aan de plaats, waar de amematj-windingen ophouden.

De touwomwikkeling voorkomt het openbarsten van de schacht. De koirim moet er uiteindelijk zodanig in komen te zitten, dat het oog van de tweede geleiding van de schacht is gericht naar boven of naar beneden, als men de spits met de bovenkant naar zich toe gericht houdt. Dus: met de platte zijde van de spits naar het gezicht gehouden, mag dat oogje niet opzij van de schacht liggen. Dit werd nadrukkelijk verklaard en schijnt van belang te zijn.

De schacht wordt vervolgens op lengte gesneden waarbij een andere pijl als voorbeeld dient. Ten aanzien van het punt van afsnijding — bij een knoop of niet — schijnt geen voorkeur te bestaan.

Dan wordt de pijl nog eens in de hand gewikt en gewogen, uitgebalanceerd, op rechtheid gecontroleerd enz.

Daarna naar het vuur. Van een stuk „kwéjaherietja” — d.i. een soort liaan — wordt een deel van de buitenste, droge schors weggesneden. Het daaronder gelegen deel — ook nog schors — is rood en sappig.

Daarmee worden alle touw- en amematj-verbindingen ingewreven en direct daarna bij het vuur gedroogd. Tevens wordt de pijl zo nodig recht gemaakt. Dan wrijft men ook nog de tekening op de spits in, en veegt deze onmiddellijk weer af, zodat de rode verfstof alleen in de groeven van het motief blijft hangen.

Tenslotte volgt de versiering van de schacht, welke gewoonlijk om het motief goed te doen uitkomen, met as wordt ingewreven, en de pijl is gereed.

Aanmaak van een pijl met benen spits

Als het vereiste stuk bot is uitgezocht, begint men met het aanbrengen van de insnoering of de ringetjes, welke practisch op elke beenspits voorkomen. Daartoe maakt men twee evenwijdige kleine keepjes met het mes rondom het bot heen en gaat dan afschaven met de „tjebietkwan”, de slagtang van een varken. Men schaaft van beide zijden naar de keepjes toe, zodat daar een verdikking ontstaat, die dan uiteindelijk een ringetje wordt. Dan wordt de punt afgesneden en verder bijgeslepen met de tjebietkwan, tot zij vlijmscherp is.

Aan de andere zijde snijdt men het bot niet af, doch breekt het af onder de kop (gewricht), zodat het bot daar een trechtersvormige opening heeft.

Vervolgens snijdt men een koirim op model en brengt dan meteen de versiering aan in de vorm van een of andere tanding. De bovenpunt van de koirim wordt daarop heel lang en spits bijgeslepen, tot zij ruim past in het bot.

Dan wordt de punt in het vuur gehard en eventueel recht gebogen; daarna nogmaals verwarmd. Tevens is een stuk verhard „asoek”-sap bij het vuur verwarmd en als dit taai vloeibaar begint te worden, wordt het om de houten spits gerold en gekneed, nogmaals verwarmd en gekneed en dan in het holle beentje gestoken. Wat van het asoeksap bij het insteken aan de voet van het bot blijft zitten, wordt in en om de opening aangedrukt, verwarmd en weer gekneed, tot het één geheel wordt en straks na het hard worden stevig vast zal zitten.

Daarop wordt ook de punt van het hout, die boven uit de aangescherpte benen spits steekt, met deze gelijk afgesneden en wordt de

open ruimte daaromheen met asoeksap volgeperst, tot de asoek overal is ingedrongen en goed zal hechten.

De punt wordt dan op de reeds beschreven wijze in de schacht gestoken en de pijl is gereed.

§ b Dans, muziek en zang

Dansen doet men voornamelijk in de kón. Bij die gelegenheden, waarbij de vrouwen daar ook mogen komen — zoals bij de feestperiode van de inwijding — dansen zij mee.

Buiten de kón wordt gedanst met de trom. Men kent daarbij verschillende vormen van ritme, die echter moeilijk te beschrijven zijn. De danser met de trommen maakt met de beide benen en gebogen knieën hupsprongetjes. Daarbij zijn er steeds twee tegenspelers; de anderen, al dan niet met trommen, sluiten zich bij hun bewegingen aan. De dansers zwepen zich op tot steeds groter enthousiasme, waarbij het ritme sneller en de sprongen woester worden. De feesten hebben steeds 's nachts plaats.

Een andere danswijze bestond uit het maken van lange passen, op het ritme van de trom, door de danser zelf geslagen, waarbij de knieën stijf gehouden werden. Ook opgeschoten jongens kenden deze manier zeer goed en demonstreerden het.

De trom zelf heet „saowie” of „haowie” of „tjie-esietj”. Zij is vervaardigd van een lichte houtsoort, meestal „kogotai” (niet gedeterminneerd) doch verplicht is dit niet. De houtsoort moet licht zijn, omdat de opening in de trom gebrand wordt. Men kapt eerst het uitwendige model en snijdt het wat bij. Dan plaatst men op een der uiteinden een stuk smeulend hout en gaat blazen, zodat het vuur invreest op de trom in wording. Men krabt steeds bij met een mes en verkoolt verder, tot de opening op ongeveer de goede grootte is. Dan krabt men de holte verder uit met een mes.

Het trommelvel is zo mogelijk van „kabasen”, een karnhagedis, die tot 1½ m lang wordt. Bij gebrek aan dit vel is echter ook zeer geschikt de kaalgekrabde buikhuid van de boomkangeroe.

Nadat het vel strak om de trom getrokken is, brengt men het op spanning door er spietjes van bamboe tussen te slaan. De juiste spanning, voor de vereiste toonhoogte, brengt men er op de gebruikelijke manier in, namelijk door het vel, vlak voor het bespelen, te verwarmen met een smeulend stuk hout. Van tijd tot tijd moet dit natuurlijk herhaald worden.

Het opmerkelijke van deze trom is, dat zij klaarblijkelijk geen oud

cultuurbezit is. Tijdens de vorige generatie — Tjakoera c.s. — was het procédé van de vervaardiging verloren. De zoons echter kennen het wel en dit kon, omdat Siewanomie, op bezoek bij de Kwerep, daar de bewerking weer leerde. Het is moeilijk aan te nemen, dat een dergelijk instrument geheel in vergetelheid zou raken, als het een essentieel deel uitmaakte van de godsdienst of anderszins, ofschoon daar tegenover staat, dat zelfs het gebruik van een der heilige fluiten verloren ging.

Een ander muziekinstrument is de veel meer bekende „mondharp”. Een beschrijving van het gebruik mag wel overbodig geacht worden. Het model wijkt niet af van de van elders bekende soorten.

Z a n g. De verschillende liederen, die men zingt, zijn in groepen in te delen, n.l. Oewiejeho-liederen, Siemar- of Mieriew-liederen, die beide met de kón en de heilige fluiten te maken hebben, Sewan-liederen, die gezongen worden na het verslaan van een vijand en Maleise liederen. Van elke categorie volgen hier enkele voorbeelden. Voor elke gelegenheid worden slechts die liederen gezongen, die daarbij horen. Nimmer dus wordt een „sewan-lied” gezongen in de kón of bij het fluit spelen, maar ook nooit zal men bij het dansen met de trom een „oewiejeho-lied” zingen.

De wijs is eenvoudig; herhalingen van een regel of van een woord komen doorgaans niet voor. Waar dit wel het geval was, werd dat gedeelte in de tekst ook door mij aangegeven.

Ook de jongere knapen — naar schatting 14 à 15 jaar — kennen reeds vele van deze liederen. Door vrouwen heb ik niet horen zingen; zij schijnen het echter wel te doen, althans liederen van de groep Maleise liederen, mogelijk ook uit de groep van de Sewan-liederen. Aangezien de groepen A en B een voor vrouwen verboden onderwerp behandelen, zullen zij die liederen wel niet kennen, ofschoon ik hieromtrent geen positieve gegevens heb.

Groep A: Oewiejeho-liederen

Oewiejeho en haar echtgenoot Atjaw leefden lang, heel lang geleden; zij leerden de mensen het bouwen van een kón.

De eerste kón die gebouwd werd, stond in kampong Ietanawa. Atjaw en Oewiejeho waren beiden Soeroemádj. Zij hadden kinderen; waar deze gebleven zijn, weet men niet.

Zij zijn niet gestorven — Atjaw huist tegenwoordig nog in een ganemo-boom in kampong Poliede van de Kwerep. Oewiejeho, de vrouw, houdt zich op met de pokain op de bodem van een klein meertje,

vlak aan de oever van de *Oewiere*, zijrivier van de *Apauwar*, eveneens in het gebied van de *Kwerek* gelegen.

Nu is het eigenaardige in deze geschiedenis, dat *Atjaw* van geen betekenis schijnt te zijn voor de *Kaowerawédj*, doch dat *Oewiejeho* de hoofdpersoon is geworden, ofschoon men toch nadrukkelijk zegt, dat het *Atjaw* was, die de *kón* bouwde en dat *Oewiejeho* hem weliswaar wat hielp, doch zich voornamelijk bezig hield met haar vrouwelijke plichten, zoals het zorgen voor brandhout, bereiden van de *sago* enz.

De zeer uitgebreide schat van liederen, die speciaal gezongen worden bij *kónfeesten*, in het algemeen in nauwe betrekking staan tot de *kón*, heet „*Oewiejeho-liederen*”. Van diverse zaken hoort men, dat zij van *Oewiejeho* afkomstig zijn. Als er ergens een *kónfeest* is, als er gedanst wordt in de *kón*, dan komt het water in het meertje, waar *Oewiejeho* huist, in beroering, een teken dat zij tevreden is.

Over *Atjaw*, ofschoon zijn naam vaak genoeg in de liederen voorkomt, hoort men niets, hij staat geheel op de achtergrond, ook in gesprekken met de *Kaowerawédj* over deze materie.

De verklaring daarvan — en die zou dan mede de verklaring kunnen zijn van de bemoeienis der *pokain* met *kón*-aangelegenheden — is misschien deze, dat *Oewiejeho*, ofschoon zelf geen *pokain*, bij deze verblijft. Dit zal wel betekenen, dat evenzeer als de macht van de *pokain* ook die van *Oewiejeho* gevreesd wordt, terwijl *Atjaw* in zijn *ganemo-boom* onschadelijk is ¹⁾.

Waarschijnlijk geven de *Oewiejeho-liederen*, als men er maar genoeg van verzamelt, waarvoor mij helaas de tijd ontbrak, de oplossing van deze verhouding.

Mogelijk vormen zij een complete cyclus, zij het met latere toevoegingen omtrent natuurverschijnselen en andere gebeurtenissen, die op het oog met het *Oewiejeho-verhaal* niets uit te staan hebben, ofschoon het natuurlijk niet uitgesloten is, dat ook deze een voor ons niet te onderkennen deel van de cyclus vormen.

Atjaw komt niet uit zijn *ganemo-boom* en *Oewiejeho* komt niet uit het meertje, ook niet om de feestvierende *kón* te bezoeken. Vanuit hun woonplaatsen zien zij alles, wat er gebeurt.

1. *Ietjatjábanám weroewabanám*
moediejebanám manjakmoediejebanám

¹⁾ Een andere verklaring zou kunnen zijn, dat men minder gemakkelijk over *Atjaw* spreekt. Ook elders treedt deze figuur op als stichter van het sacrale mannenhuis. Zie A. C. van der Leeden, diss. 1956, Bijl. 1 no. 9. (De bew.)

ietjatj = weroe = poenen = een soort cicade (tongerret)

moedie = achterste, pantat, hier: wortel

manjak = rotansoort, o.a. gebruikt voor de verbinding van de kasau's in de kón

banám = tjerita, verhalen, hier dus: zingend verhalen.

Vrij vertaald 2):

Wij verhalen van de tongerret (2 x)

Wij verhalen van de wortel

Wij verhalen van de wortel van de manjak.

2. *Wiewiedje* agarêmpañiedjonêm

Anegoranáboe kwénadje wasoepiejen

Wiewiedje = zingen, verhalend zingen

agarem = mensen, volk, orang-orang

pañiedjonem = djalan-djalan, rondlopen

anegoranaboe = zij cohabiteren veel (tjoeki kras)

kwenadj = 's nachts, de gehele nacht

wasoepiejen = cohabiteren.

Vrij vertaald:

Wij zingen van mensen die rondlopen

Zij cohabiteren veel, zij cohabiteren de ganse nacht.

3. *Adjawá* djówómôn abietjédjówómôn

adjawanésowa tjerie bôtaborietj

adjawa = echtgenoot

djowomon = hij roept

abietj = zon; hier: bij deze stand van de zon, dus: nu, dit ogenblik

adjawa — n — és — owa = echtgenoot — je vrouw — waar

tjerie = Mamberamo

botaborietj = zij vangt vis.

Vrij vertaald:

Je echtgenoot roept je, nu roept hij je

Echtgenoot, waar is je vrouw? Zij vangt vis in de Mamberamo.

4. *Atjawienjáwarétj* teroembiesekwariem

Magabietemienjao abietjepanótardrie

2) Wij geven alle vertalingen onder sterk voorbehoud. Zij zijn uiteraard via het Maleis tot stand gekomen en het is aannemelijk, mede gezien de grammaticale gecompliceerdheid van de Papua-talen, dat zij niet steeds zuiver zijn. (De bew.)

Atjaw

warétj — ératj = klapper

teroem = ergens in de buurt, niet ver weg

biesekwariem = verstoppen, verbergen

Magabiet = een klein riviertje

mienjao = monding van rivier

abietj = zon

panotararie = deed springen, uit elkaar barsten.

Vrij vertaald:

Atjaw verstopte zijn klappers ergens dichtbij (zijn huis) aan de monding van de Magabiet; door de zon (de felle zonnehitte) sprongen ze uit elkaar.

5. atjawatotjiememo tjieriemonaowerieberim
sábokabiediesebin oewárenobiediesebin

Atjaw

tjiememo = ?

tjerie = Mamberamo

monao = dichtbij (?)

ieberim = bouwen van de kón of iets dergelijks (dia bikin kon)

saboka = tabak

biediesebin = wij zoeken; of: laat ons zoeken

oewaren = pinang.

Vrij vertaald:

Atjaw bouwde een kón dichtbij de Mamberamo; laat ons tabak zoeken, laat ons pinang zoeken.

6. atjavarabokoem kaowarabokoem
oewiejejétjmakwáv nawotjéjtjmakwáv

Atjaw

arabokoem = of: verlangend; of: boos

kaowar = een penis in erectie (toelichting: gosi besar merah-merah)

oewieje = oewiejeho

étj = schaamlap van de vrouwen

kwáv = veel

nawotj = de maan.

Vrij vertaald:

Atjaw verlangt (naar de coïtus), zijn penis verlangt (naar de coïtus). Oewieje heeft veel schaamlappen, zij heeft veel menstruatielappen. (Bedoeling: zij opent nooit haar schaamlap).

7. atjawotátjetátje énajamoedieshietátj
peterebanánnetj siemerebanánnetj

Atjaw

tátj = hand, vinger

énja = zijn vrouw

moedies = achterste, anus

hietatj = ?

bananetj = vertelde

siem = een soort vogel.

Vrij vertaald:

Atjaw stak zijn vinger in de anus van zijn vrouw; zo vertelde ons de ?, zo vertelde ons de vogel siem.

8. atjawotarebanoem oewiejetehiebanoem
tjonarántjietjékwarim marowátjieberamowátj

Atjaw

tar = kampong

abanoem = verblijven

tehie = ?; betekenis: zij was ergens anders

tjonarantjietjekwarim; betekenis: zij kwamen bij elkaar, ontmoetten elkaar, van verschillende zijden komend

marowátjie = de naam van Oewieje's kampong

amowatj = slapen, doch hier met bedoeling om te cohabiteren.

Vrij vertaald:

Atjaw was in zijn kampong en Oewieje in de hare; zij ontmoetten elkaar in Oewieje's kampong en gingen samen slapen.

9. tjerapoekwoiwierie oempewonomiedjóm
ámeretjátjien poekwoipáneronem

tjera = tjerait = de iedjepietj Naniesaje huist erin; wie er hier in zou zitten, is niet duidelijk

poekwoi = deuropening

wierie = vermoedelijk were = behorend bij
 oempewonomiedjom = ?; algemene uitleg: **dia liat**
 amerim = mooi
 tjatjien = de staart van de Paradisea apoda
 panerinem = het op en neer dansen van de paradijsvogelstaart,
 die op het hoofd is bevestigd bij het dansen.

Vrij vertaald, vermoedelijke betekenis:

Hij (Atjaw?) stond in de opening van de tjeraitboom; de
 mooie paradijsvogelstaart wuifde op zijn hoofd in de deur-
 opening.

10. Nanawara memetówana amamiedjao
 abietjohoroem tenenoek kwatiebaowin

Nanawara = andere naam voor iedjepietj
 Memetowa = een klein riviertje
 amamiedjao = hij staat
 abietj = de zon
 abietjohoroem = de mooie zon (kleuren ondergaande zon)
 tenenoek = enkel
 kwatiebaowin = de schuine stralen (van de ondergaande zon).

Vrij vertaald:

De nanawara staat aan de Memetowa
 De ondergaande zon beschijnt zijn enkels.

11. Piejariese tjénokwáwonie
 piediesegeráranoi kwèboesegeráranoi

piejaries = top, kam van een berg
 Kweboe = de naam van een bergtop bij de Mamberamo
 seger = een aardstorting op een berghelling
 piedie = ?
 tjénokwáwonie = uit de toelichting volgt, dat dit moet betekenen:
 kun je zien (ziet hij); of: is er uitzicht op . . .
 áranoi = de loop van; of: de beweging (der seger).

Vrij vertaald:

Op de top van de berg staande, kun je de aardschuivingen
 volgen, de aardschuiving van de berg Kweboe kun je volgen.

12. Oewiejemariembo aniesiejodidaibiedis
 ernatjebietjitenitj karátjowaróbaris

Oewieje = Oewiejeho
 maroem = een bergrug aan de Mamberamo
 anies = in de vroege morgen
 aibiedis = het oversteken van een bergrug
 erana = een berg bij de Mamberamo
 tjiebietj = varken
 tenitj = dij, schenkel van een varken
 karatj = rek, para-para
 arabaris = leggen op, bewaren op (de para-para).

Vrij vertaald:

Oewieje stak vroeg in de morgen de berg Mariem over; de ham van het varken van de berg Erana legde zij op de para-para.

13. *Oewiejemajetj madjienáworárókwátj*
enabóbarábajie támawóbarábajie

Oewieje = Oewiejeho
 majetj = dochter; dus de dochter van Oewieje
 madjie = een soort varens
 arokwatj = slapen
 enamo = zij zelf (niet een ander)
 barabajie = onaneren
 tám = hand.

Vrij vertaald:

De dochter van Oewieje ging liggen slapen op de varens; zijzelf onaneerde; met haar hand onaneerde zij.

14. *poliedebenebenete aroewierabebenej*
sorapiesienoebanej

Poliede = kampong waar Atjaw verblijf houdt
 benebenete = blijkens toelichting: hoorde Atjaw . . .
 Oewiera = riviertje waar Oewiejeho verblijf houdt
 bebenej, benebenete, benej = moeten vormen zijn van werkwoord:
 horen
 pies = een bamboesignaalfluit.

Vrij vertaald:

In Poliede hoorde hij (Atjaw) de Oewiera die een geluid gaf als het blazen op de signaalhoorn.

15. *Nárietietjemmambarón awajtjaharie*
taowedatietjemmambarón

tietjem == de kleine vruchtjes van de taowedaboom

taoweda == kanowar == een boomsoort

awaj == oudere zuster

tjaharie == borstelkoppapegai

narie == ?

Vrij vertaald:

Wat zijn dat voor vruchtjes die (onder de tak) naar beneden hangen, (zo sprak) de oudere zuster van de tjaharie; het zijn de vruchtjes van de taoweda, die naar beneden hangen.

16. *Poliede benabewárim tiediememienjaowetjé*
bagoedjabenaniem

Poliede == de kampong waar Atjaw verblijft

oewarim == zien

tiedieme == zijriviertje van de Tor

mienjao == monding

wetjé == dichtbij? aan de oever?

bagoedj == een boomsoort

benaniem == zonder bladeren kaal.

Vrij vertaald:

In Poliede zag hij (Atjaw) aan de oever van de monding van de Tiedieme de bagoedja bladerloos staan.

17. *Atjawatjommerak wodewawariesatie*
tjomowarerabaties márétjabarerabaties

Atjaw

(a)tjom == ik

merak == vorm van „marakakoe”: ik wil niet

marétj — már == boomsoort

étj == schaamlap

abare == cohabiteren.

Vrij vertaald:

Atjaw, ik wil de schaamlap niet afdoen, cohabiteer zo maar.

Groep B: Siemar- of Mieriew-liederen ¹⁾

1. epátjámenotjoempatiejêm oeberiembetjorábietjo
koniedem betjorábietjo

Epatj = een eigennaam
amenotjoempatiejem = jij hoort (of: hoor jij) dat ik de fluit blaas
oeberiem = wie
betjorabie = fluit daar
tjo = ik
koniedem = in de kón.

Vrij vertaald:

Epatj, hoor je dat ik de fluit blaas
Wie fluit daar? Dat ben ik;
In de kón blaas ik de fluit.

2. tietanoekwarai ámemiedjao
beretowákwarin tebajewájênoboem beretowákwarin

tieta — tietan — ntata = vader
Noekwarai = een eigennaam
amemiedjao = dia berdiri (?)
beretowakwarin = wij gaan naar huis
Tebaje = een vrouwnaam
Oewádj — énj — és = echtgenote

Letterlijke vertaling onbekend.

Volgens de toelichting zegt hier de vrouw Tebaje tot haar vader Noekwarai, dat ze graag wil trouwen, dat ze niet ongehuwd wil blijven.

3. noewáriesiewjem memorabieniejem
ebiegagariesiewjem noewáriesiewjem
menorabieniejem

Noewar of Noewarie = een bergtop
memorabieniejem = ik kan alleen maar zien
ebiegagar = hati beba = bedroefd (sakit hati).

Vrij vertaald:

Ik kan alleen maar de berg Noewarie zien; als ik er niet heen kan gaan, ben ik bedroefd.

¹⁾ Van deze groep liederen vermeldt Van Eechoud slechts, dat zij ook „iedjepietj-liederen” worden genoemd, niet wanneer zij precies worden gezongen.

4. *sádjaboekwem oniesoeterámpat*

Sadja = de Edivallen
 boek (boekwem) = golf
 onies = het uitspansel.

Vertaling en betekenis niet bekend geworden.

5. *tietanoekwarai amiedemabánem
komajakorájeme etagiedêmbánem*

tieta — tietan — ntata = vader
 Noekwarai = een eigennaam
 bánem, ámenem = leunen tegen
 komaja = een slangensoort
 koraj = huid
 korajeme = als de huid
 etak = etakboom
 etagiedemabanem = leunen tegen de etakboom.

Vrij vertaald:

Vader Noekwarai zegt tegen „dia poenja iedjepietj”: „Ik zie je niet; je huid is als die van de slang komaja, leunende tegen de etakboom”.

(De stam van de „etak” bestaat uit talrijke in elkaar gedraaide wortels).

Groep C: S e w a n - liederen

1. *sesáboratjiedematjienagonem
tetanimatárietj siemonaratjieberietj*

Sesabora = naam van een door de Kaowerawédj gedode Monao
 Tjiede = een klein riviertje
 agonem = vlees eten

Tetanim = kampong van die naam
 atjien = muskiet
 tariatj = para-para, stellage
 siem = vogelsoort
 tjieberietj = wekken, wakker maken.

Toelichting op het lied:

Het lichaam van de verslagen vijand Sesabora werd in kampong Tetanim op een stellage gelegd, er werd vuur onder

gestookt tot het gaar was. Daarna werd het in stukken gesneden, deze in bladeren verpakt en naar de Kwerep gebracht (zie het hoofdstuk over kannibalisme).

Er werd gedanst tot de morgen (tot de siem de mensen wekt?).

Vrij vertaald:

De muskiet stak Sesabora aan de rivier Tjiede — wij leggen hem (zijn lijk) op de stellage (en dansen) tot de siem de mensen wekt.

De volgende liederen uit deze groep zijn alle „sewan”liederen, welke gezongen worden nadat een vijand is gedood.

2. Mamakanane mamakanane
siejesie mamakanane
nenebodjêmoekwerim
tjemoekwerim tjemoekwerim

makanan = kleinkind

moekwerim = verzamelen van mensen, bij elkaar komen.

De betekenis werd niet verder duidelijk.

3. segeretanané segeretanané
bobotadjimiede
tjeriebonane áriebonane

segeret = een vogelsoort

bobotadjimiede = betekenis: met de handen vasthouden (tajt = hand)

tjerie = Mamberamo

arie = zijrivier van de Tor

bonane = afdrijven in de rivier (hanjoet).

Verdere betekenis werd niet duidelijk; dit lied wordt speciaal gezongen in de prauw, bij het huiswaarts keren uit de strijd.

4. ánákwiejkwiejo atjatowárim
sorekwiejkwiejo ewárewáre

ana = mens.

De verdere betekenis werd niet duidelijk; men vertelde, dat dit een lied „Kwerep poenja” was.

5. *arasorawetie arabaworonie*
wihore horebaworonie

De betekenis werd niet bekend.

Groep D: Maleise liederen ¹⁾

De tekst is hier neergeschreven in overeenstemming met wat door de zangers wordt bedoeld. Zo zegt de Kaowerawédj b.v. inderdaad „poe-roe”, doch hij bedoelt „boeroeng”.

1. Entje marah riejo poliesie
 perahoe Pauwari
 boeroeng koening korano

Entje = algemeen gebruikelijk voor „Chinees”

Onder „poliesie” verstaat men „een grote menigte Papoea's”.

Hoe men aan dit woord komt, is niet duidelijk. De betekenis van de eerste zin is dan: de Chinees (vogeljager) is boos, maar er zijn heel veel Papoea's.

Perahoe Pauwari = prauw van de Apauwar-rivier

Een „korano” is een dorpshoofd en onder de „korano” van een diersoort verstaat men iemand, die veel geluk heeft met de jacht. Een „babi korano” is dus iemand, die veel varkens schiet; een „boeroeng koening korano” iemand die veel paradijsvogels schiet.

2. Entje marieriebo
 piera warieniejo
 makatie sjiesjiedao

„Marieriebo” werd toegelicht met: „mana liat”, dus: waarheen kijkt de Chinees.

„Makatie” is de zee; „Sjiesjiedao” is een kampong bij de monding van de Apauwar.

De verdere betekenis is niet duidelijk.

3. Ngana maoe kita
 Kita tara maoe
 Sebentar boenoeh kita

¹⁾ Zie ook: le Roux, t.a.p. pag. 507.

Ngana = jij; wilt ons (wilt ons gebruiken, wilt cohabiteren)

Tara = Moluks Maleis = terada = tida. Dus: wij willen niet.

Straks doodt hij ons (d.w.z. onze jaloerse echtgenoot).

Naar men toelichtte, was dit een liedje, voornamelijk door de vrouwen gezongen.

4. Entje foja-foja

Kopor rama kosong

Tomakoja satoe

foja-foja = Moluks Maleis: voor de gek houden.

De Chinees houdt ons voor de gek; zijn koffer (kopor) is leeg (rama = ?); hij heeft maar één bijl (tomako).

§ c Spel

De Kaowerawédj is zeer goedlachs en kan ook grapjes van onze kant best appreciëren. Bij de volksspelen op Prinsesjesdag, die speciaal voor hen georganiseerd werden, hebben zij zich waarlijk niet onbetuigd gelaten. Met veel enthousiasme werd meegedaan aan hardlopen, zakslopen, zakslaan, eierenlopen, mastklimmen, stroophappen en dergelijke.

Ook bij de feestmaaltijd was het een geanimeerde partij, waarbij blijkens de lachsalvo's dikwijls grappen werden gelanceerd, jammer genoeg voor ons onbegrijpelijk.

De enige oorspronkelijke vorm van spel die ik er heb waargenomen was het maken van touwfiguren (Afb. 26). Deze zijn algemeen bekend, bij klein en groot. Blijkens de vaardigheid schijnt men dit spel vaak te beoefenen, want ook zeer ingewikkelde figuren worden vlot afgewerkt, zelfs door de opgeschoten jongens. Overigens beschouwe men dit niet als een kinderspel; de ouderen doen het zeker zoveel als de jongeren.

Alle figuren hebben een naam die meestal ook een betekenis heeft, bij de Kaowerawédj ook als zodanig bekend. Meestal is die gelijkenis voor ons niet zichtbaar, doch soms is zij wel opvallend. Voorts zijn er figuren bij, waarmee men bewegingen uitvoert, die iets moeten voorstellen, terwijl andere weer een verhaal ondersteunen. Bij gebrek aan tijd heb ik die verhalen en betekenissen niet kunnen achterhalen, terwijl eveneens de tijd heeft ontbroken om de opbouw van de figuur in fasen vast te stellen.

De verzamelnaam voor touwfiguren is: „tatoebjén”. De afzonderlijke figuren ontleen hun naam meestal aan dieren- of plantenwereld.

§ d Rekenen; tijdsindeling

De Kaowerawédj is geen rekenmeester. Met moeite telt hij tot vijf, terwijl lang niet allen tot tien komen. Bij Pionierbivak kennen sommigen de Maleise getallen, doch het is duidelijk, dat deze hun niets zeggen. Zonder de vingers te gebruiken komen ze er niet. Het „kwaow = veel” begint bij de meesten dan ook reeds na het getal 5, bij meer intellectuelen na 10. Dit laatste getal wordt ook wel aangegeven door „tádjerak = alle vingers”, terwijl dan 20 is „tádjerak-tenedjerak = alle vingers en tenen”.

De tijdsrekening gaat in dagen en manen. Van seizoenen werd niets gemerkt. Een aantal manen, zoals b.v. dat van de zwangerschap, gaat ook reeds te hoog. Gelijk al werd opgemerkt, heeft de Kaowerawédj geen begrip van de duur van deze periode.

Bij de feestviering ter gelegenheid van de inwijding van de nieuwe kón werd ook reeds opgemerkt, dat zij zich geen voorstelling kunnen vormen van de duur van een tijdperk van 7 maanden. Er werd zeer positief verzekerd, dat men zo lang zou feest vieren, terwijl er voor nog geen twee maanden voedsel was.

Voor vroeger plaats gehad hebbende gebeurtenissen heeft men alleen houvast aan bepaalde belevenissen, zoals: toen die jongen nog klein was; toen toean „Lárao” in Piesano kwam enz. Wat nog verder in het verleden terug ligt is „mowátj”.

Ik heb de indruk gekregen, dat men niet veel belangstelling voor de sterrenwereld heeft. Het is me zelfs niet gelukt, om namen te krijgen van sterrenbeelden of opvallende sterren, behalve die voor morgen- en avondster. Ik heb getracht iets omtrent hun opvattingen te weten te komen, door sterrengroepen, zoals ook het anders toch overal bekende Zevengesternte, heldere sterren en planeten aan te wijzen, doch het blijken alle slechts: „tjoemeta” te zijn.

Wel heeft men vanzelfsprekend een indeling in waterstanden van de Mamberamo en weet ook, dat men bepaalde riviergedeelten slechts in de droge tijd kan bereiken. Veel invloed heeft deze waterstand echter kennelijk op hun leven niet.

De „morgenster” heet: „agotjow”, hetgeen volgens hun eigen toelichting betekent: „Zon, kom”, terwijl de avondster heet: „agonjienjátj”, hetgeen betekent: „zon, ga weg”.

Veel verschijnselen in de natuur worden door legenden verklaard. Er bestaan zeer vele van deze legenden, doch ik was niet in de gelegenheid om er veel op te tekenen. Men zal er in de betreffende bijlage een tweetal van vinden.

MYTHISCHE VERHALEN

§ a Oorsprongsmythen

Over het ontstaan van de stam der Okwasar

Vertellers: Siewanomie en Torerei

Heel, heel lang geleden woonde er in het gebied, waar thans de Okwasar wonen, slechts één man, eenzaam zonder vrouw.

Op een goede dag cohabiteerde hij in een dode hondekop en legde deze schedel daarna in zijn huis neer.

Vervolgens ging hij enige tijd op de varkensjacht en toen hij op de terugweg in de nabijheid van zijn woning was gekomen, hoorde hij daarin het geluid van vele stemmen. Vol verbazing ging hij naar binnen en ziet, zijn huis was vol mensen, vrouwen en kinderen, alle ontstaan uit zijn echtelijke vereniging met de dode hondekop.

Hij sloot zich daarop bij hen aan en zij vormden in den vervolge de stam van de Okwasar, die thans het gebied tussen Scholteneiland en Monodeiland ten westen van de Mamberamo bezet.

Dit verhaal werd mij door de Okwasar, met name door Matapa en Kawaro, geheel bevestigd. Door Matapa werd er aan toegevoegd, dat het Nabanétj (het Opperwezen) was geweest, die al deze mensen uit de hondekop verwekte.

„Okwa” betekent hond. In beide stammen betekent „asar” de heilige fluit, doch bij de Okwasar is „sár” het woord voor de bamboe, waarvan deze fluiten gemaakt worden en bij de Kaowerawédj „nabates”.

Dit verhaal is vermoedelijk onvolledig, aangezien de fluiten, de „asár” er niet in voorkomen.

Het ontstaan van Monao, Kaowerawédj en Sasao

Vertellers: Siewanomie en Torerei: het verhaal bevestigd door Anieboe

Heel lang geleden woonde er in het gebied der Sasao (brongebied van de Apauwar) slechts één man, Enor, met zijn vrouw.

Op zekere dag ging Enor op jacht en ondertussen ging zijn vrouw wat lopen zonder bepaald doel, in westelijke richting. Ze liep verder, steeds verder en kwam aldus aan de Mamberamo. Deze rivier stak ze over en zo belandde zij in het gebied waar thans de Tiemoen-Monao wonen.

Daar woonde toen een man, het enige menselijke wezen in die streek, die onmiddellijk de plotseling opduikende vrouw tot echtgenote nam. Hij kreeg bij haar twee kinderen, een jongen en een meisje. (Bij een tweede, overigens geheel identieke lezing van dezelfde vertellers was de vrouw reeds zwanger van Enor, toen zij bij deze vreemde man kwam).

Enor, die na terugkomst van de jacht zijn vrouw miste, ging op zoek. Steeds haar spoor volgende kwam hij ten leste aan de verblijfplaats, waar hij zijn vrouw in bezit genomen zag door een vreemde man. Hij schoot deze dood en nam zijn vrouw mee. De kinderen liet hij achter. Deze bleven ter plaatse wonen, huwden later, vermenigvuldigden zich en vormen nu de stam der Monao.

Enor ging met zijn vrouw op de terugweg naar zijn vroeger gebied, doch bleef op de doortocht enige tijd wonen in het Koewamagebied, waar thans Piesano ligt. Daar kreeg hij twee kinderen, die hij er achterliet, toen hij verder trok. Deze twee kinderen huwden samen en hun nakomelingen vormen nu de stam der Kaowerawédj.

Enor kwam weer terug in zijn oude gebied aan de Apauwar, kreeg er vele kinderen, die thans de stam der Sasao vormen.

De taal der Sasao, Monao en Kaowerawédj is dan ook eigenlijk dezelfde. Tussen het gebied der Monao en der Kaowerawédj liggen echter veel hoge bergen en daarom is langzamerhand de taal der Monao een andere geworden dan die der Kaowerawédj. Die van de Sasao is echter dezelfde gebleven, aangezien tussen hen veel vlak land en laag bergland ligt.

Door deze terreinbeschrijving wilden vertellers kennelijk aangeven, dat door isolatie in zwaar terrein en weinig onderling contact in de loop der tijden de taal zich wijzigde.

Het is niet onwaarschijnlijk, dat dit verhaal is ontstaan uit de zucht om zichzelf te verheffen tot de stand der Monao, die door elke Kaowerawédj gevreesd en gerespecteerd worden. Deze isolatie door het terrein is echter pure fantasie: zeker is het in het gebied van de Monao zwaarder terrein dan in het oosten, doch beide kampongs van de Monao liggen nog geen dag lopen van de rivier verwijderd.

De oorsprong van verschillende stammen

Verteller: Anieboe

Nabanétj (het Opperwezen) had zijn dochter ten huwelijk gegeven aan Abietj — de zon. Toen deze bij zijn vrouw een dochter had gekregen, wilde hij ook deze — dus zijn eigen kind — huwen. Nabanétj kwam echter tussenbeide en verbood dit huwelijk, daar dat slecht was. Abietj moest zijn dochter aan een ander uithuwelijken en gaf ze toen aan zijn jongere broer Nawotj (de maan).

Abietj en de dochter van Nabanétj kregen echter nog veel meer kinderen en telkens zetten zij een paar — broer en zuster — op verschillende plaatsen op aarde neer. Deze huwden, vermenigvuldigden zich en vormden aldus de stammen der Kaowerawédj, Monao, Okwasar, enz.

Kawaro, een Okwasar, vertelde mij hetzelfde verhaal, doch dan als inleiding voor een ander verhaal, dat omtrent het ontstaan der menstruatie (zie elders).

Het ontstaan van de Kwerep

Verteller: Kamonie

Bovenstreams, in het gebied der Sieadjoe, had heel vroeger eens een man, Koteba genaamd, zijn sperma in een blad gewikkeld en dit pakketje in de Mamberamo geworpen.

Ter hoogte van Scholteneiland was een vrouw van de Aowodiewiedj aan de oever bezig met het verzamelen van hout. Zij zag het pakketje drijven, viste het op, bekeek het nieuwsgierig en stak het tussen haar lendenen en de gordelband en dacht er verder niet meer aan.

Na enige tijd werd zij echter zwanger en dat verwonderde iedereen ten zeerste, aangezien het een ongehuwde vrouw was.

Tenslotte werd het kind geboren; het bleek een zoon te zijn en zijn nakomelingen vormden de Kwerep.

Ter toelichting van deze verwondering dient, dat een niet-gehuwde vrouw, ofschoon vrij voor het geslachtsverkeer met alle mannen van de kampong, slechts hoogst zelden zwanger wordt.

Verder werd medegedeeld, dat het geslacht der Aowodiewiedj thans niet meer bestaat.

Oorsprong van de menstruatie I

Verteller: Kawaro, een jonge ca. 23-jarige Okwasarman

Nabanétj, het Opperwezen, had zijn dochter — naam onbekend —

ten huwelijk gegeven aan Abietj — de zon. De dochter was nog vrij klein en daarom gaf Nabanétj er de opdracht bij, dat hij, Abietj, niet met haar mocht cohabiteren, voordat haar borsten al groot waren en begonnen te hangen.

Abietj hield zich echter niet aan dit verbod en cohabiteerde toch met zijn te jeugdige vrouw, met het gevolg, dat er bloed uit de vagina vloeide.

Abietj maakte daarop een klein huisje en stopte zijn vrouw daarin (om haar voor Nabanétj te verbergen?).

Nabanétj vernam het geval toch en maakte zich vreselijk kwaad. Gebruik makend van soewangi doodde hij Abietj. Het lijk zette hij op de Karar (dodenstellage) en toen het vergaan was, verzamelde hij de beenderen en begroef deze in de grond.

Oorsprong van de menstruatie II

Verteller: Kamonie

Vroeger hadden de vrouwen nog geen vagina. Toen Abietj huwde — met welke vrouw was onbekend, maar niet met een dochter van Nabanétj — sneed Nabanétj met een mes de vagina in het lichaam van de vrouw.

Hij gaf vervolgens de opdracht, dat Abietj nog niet met haar mocht cohabiteren; hij hakte een stuk hout van een boom, gaf dit aan Abietj en zei: eerst als dit stuk hout geheel droog is, mag je cohabiteren.

Abietj echter hield zich niet aan dit verbod en cohabiteerde toch met de vrouw. Omdat de vers gesneden wonde nog niet geheeld was — hetgeen had moeten geschieden in de tijd, die het hout nodig had om te drogen — begon het bloed te vloeien.

Nawa = menstruatie, is kennelijk afkomstig van nawotj — de maan; dit blijkt ook uit de opvatting, dat de maan de vrouw pijnlt.

Toch is in beide verhalen sprake van de zon, die volgens andere verhalen een oudere broer is van de maan. De contradictie werd niet verklaard, vermoedelijk zijn de verhalen onvolledig. Kamonie is een bejaard man, goed op de hoogte van adat en legenden, terwijl Kawaro nog zeer jeugdig is. Mogelijk wordt het verschil in de verhalen omtrent de identiteit van de vrouw van Nabanétj verklaard door een andere lezing van het verhaal bij de Okwasar, mogelijk ook door onwetendheid van Kawaro. De tegenstrijdigheid, dat Abietj gedood werd en toch elke dag aan de hemel staat, werd niet verklaard. Van vele zijden kreeg

ik het verhaal, dat de menstruatie de pijn van de maan is; dit is kennelijk de algemene opvatting.

Er blijkt wel uit beide verhalen, dat het ontstaan der menstruatie te wijten is aan een misdrijf, aan iets verkeerd, aan het weerstreven van Nabanétj's verbod.

§ b Over het Opperwezen

Nabanétj scheidt de mensen

Verteller: Anieboe

Nabanétj en Abietj — de zon — waren vroeger beiden op aarde. Op zekere dag ging Abietj naar boven en hij zei tegen Nabanétj: kom mee. Deze wilde wel en ging een eindje mee omhoog, maar zei toen: Nee, Abietj, dat is me te hoog, ik ben bang dat mijn kinderen dood zullen vallen.

Op aandrang van Abietj liet hij zijn kinderen toen maar achter op aarde; hij zette er op verschillende plaatsen een paar neer en dat werden de mensen.

Nabanétj zelf ging daarop met Abietj mee omhoog en is verder boven gebleven.

Nabanétj en de maleo¹⁾

Verteller: Kawaro

Nabanétj was vroeger vaak op aarde. O.a. heeft hij eens aan de Ogwédj soewangi geleerd (lezing Matapa: aan de Namoenawédj). Deze leerden het aan alle stammen op de oostoever, doch niet aan die op de westoever, zodat de Monao en de Okwasar geen soewangi bedrijven.

Nabanétj ging op een goede dag naar een grote berg, waar een maleo-paar woonde. Deze maakten toen nog een nest zoals andere vogels. Nabanétj leerde hen daarop het nest maken, zoals zij dat tegenwoordig hebben (de bekende grote hopen bladeren). Nadat de maleo's daarin een groot aantal eieren hadden gelegd, nam Nabanétj ze er uit en bewaarde ze in een pierietj (emmertje van bladschede) tot er kuikens uit kwamen. Toen deze opgegroeid waren, leerde hij ook hen hoe het nieuwe nest te maken en nadat ook zij eieren hadden gelegd haalde hij ze weg. Toen hij veel eieren bij elkaar had, daalde Nabanétj van de berg af en legde overal op de wereld deze eieren neer, aldus de maleo over de gehele aarde verspreidend, zodat zij nu overal voorkomen.

¹⁾ Noot van de bew.: Maleis voor een op Nieuw-Guinea voorkomende soort boskippen.

Heel vroeger was eens een man met Nabanétj mee geweest naar diens verblijf boven en daar had hij o.a. rode vruchten te eten gekregen. Weer beneden gekomen zag zijn kameraad, dat hij rode uitwerpselen produceerde. Daarnaast gevraagd, vertelde de man, dat dit kwam door de rode vruchten, die Nabanétj hem te eten had gegeven.

De kameraad wilde die ook wel eens proeven en stelde voor, om andermaal naar het verblijf van Nabanétj te gaan. Aldus geschiedde en aan beiden gaf Nabanétj toen rode vruchten, terwijl zij een gedeelte mee naar de aarde namen en daar aanplantten.

Zodoende kwam de mensheid aan de rode vruchten — soradie — die o.a. bij de sagopap gegeten worden.

De mensen hadden vroeger geen vuur; sago, vlees enz. werden slechts in de zon gedroogd en dan gegeten, hetgeen helemaal niet lekker was.

Nabanétj zag dat, gooidde deze slechte spijzen weg en leerde de mensen hoe ze vuur moesten maken door middel van „ók” (schaafsel van bast), bamboe en steen en hoe ze daarmee hun vlees moesten braden, sagopap koken enz.

§ c Over de heilige fluiten

De kangoeroe en de fluiten I

Vertellers: Siewanomie en Torerei

Katja, een Kaowerawédj-man, ging op een goede dag op jacht. Al lopende in het bos kwam hij bij een mooie grote waringinboom, waar vele vruchtjes onder lagen en waar dus wel veel wild zou komen. Hij maakte er snel een jachthuisje, dat hem verborg voor de ogen van het wild en ging geduldig met pijl en boog op de loer liggen.

Plotseling hoorde hij hoog in de lucht een welluidend geluid. Verrast zocht hij in alle richtingen, doch zag niets. Nog vele malen hoorde hij dat geluid, doch tot zijn verwondering kon hij de oorsprong ervan maar steeds niet ontdekken.

Daar hoorde hij fluitspel op de begane grond, steeds naderkomend, en eensklaps kwam er onder de boom een kangoeroe — oewet — die op een korte bamboefluit speelde. Snel richtte de jager zijn boog en schoot, doch raakte de kangoeroe slechts licht. Door de schrik schampte diens fluit af op de tanden en spleet zijn bovenlip. Daarom hebben tot op de huidige dag alle kangoeroe's een gespleten bovenlip.

Daarop kwam de jager uit zijn huisje en richtte zijn boog opnieuw,

om nu de kangoeroe dood te schieten. Deze echter sprak: „Katja, doe dat nog niet. Straks kun je mij doden, maar eerst zal ik jou en de andere mensen enige lessen geven”. Terwijl de kangoeroe nog sprak, viel er een lange bamboefluit uit de boom. Katja nam ze op en probeerde op verschillende manieren er geluid uit te krijgen: eerst hield hij haar tegen zijn anus, toen tegen zijn navel, dan tegen de oopening. Bij de neus kwam er al een beetje geluid uit, bij de mond veel sterker.

Toen sprak de kangoeroe: „Ik zal je leren fluitspelen”, en hij leerde Katja beide fluiten bespelen en leerde hem ook enige wijsjes. Daarna gaf hij een serie voorschriften die op de kón betrekking hadden.

Zodra Katja het spel voldoende kende, doodde hij de kangoeroe en ging snel met zijn beide fluiten en de dode kangoeroe naar huis.

Thuis werd de kangoeroe geroosterd en het vlees in huis bewaard; men durfde er niet van te eten. Katja had echter totaal vergeten, dat de kangoeroe gezegd had, dat zijn vlees juist gegeten moest worden en toen dit niet geschiedde, werd de hele wereld donker; sombere wolken dreven aan het zwerk en de regen viel bij stromen, dagen lang.

Men gaf daarop iets van het vlees aan een hond te eten; en ziet, de hond overkwam niets en de zon begon een beetje te schijnen. Nadat daarop een der mannen zelf iets van het vlees gegeten had, brak eensklaps de zon stralend door en het was verder prachtig weer.

Dan werd door allen in de kón een stukje van de kangoeroe gegeten en vervolgens werd een groot feestmaal aangericht, met de rest van de kangoeroe, verder varkensvlees en sago. De vrouwen maakten dat alles klaar in een afzonderlijk huis, dat met bladeren was afgedekt, zodat zij niets van het gebeurde konden zien.

Dan werd een stukje van het vlees aan Nabanétj aangeboden, welk stukje vervolgens aan de hond werd toegeworpen, waarna het feestmaal voortgang vond.

Die ene keer mochten de vrouwen niet van de kangoeroe eten; thans is echter de kangoeroe noch voor de mannen noch voor de vrouwen verboden spijs.

De kangoeroe en de fluiten II

Verteller: Anieboe

Het verhaal werd identiek gegeven, behoudens: Het geluid dat Katja in de lucht hoorde, was afkomstig van twee door de wind tegen elkaar wrijvende bamboe's. Katja klom in de boom om bij de bamboe's te komen, doch toen hij er naar reikte, vielen ze vanzelf naar beneden.

De kangoeroe en de fluiten III

Verteller: Kawaro — een Okwasar

Het verhaal werd identiek gegeven, behalve: de kangoeroe speelde op twee fluiten, toen hij kwam aanhuppelen bij de jachthut van Katja.

Nabanétj had de order gegeven, dat de kangoeroe de fluiten moest brengen.

De kangoeroe had de order gegeven, dat de vrouwen de fluiten niet mochten zien.

Toen Katja thuis kwam, bleek dat de mannen uit de fluiten geen geluid konden krijgen.

Op een zekere dag waren de mannen op jacht en lagen de fluiten onbeheerd; de vrouwen kwamen er toen bij en probeerden het ook eens. En ziet, zij kregen er prachtig geluid uit. Toen de mannen terugkwamen en hoorden, wat er gebeurd was, werden de schuldige vrouwen op staande voet doodgepijld. Als de mannen daarop de fluiten weer ter hand namen, bleek dat ook zij er prachtig op konden blazen.

Bij dit laatste wordt opgemerkt, dat Kawaro van een andere stam is, bovendien nog jong. Mogelijk is hij niet zo goed op de hoogte geweest.

§ d *Natuurverschijnselen**Het ontstaan van een steen* I

Verteller: Kamonie

Ejêrie, een Tamátj van de boven-Wiere, ging met een kameraad op jacht. De kameraad had nogal succes, schoot enige malen een varken, doch gaf Ejêrie niets. Deze werd daar tenslotte zo boos over, dat hij wegliep en midden in de Mamberamo op een grote platte steen ging zitten.

Hij veranderde in een steen en zit er nu nog.

Deze legende slaat op de grote steen, welke vlak voor ons bivak in de Edivallen lag.

Het ontstaan van een steen II

Kanániem en Tietie, beide leden van de stam der Soeroemádj, kregen grote ruzie en vochten. Bij het gevecht stak Kanániem Tietie in de knie met zijn katja = sago-eetvork. Tietie zette zich daarop in het

water van de boven-Wiere en veranderde daar in een steen. Kanániem ging lopen in westelijke richting, tot hij aan de Mamberamo kwam, die hij tot dusverre niet gezien had. Hij vond dat een prachtig gezicht, liep er in en ging midden in de rivier zitten. Daar veranderde hij in een steen en zit er nu nog.

Deze legende slaat op de grote steen, welke iets benedenstrooms de Edivallen in de rivier ligt, vlak voor de monding van de Kenarivier (er zijn twee rivieren van die naam, o.a. een bij de Marinevallen).

COPIËERTECHNIEK VAN DECORATIEMOTIEVEN

Het is misschien nuttig mijn ervaringen met het vervaardigen der tekeningen hier vast te leggen.

Eerst werden afdrukken van de tekeningen gemaakt en wel als volgt: gewoon blanco papier werd over de tekening strak getrokken, waarna met een potlood het geheel werd ingewreven.

Het gewone modelpapier is daarvoor zeer geschikt, het is dun genoeg en toch sterk. Men gebruikt het beste een HB-potlood; zachtere soorten vullen te gemakkelijk fijne lijnen, terwijl te hard potlood een flauwe afdruk geeft. Na afloop kan men zo nodig de tekening nog wat aanvullen en abusievelijk opengebleven plekken bijwerken.

Het is dus op deze wijze ook zeer gemakkelijk de bewerking in vele stadia vast te leggen; men neemt de artist steeds het voorwerp af, als hij aan een nieuw motief bezig is, en maakt een afdruk.

Men dient echter maatregelen te nemen, om hem te kalmeren; op de duur wordt hij razend. Als men hem uitlegt, wat de bedoeling is, lukt het gewoonlijk wel.

Van aldus gemaakte en eventueel wat opgewerkte afdrukken maakt men nu afdrukken op fotografisch papier, eenvoudig door de potloodafdruk met de beeldzijde te leggen tegen de gelatinezijde van het fotopapier. Als het oorspronkelijk gebruikte papier maar dun genoeg is, lukt dat zonder bezwaar met slechts korte belichtingstijden. Men dient echter contrastpapier te gebruiken en in hardwerkende ontwikkelaar te ontwikkelen.

Op deze nieuwe afdruk krijgt men nu het beeld weer in positief, m.a.w. wat gegrift was op het voorwerp, komt nu in zwarte lijnen. Daar het potloodbeeld flauw was, gaat men nu de lijnen op de afdruk overtekenen met oostindische inkt, waarbij men zo mogelijk het origineel naast zich moet leggen.

Als de inkt droog is, legt men het beeld in een bleekbad — elk fotografisch bleekbad is goed — en bleekt zodoende alles weg, behalve het inktbeeld.

Wil men witdrukken maken, dan legt men over deze tekening een vel kalkeerlinnen en tekent het beeld nauwkeurig over. Voor cliché's is het eerste beeld in inkt ruim voldoende. Wil men fotografische afdrukken maken, dan maakt men voor kleine tekeningen met voordeel eerst een negatief op film of glasplaat en kan dan onbeperkt afdrukken.

Zijn de tekeningen te groot, dan kan men het papier zelf zeer goed transparant maken. Van deze transparant maakt men een negatief, dat men opnieuw transparant maakt, waarna men er eveneens een onbeperkt aantal afdrukken van kan vervaardigen. Als men maar steeds contrastpapier en hardwerkende ontwikkelaar gebruikt, verliest het beeld niet aan kracht. Deze methode verdient de voorkeur, als men er prijs op stelt, zo weinig mogelijk aan details te verliezen. Bij elke overtekening, hoe nauwkeurig ook uitgevoerd, gaat iets verloren. Het transparant maken kan men doen door inwrijven met een mengsel van 100 cc terpentijnolie — 30 gram gewone hars in poeder — 30 gram gumelemie — 15 gram vaste paraffine. Men kookt dit mengsel, roert tot alles is opgelost en giet er dan nog 80 cc terpentijnolie bij.

Vóór de behandeling droogt men het beeld goed en wrijft dan met een watje de achterzijde van het beeld in met deze vernis.

Men laat drogen en herhaalt deze bewerking nog twee of driemaal. Het beeld wordt zo doorzichtig als glas en blijft dit. Ook de fijnste details zullen scherp afgedrukt worden.

WOORDENLIJST VAN HET KAOWERAWEDJ ¹⁾

UITSPRAAK

á — als in „gaan”	e — als in „weg”
a — als in „had”	ê — als in „de”
o — als in „pot”	é — als in „geven”
ó — als in „lopen”	

„h” en „s” gebruikt de Kaowerawedj afwisselend; zo ook „p” en „b”.

A.

aangezicht, *nipie*.
 aansteken (v. tabak b.v.), *otawasienêm*,
sienem, *ôhohienêm*.
 aardbeving, *esjioe enienienêboi*.
 aarde, grond, *esjioe*.
 aardstorting, *ségêr*.
 achillespees, *tak*.
 achterpoot, *teniebienêm*.
 achterste, *pantat*, *moedies*.
 achterste, laatste van een rij, *émowa-*
diena.
 achtersteven van een prauw, *em*.
 achterzijde van een huis, *em*.
 achterzijde (b.v. van een huis, als
 richting), *arietané bokao*.
 adem, *oenjéw*.
 afbreken, *nadiedjin*.
 afnemende maan, *atjábonoem nawotj*.
 al, reeds, *soedah*, *énó*.
 alles, *kwaom*.
 amuletten, vele soorten; zie Hoofd-
 stuk VII § 7.
 ander, *tétár*.
 ander (een — mens), *ána tétára*.
 anus, *motienj*.
 Apauwar, *pauwar*.
 arm (z. nmw.), *piédjék*.
 armband (rotan), *tatagoen*.

armband (rotan soorten), *amai*, *awo-*
wararies, *háratiem*, *hatiebótátj*,
ietjiegosán, *kworieries*, *nenarie*,
oewariejamai, *tjetjen*.
as, *moerarêm*, *marak*.
 atlaswervel, ook: *nek*, *boton*.
 avond = *malam*, *tjen*.
 avondster, *agonjienjátj*.

B.

baai (emmertje), *piérietj*, of: *kanowar*,
 alg. *tebietj*.
 baard, *mesiehien*.
 bamboe-soorten, *pesai*, *kagepar*, *naba-*
tes, *oebjen*, *atoer*, *éra*, *éda*, *aman*,
arowa.
 bamboekoker (voor kalk), *moerápon*.
 bandjir, *ébitj*.
 bang, *ina*.
 bang (niet — zijn), *ienokwai*, *ejie-*
naok.
 baren, bevallen, *tjabahararie*.
 bedorven (van eetwaren), *toratjabao*.
 bedriegen, *soesoebatj*.
 beekje, *pietao momotjêrak*.
 been = *dij*, *ietj*.
 been = *toelang*, *gak*, *kak*.
 beer = zie bij varken.

¹⁾ In verband met de onbekendheid van de taal wordt deze woordenlijst weergegeven in de spelling van Van Eechoud zelf. (De bew.).

behoefte doen, mietja.
 berg (hoge berg), apoeroem.
 beschaamd, esêrêrietjao.
 betoel, juist, zo is het, esarona.
 bil, epar, ebar.
 binden (met touw enz.), tjaowienêm.
 blad, tátj.
 blaffen, okwoban.
 blank = wit, kalêm.
 blauw, iesiekoenoe.
 blazen, oemerim.
 bliksem (zichtbaar), *eleloe, ereroe*.
 bliksem (geluid), *tanane*.
 bloed, sátj.
 bloedzuiger, tjerietj.
 boktor (grote soort), *iegagei*.
 boog, tabat.
 boog (pees van de —), *sasaboen*.
 boog (reservepees van de —), *iebie-*
niem.
 boog (lus van de boogpees), *takanam*.
 boog (pluim van de lus), *siesiejanem*.
 boog (bovenste deel van —), *kwátê-*
nêm, abienêm.
 boog (onderste deel van —), *moedie*.
 boog (middengedeelte van —), *ebienj*.
 boog (beide uiteinden van —), *otie-*
niem.
 boog (rotanring om — die pees vast-
 houdt), *nagabónoem*.
 boomsoorten, zie staat.
 boomonderdelen, wortels, moedies,
 plankwortels, *ebienem, stamgedeelte,*
tiem, stamgedeelte vlak onder de
vertakkingen, tabjien, vork, ambje-
gênem, tak, tabêrêm.
 boos, kagar, gagar.
 boot, prauw, kwár.
 borst (man), *tabjien*.
 borst (vrouw), *mem*.
 borstbeen, *tabjegak*.
 bos (als grond), *esjioe*.
 bovenarm, *pan*.
 brandhout, *kwaran*.
 breed = ver, *pidjoem*.
 breken, *nádiedjin*.
 broer (jongere —), *natjied*.
 broer (oudere —), *ák, ákêm*.
 brug, *kakarakwa*.
 buidel (van buideldieren), *asiejem,*
ogweniem.
 buik (uitwendig), *oekoem*.
 buik (inwendig), *ebies, ebienj*.

buikgordel, *kaniew*.
 buikpijn, *iebiebieda*.
 bijl, *kasiejám, taboem*.
 bijten, *kabérie*.

C.

cascado, *orok, orogokwan*.
 cassave, *piebit*.
 cassavesoorten, *ediehan piebit, omonie*
piebit, koewahie piebit.
 casuaris, *kames*.
 casuarisbot, *kamegak*.
 casuarishaar, *kamien*.
 clitoris, *másêm*.
 coïtus (bij mens en dier), *potém*.

D.

daar, *ginds, aranonoë*.
 dag, *abietj*.
 dag (een —), *abietjabietj*.
 daglicht (morgen), *anies*.
 dakbedekking (slechts atap), *sietj,*
namótatj.
 dakspaar, *tietjêrie*.
 damar, *sao*.
 damarboom, *sao*.
 dansen, *pánêm*.
 darmen, *obienj, ebies*.
 denken, *kwatiesosês*.
 deur, *poekwov*.
 dicht (van oog), *átaniem*.
 dicht (gesloten ogen), *noekwátaniem*.
 dichtbij, *tawanamona, bietjêrak*.
 diep, *otj*.
 dik, *mobjátj*.
 djangan, *niet doen, kejaris*.
 dochter, *emajetj*.
 dode (lijk), *ana tjábêgoer, piejes*.
 doden (van mensen), *etatjienêm*.
 (van varkens), *naniesawatjien*.
 (van casuaris), *kamehawátatjien*.
 (van paradijvogels), *kadjietanawa-*
tatjien.
 dodenfeest, *karameme — enanárie*.
 dodenstelling, *karar*.
 doen alsof, *anetê, kájabám*.
 donder, *edies*.
 donker, *tjien, tjienona*.
 dood, *tjábêgoer, koram*.

dood (zich — houden), *tjábêgoera-*
nettê, ketákoera.

doorn van sagonerf, *atéman.*

doorsteken (van neusvleugels), *tichanem.*

(van neustussenschot), *tichanem.*

(van oorlel), *taowagoroem.*

doorp, *tamaj.*

draad (= touw), *tjao.*

draagnet soorten, *taokwa, taokwanen,*
poroe, ararán.

dragen,

drie, *iesienietj.*

drinken, *pénêm.*

droge tijd, *oroeok.*

dromen, *enies.*

dronken, *ekoerátie.*

duim, *kwá mabarai.*

Duiveneiland, *tánomie.*

duizendpoot, *kwaten.*

dij, *méjoek.*

E.

echtgenoot, *adjawa.*

echtgenote, *oewádj, énj, és.*

echtgenote (mede-), *ánamonoem.*

Edivallen, *sádja, sadjaja.*

een, *abietj, abêtjagiet.*

eend, *kerek.*

ei, *ienêm.*

eiland (in rivier), *mamanies.*

elleboog, *tarobian.*

emmertje (van bladschede),

emmertje — soorten, *pirietj.*

enkel (lichaamsdeel), *tenenoek.*

er zijn, *bajona, mena.*

er niet zijn, *bairak, mbairak.*

eten, *nanam.*

eten (vlees), *agonêm.*

F.

faeces, *mietja.*

feest (doden-), *karameme-enandrie.*

fluit (heilige-), *asár.*

fluiten met de lippen, *mobarêrao.*

G.

gaan (weg-), *anoes.*

gaar, *tjababatárie.*

gaba², *kat.*

gapen, *mónies.*

garnaalsoorten, *kwádj, iesieja.*

gebeente, *kak.*

geen, niet, *bairak, mbairak.*

gek (voor de — houden), *kájabám.*

geleding (van bamboe), *piepieniem.*

geleding (knopje bij — van bamboe),
nóm.

geven, *néritj.*

gezicht, *niepie.*

gezwollen, *owowbókarié.*

ginds, *arananoé.*

gisteren, *owobabatamién, owobaba-*
tienowe.

goed, *ezamas.*

goed (van karakter), *aibêsesama.*

golf (in rivier), *bók.*

gooien (weggooien), *ndoeckenátj.*

graven, *náj.*

grond, *esjioe.*

groot (zwaar, krachtig van mensen),
mobjátj.

groot (een — e kerel), *ana mobjátj.*

groot (ver), *pietjoem.*

grootmoeder, *ábja.*

grootvader, *tatebor.*

grijsaard, *abetjas.*

gij, a, ao.

H.

haar (geen algemene naam),

haar (borst-), *tabie-ie.*

(hoofd-), *niérietj.*

(schaam-), *tasie-ie.*

(handen-), *okwahie.*

(baard-), *mesichie.*

hagedis (algemene naam), *kopár.*

hagedissoorten (op het land levend),

merie, kabasen, komátj.

(in water levend), *kwés, koren,*

aganao.

halen, *tjabanorietj.*

hals, *nekaän.*

hand, *tadjen.*

hand (rechter-), *kwétám.*

(linker-), *tátjám.*

handpalm, tadjoekoen.
 hard (van hout enz.), *kakanówienja*.
 hard = luid van spreken, *abérowe*.
 hart, oemoem.
 Havikeiland, Bagoedja.
 hecht (van mes), *tietêm*.
 heden = vandaag, *mbabietj*, *mbabietj-émpo*.
 heet, *papahama*, *bébêsêm*, *mébébês*.
 helder, *djernih*, *tetjietj*.
 hersenen, *kwák*.
 hiel, *tenémoeris*.
 hier, *mana*, *mbemana*.
 hoe heet dat?, *abéndja*.
 hoesten, *karasiejánie*, *kasiejónam*.
 hoeveel, *kwárock*.
 hond, *okwa*.
 hond (teef), *okwa és*.
 honger, *ebies*.
 hoofd, *napar*, *nabar*, *nabarêm*.
 hoofdhaar, *nierietj*.
 hoofdpijn, *nabaraopieda*.
 hoog = ver, *piedjao*.
 horen, *edjántik*.
 hout, *ietj*.
 houtskool, *homodjien*.
 huid (van mens, dier), *koerakora*.
 (van varken), *manakoera*.
 (schil van bomen, vruchten), *korim*.
 (bruine —), *kolietj*.
 (lichte, roodachtige —, gewoonlijk van cascado), *koloenokam*.
 huilen, wenen, *neboek*.
 huis, *tjioe*.
 buis (mannen-), *kón*.
 (fluiten-), *asartjioe*.
 (menstruatie-), *nawatjioe*.
 (voorzijde van —), *matané*, *matané-bokao*.
 (achterzijde van —), *ietané*, *arietané*, *bokao*.
 (zijanten van —), *niebieniém* (bokao).
 (naar — gaan, poelang), *tjám*.
 hurken, *somoekoekoer*.
 huwen, *dim*, *lim*.
 hij, *mba*, *aroebja*.

I.

ik, *em*.
 ingewanden, *ebies*, *ebienj*.

J.

ja, *em*, *énó*.
 jagen op varkens, *tjebietatébiesjóm*.
 jong (van jaren), *kéju*, *pairiem*.
 jongen, *enénámoer*.
 juist, betoel, *esarona*.
 jukboog, *kwétao*.
 jij, *ám*.

K.

kaak, *oemen*.
 kaal, *nieriedjêrak*, *bararêm*.
 (van bomen), *bennaniem*.
 kakatoea (witte), *bagoedj*.
 (zwarte), *awéhie*.
 kalk (voor de pruim), *oemoerietj*.
 kampong, *tamaj*, *tar*.
 kangoeroe (dorcopsis), *oewet*.
 (boom-), *sabja*.
 kapot, *tjametagabo*.
 kasbi, *soemoenie*.
 keel, *batjään*.
 kies, *kwanieniém*, *kwatietj*.
 (tand), *kwan*.
 kiespijn, *kwanóbieda*.
 kin, *metietj*.
 kind, *nenamoer*.
 (kleinkind), *makanan*.
 klapper, *erátj*, *warétj*.
 klein, *momotjêrak*.
 kleinkind, *makanan*.
 klimmen (op een berg), *memen*.
 knevel, *mehie*.
 knie, *somoén*.
 knopentouw, *kon*.
 Koekoendoeri (rivier), *Siejama*.
 koeskoes, *karés*.
 koker (kalk-), *moerápon*.
 komen, *tjóm*.
 komen (bij iemand —), *oewaworim*.
 kort (van gestalte), *totoboroem*.
 koud, *kakanoem*, *kakanoewa*.
 krokodil, *tjiedém*.
 kroonduif, *maries*.
 kuit, *aboetao*.
 kust, *poetier*.
 kwaad (= boos, slecht), *kagar*, *gagar*.
 kijken, *oewárim*.

L.

laag (rendah) = kort, dichtbij, tawamamona.
 lachen, *semietj*.
 land = grond, *esjioe*.
 lang = ver, *pietjao*, *pietjoem*.
 langzaam (— lopen), *kakaworawe*.
 lekker, *papanietjies*.
 lelijk, *kaimêrêm*.
 (niet —), *kaimariejê*.
 lever, *enoem*.
 libel, *piehiedotai*.
 lip, *moen*, *mon*.
 litteken, *bónêt*.
 lopen, *tenanienátj*.
 (hard —), *tetare*, *naniénátj*.
 lui, *kakanówao*.
 luid (van spreken), *abêrowe*.
 luis, *piese*.
 lijk, *piejes*, *oewarietj*, *ana tjábegoer*.
 lijkenstellage, *karar*.

M.

maag, *okoemoem*.
 maan, *nawotj*.
 maanstanden,
 volle maan, *tjábêtêrâriebow nawotj*.
 nieuwe maan, *pajedjjeapatapoen*.
 afnemende maan, *atjábonoem nawotj*.
 Mamberamo, *tjierie*.
 man, *áná*.
 mannenhuis, *kón*.
 Marinevallen, Kanamoedies = monding Kanarivier of kanamien (= grote steen ter plaatse).
 mati besar = dood, *tjábêgoer*.
 mati sedikit = ziek, *maroembêgoer*.
 meisje (huwbaar, doch ongehuwd), *kapao*, *beretiêm*.
 melk, *mim*, *miew*.
 mens (manoesia), *áná*.
 menstruatie, *náwá*.
 menstruatiebloed, *náwosátj*.
 mes, *nókotj*, *sasiáma*.
 (scherp van —), *etênêm*.
 (rug van —), *kosanêm*.
 (punt van —), *ém*.
 (hecht van —), *tietêm*.

middag (tengah hari), *nabêrowemana*.
 nápan.
 middelste (van een rij), *maniejébaniet*.
 mier, *ames*.
 milt, *tetewarak*.
 moeder, *mája*.
 moeite, *bájaharak*.
 mond, *mao*.
 monding van rivier, *mienjao*, *moedj*.
 mooi, *ezamas*.
 morgen (volgende dag), *aroebjabiedjêro* (?).
 morgen van den dag, *anies*.
 morgenster, *agotjow*.
 muis (buidelrat) soort, *soboek*.
 muskiet, *atjien*.

N.

naakt, *oejakêm*.
 naald (benen —), *pietêr*.
 naam, *boekwien*.
 nacht, *tjien*.
 nagel, *tábie*.
 namiddag, *onobatjaboen*.
 nat (van kleren), *tietiebenow*.
 navelstreng, *oroem*.
 nek, *boton*.
 nerf (grote blad— van sago), *atewáren*.
 (kleine blad— van sago), *kasiênêm*.
 (grote blad— van klapper), *bieriem*.
 neus, *ók*.
 neusbeen, *ókahatar*.
 neusdoorsteken (algemeen), *ator*.
 neusgat, *ónoekoer*.
 neuspen horizontaal, *óbied*.
 verticaal, *óbjám*.
 neustussenschot, *ómemes*.
 neusvleugel, *ó mónao*.
 neusvleugeldoorboring, *oegbám*.
 niboeng, *pierietj*.
 nier, *tienoem*.
 niets meer, *op*, *bairak*.
 niezen, *asabai*.

O

oksel, *takwan*.

okselharen, *taborokwien*.
 omheining, *ediem*.
 onaneren van vrouwen, *harabajie*.
 onderarm, *iesietat*.
 onderkaak, *oemen*.
 onderkaakgewricht, *megak megagatétj*.
 onderste oogkasrand, *nokkak*.
 ondiep, *otjêda*.
 ongaar, onrijp, *kétabobatárie*.
 oog, *nok*.
 oogharen, *nokwie, nokapétj*.
 ooglid, *nokóra*.
 oor, *moera*.
 oorlel, *moera* (geen afz. naam).
 oopening, *moeranoekoer*.
 oorpijn, *moerabieda*.
 op, *habis, bairak*.
 opperarmbeen, *pan*.
 opstaan, *tjiebit*.
 oud van jaren, *pairiem*.
 overmorgen, *owobabietj*.
 oversteken van een bergrug, *aibiedis*.
 overzijde van rivier, *aroetáné*.

P.

pad, *tjákoer*.
 pagaai, *anakwén*.
 pagaaien, *nagoewen, iesám*.
 paling, *kosiejara*.
 papaja, *tjaraweka, tjarapiet*.
 para², *tarietj*.
 parang, *kapmes, nagares*.
 pees (zie bij boog).
 penis, *tao, tóm*.
 penis in erectie, *etóm, kaowar, kawóm*.
 pinang, *oewáren*.
 pink, *kerin*.
 pisang, *kwám*.
 pisangsoorten, *anatjiem kwám*,
   ondjiet kwám, boraj kwám, kajoj
   kwám, kaowiejám kwám, kowiejaj
   kwám, kweta kwám, megatawan
   kwám, obóbêrao kwám, oewiejeho
   kwám, ómamat kwám, serao kwám,
   soewat kwám, tatowájis kwám,
   témar kwám.
 pisblaas, *ienoek*.
 pissen, *eseroek*.
 placenta, *niekam*.

poepen, *mietja*.
 poffen, *koetjerahietj*.
 pols, *tananarómiedjie*.
 poot van een vogel, *tenebieniém*.
 pot (aarden —), *tétátj*.
 prauw, *kwár*.
   (voorstevan van —), *nabarem*.
   (achterstevan van —), *ém*.
   (zijkanten van —), *ebienj, manie*.
 pruim (tabaks-), *métán*.
 pijl, *otoek*.
 pijn, *bieda, pieda*.

R.

regen, *on*.
 regenboog, *ietj*.
 regentijd, *onêsen*.
 rib, *tímar*.
 richtingen:
   overzijde van rivier, *aroetáné*.
   stroomafwaarts, *atera*.
   stroomopwaarts, *ótoeroe, matoeroe*.
 rivier = water, *pietao*.
 roeispaan, *anakwén*.
 roeien, *nagoewen, iesám*.
 Rombebaimeer, *Sawan*.
 rood, *nokanam*.
 rook, *hienéw, henéw*.
 rotansoorten, *abja, amematj, atoe-*
   riedjen, ebera, manjak, niebietar,
   ogogwien, oeroen, pébadjoé, pietoe-
   wék, sasaboen, siedoedja, soegwie, ta-
   goen, tjanies? = tiedies.
 rouwkapje (voor weduwen), *soegwier*.
 rug, *kosan, gosan, gosaän*.
 rug van een mes, *kosaném*.

S.

sagopaln, *namoek*.
 sagopap, *namoek*.
 sago (mentah), *panew*.
 sago bakken, *tietanítj, panew, iedim*.
 sagostelling voor wassing, *iedjênitj*.
 schaamdeel vrouw, *ienies, kán*.
 schaamharen, *tasien*.
 schaamlap man, *sesêgêr*.
 schaamlap vrouw, *étj, nawétj, bónietj*.
 schaduw (eigen —), *kaow*.

schedel = hoofd, *nabar*.
 schildpadsoorten, *pasoen*, *piejedjies*.
 schillen (w.w.), *sabarim*.
 Scholteneiland, *Keriedjie*.
 schors (boom-), *orokam*.
 schouder, *epoen*.
 schouderblad, *pietj*.
 schreien, huilen, *neboek*.
 schurft (cascado), *orogokwan*, *orok*.
 sereh, *biejawa*.
 signaalhoorn van bamboe, *pies*.
 sirih, *pagárie*.
 slangensoorten, *asadja*, *ebot*, *jaowiesie*,
     kómaje, *kwémare*, *mogoen*, *noepiet*,
     nokobiejánan, *pagora*, *pasawiedja*,
     pagowa, *sagênan*, *siedjienátj*, *sopies*,
     sotopai, *tamietiegwa*, *tanjao*.
 slapen, *noekwám*.
 slecht, *kaimérêm*.
     (van karakter = hati beba), *aibê-*
     gemaramán, *ebiegagar*.
 sleutelbeen, *tjeréj*.
 slikken, *tábanám*.
 snavel, *ótomonoem*.
 snor, *oegwasien*.
 soewangi, *tsjiedabétj*, *tjiedabétj*.
 speeksel, *kéw*.
 sperma, *teris*.
 spiegelbeeld (in water, in oog), *kaow*.
 springen, *tomotietjám*.
 sprinkhaansoorten, *kokop*, *kwamew*,
     tjiet.
 staan, *kakaniebiet*.
 staart van vogel, *mohénem*.
 staart (kunst- als versiering), *saran*.
 stam van boom: boventak, *tabjien*.
     ondertak, *tiem*.
 steen (rolsteen), *kaowie*.
 steensoorten, *erek*, *kórátj*, *obogar*,
     oewám, *tjiebiemietja*, *tok*, *ton*.
 stelen, *pagawataparie*.
 stellage, *para*², *tárietj*.
 ster, *tjoemêta*.
     (morgen-), *agotjow*.
     (avond-), *agonjienjátj*.
 sterk, krachtig, *metagawét*, *bebêtêm*.
 straks (— zal ik komen), *pojo*
     (— *emêroehtëjóm*).
 stroomafwaarts, *atera*, *iedóm*.
 stroomopwaarts, *ótoeroe*, *matoeroe*.
 stropen = villen, *sabarim*.
 stuk, kapot, *tjamêtagabo*.
 suikerriet, *asoem*.

T.

tabak, *saboka*, *sawoka*.
 tak, *tábêrêm*.
 tand, *kwan*.
 Tandjoeng Pandjang, *aséparie*.
 teen (grote —), *tenênabar*.
     (kleine —), *kerin*.
 tepel, *ménoek*.
 testikel, *etj*, *em*.
 tien, *tadjêrak*.
 tjitjak, *oewanjao*.
 tong, *mén*.
 touw, *tjao*.
 trom, *saowie*, *tjie-esietj*.
     (trommelzijde van —), *moedie*.
     (achterkant van —), *mom*.
     (handvat van —), *tám*.
 tuin, *makan*.
 twee, *nienietj*, *nienietjano* (= 1 paar).
 tweeling, *nenebanietiet*, *nieniedjênên*.
 twintig, *tadjerak*, *tenedjerak* (= alle
     vingers en tenen).

U.

uit (van vuur), (*séra*) *tjamókoerdjtj*.
 uitspansel, *onies*.
 urine, *esêroek*.

V.

vader, *ntáta*.
 vagina, *ienies*, *kán*, *kwómaharienje*.
 vallen, *iedieóm*.
 vandaag, *babietj*, *babietjêmpo*.
 varenplantsoorten, *háworen*, *madjie*.
 varken (wild), *tjiebietj*, *nanies*.
     (*tam*), *tjoebietj*.
     (zeug), *tjiebietjówés*.
     (beer), *abétj*.
     (big), *tjiebietjienenámoer*, *tjie-*
     bietjenan.
     (big, nog gestreept), *kwádjie*.
     (wit), *kwáná*.
     (zwart), *tjieeme*.
 vasthouden (iets —), *oewám*.
 veel, *tétênêheja*, *kwáw*.
 ver = lang, *piedjoem*.
 verhalen, *banám*.
 verlegen, *esêrietjao*, *esêderietjao*.

vermoeid, tienjobobas.
 versieren (met muizentand), *kwédejém*.
 versiering (met muizentand), *otokoe-*
ren.
 (met mes gesneden), *kagajém*.
 vier, *manamarien*, *manamano* (± 2
 paar).
 villen, *sabarin*.
 vinger, *kwa*.
 vissoorten:
 paling, *kosiejár*.
 ikan sembilang, *nebiesies*, *kóka*,
patégamdtj.
 ikan gaboos, *kwanet*.
 een soort oneetbare paling, *oeisotj*,
hietie, *érér*, *potar*, *poebin*, *agones*.
 vlakke (tanah rata), *poenies*.
 vleugel van een vogel, *aretém*.
 vlindersoorten, *agoemáwa*, *tjómana-*
noek.
 voet, *teniedjén*, *teniedj*.
 voetzool, *ienedjekoem*, *tenebies*.
 vogelsoorten, zie staat.
 voorhoofd, *niebien*.
 voorpoot, *tadjênem*.
 voorste van een rij, voorop, *nabara-*
bame.
 voorzijde (b.v. van een huis als rich-
 ting), *matané bokao*.
 vork (eet-), *kátja*.
 vork (van boom), *ambjégêném*.
 vriend, *tjao*.
 vroeger = heel veel vroeger, tempo
 doeloe, *mówátj*.
 vroeger = niet zo lang geleden (in
 het voorbeeld: 2 jaren), *paidowá-*
woné.
 vrouw, *és*.
 vuur, *ser*, *her*.
 vuurvlieg, *tjoeméta*.
 vijand, *ánagagar*.
 vijf, *baros*.

W.

waar, *kwatêrakoek*, *kwatiedagoek*.
 wang, *metie*.
 warm (van voorwerpen), *bawasan*,
pabahan, *bébésém*, *abadjieten*.
 warm (van klimaat), *abadjietên* (niet
bébésém).

water, *pietao*.
 water (hoog —), *seboen*.
 (laag —), *tjár*.
 (snelstromend —), *bebetém*.
 (snelstromend, woest —), (ajer
 marah-marah), *pietao kagaram*.
 weduwe, *saméra*, *samiera*.
 weduwnaar, *iesiejao*.
 weg, pad, *tjakoer*.
 weggaan, *anoes*.
 weggagen, *newoeries*.
 weinig, maroem, *tjamároem*, *abêrasé-*
rak.
 wenkbrauwen, *nokapetj*.
 weten, *tóm*.
 wie (— is dat), *atênienaboekwin*.
 wil (ik — wel), *esarona*, *esaras*.
 (ik — niet), *merekao*, *merekakoe*.
 wind, *esók*.
 wit, *kalém*.
 wolk, *ienjarém*.
 wonde, *tapar*.
 wortel (van boom), *moedies*.
 wij, *nónéba*, *nóna*.
 wijsvinger, *omoriédieném*.

Z.

zee, *makatie*.
 ziek = pijn, *pieda*.
 = mati sedikit, *maroembêgoer*.
 ziel, *kaow*.
 zien, *oewarim*.
 zingen, *séwon*.
 (luid —), *séwon aweboráwe*.
 zitten, *emêtjaboen*.
 hurkend, *somoekoekoer*.
 zon, *abietj*.
 zoon, *anenámoer*.
 zuigeling, *poseokam*.
 zuster (jongere —), *nátjied*.
 (oudere —), *ák*.
 zwak (slap, futloos), *ekwore tjabao*,
poponoem, *metagakwararém*.
 zwanger, *kóm*.
 zweet, *sónóbidka*.
 zij, *aroebjawa*.
 zijkant (b.v. een huis, als richting),
mebie niem bokao.
 zijn (er —), *bajena*, *mena*.
 (er niet —), *bairak*, *mbairak*.

ZINNEN EN UITDRUKKINGEN IN DE KAOWERAWEDJ-TAAL

goede vriend
 slechte vriend
 een lang mens
 een kort mens
 een zwaar gebouwd mens
 een tenger gebouwd mens
 een kort, zwaar gebouwd mens
 een lang, mager mens
 een kleine steen
 een grote steen
 een lange fluit
 een korte fluit
 de zee is ver
 het bivak is dichtbij
 waar is jouw kampong?
 waar is Jakob?
 waar is hij?
 waar is het? (iets dat zoek is)
 waar zijn de Tjoemetamensen?
 waar is je tuin?
 deze zijde van de Mamberamo
 gene zijde van de Mamberamo

Vallen

ik val
 jij valt
 hij valt

Weggaan

ik ga
 jij gaat
 hij gaat
 wij gaan
 jullie gaan
 2 mensen gaan weg
 morgenvroeg gaat hij weg
 ga weg (imper.)

tjao ezamas
 tjao kaimêrêm
 ana kakabietjao
 ana totoboroem
 ana mobjátj
 ana momotjêrak
 ana totoboroem mobjátj
 ana kakabietjao momotjêrak
 omoei momotjêrak
 omoei mobjátj
 asára pietjoem
 asára totoboroem
 makatie pietjoem
 bivak bietjêrak
 atamajó kwatiedagoek
 Jakob kwatiedagoek
 mbatiemana
 mbatiemana
 ana tjoemêta kwatiedagoek
 amakanó kwatiedagoek
 ieberêmetjerie
 arabenêmetoeroe

edjiedieóm
 aonobiedieóm
 aroebjanobiedieóm

etjos
 ános
 aroebjanos, mbagéjos, abêgéjos,
 aroebjagéos
 tjeros, aba-iedjeros, abetjiejanos
 naboetjeros
 nénanóm
 aroebja aniesewedjos, aroebja
 anieseweradjos
 nos

Brengen

ik breng
jij brengt
hij brengt

edjonet, tjonet
anonet
aroebjononet

Zingen

ik zing
jij zingt
hij zingt
heden zing ik

esewon
asewon
aroebjasewon, mbasewon
mbabietjehéwonahi

Komen

ik kom
jij komt
hij komt
wij komen
zij komen (orang banjak)
kom allemaal hier
ik kom als het donker is
straks zal ik komen
morgen kom ik
morgen kom ik niet
straks kom ik niet

etjóm
atjóm
aroebjatjóm, mbatjóm
esoekwewabóm
anekwawéwabóm
abênabároematjoewabóm
etjienomoeroebatjóm
pojo emêroebátjóm
aniesewaretetjóm
aniesekwadjietjóm
pojo kwadjietjóm

Drinken

ik drink
jij drinkt
hij drinkt

ik heb al gedronken
straks zal ik water drinken
hij heeft al gedronken
heb jij al gedronken?

edjapénêm, edjapén
anapén, anapénêm
aroebjapénêm (aroebjapén zou
fout zijn)
edjapapén
pojo epietao epénêmoé
aroebjatjapapén
adjatjapapén

Hoesten

ik hoest
jij hoest
hij hoest

ebakasiejánam
akasiejánam
aroebjakasiejánam

Honger hebben

ik heb honger
hij heeft honger
toean dokter heeft honger

ebiesiejao, ebiesagó
aroebjabiesiejao
toean dokter ebiesiejao

Eten

ik eet papeda
hij eet papeda

etjenanáries, enamoekwonanem
aroebjanamoekwopanem

wij eten papeda
 ik eet kasbi
 ik eet varkensvlees
 ik eet masie
 ik eet panew (sago mentah)
 ik heb al gegeten
 ik heb al sago gegeten
 ik eet heden
 Nabanetj, wil dit vlees opeten

nenenamoekwenanárie
 ehoemoeniejietjênan
 etjiezietjohogonem
 emahawonanem
 epánéwohonanem
 énotjábanem
 etjábananáries
 mbabietjêmananê
 nabanetjo naniese mogono
 motera

Opstaan

ik sta op
 jij staat op
 hij staat op

edjiezietj
 aniebietj, aniebietjê
 aroebja iebietj, aroebja iebietjê

Gapen

Siewanomie gaapt

Siewanomie omoniehora

Stelen

ik steel

edjetabanétj

Naar huis gaan

ik ga naar huis
 heden gaan de mensen naar huis

edjatjátj
 mbabietjên mbarabatjátj

sierwerk met muizentand
 weg, pad
 reeds opgeschreven (van mij gezegd)
 wat is dat?
 wie is dat?

otoek koer en
 tja koer
 tja koer eje
 abanája
 atêniénaboekwin, oebêriem
 boekwin

wie is dat? (over wie heb je het)
 mijn naam is Siewanomie
 dat heeft geen naam
 hij kreeg zijn naam (ikoet nama)
 wat is hij voor iemand? (welke
 bangsa)

niedokokêne
 agoedjâwakwin Siewanomie
 mbánébairak
 éham
 pariepietetêtjen

verzoeken tabak
 prauw hier (imper.)
 hoeveel vrouwen heeft Tjakoera?
 hoeveel pijlen heeft Tjakoera?
 1 mens
 2 mensen
 Eratje is (al) lelijk
 Oejaka is (al) zwanger

sawoka ietjiejem
 kwaratabóme
 Tjakoera éso kwaroek
 Tjakoera otoek kwáw
 anabietj
 anawanienietj
 Eratje kaimêramóna
 Oejake kómóna

reeds bevallen	tjabahararie
nog niet bevallen	kétabahararie
Waraje beviel het laatst	Waraje emajétiejowe
Sanarie is (al) dood	Sánarie tjábégoer
Oejake leeft nog	Oejake onobamonoen
pas gehuwd	paidarietjé
wij gaan ginds mensen doden	niebatetétjiené
het vuur is uit	séra tjamokoerátj
het vuur aanblazen	séra oemerim
breng pijlen mee	otoekwonétêm
het touw vastbinden	tjaowe taowienêm
leg het in de zon	abietjábêra
gooi de pijl maar weg	nátoekoenátj
een beer (varken) doden	abétjáawatatjien
een zeug doden	tjiebietjówehawatatjien
het varken niet te pakken gekregen	tjiebietjátêbaworietj
kokend water (of: het water kookt)	pietjao tjabêsanoe
bitjara betoel	esêronanó
bitjara foja ² (voor den gek houden)	ehéhóbatjó, esoesoebatjó
wat heb je betaald?	ana étjónietj
een huis bouwen	tjioewenêm
een kón bouwen	kónenêm
ga weg, pigí (imper.)	njienjátj
avondster (deze ster zegt tot de zon: ga weg)	agonjienjátj
kom, kemari (imper.)	natjow
morgenster (deze ster zegt tot de zon: kom)	agotjow
tong	méw
speeksel	kéw
penis	tóm
zwanger	kóm
een lijk op de dodenstelling leggen	kararé oewárenêm

Na een vraag tot mij gericht, wat er bij ons met de zielen gebeurde, antwoordde ik:

„... siapa hati baik, tinggal sama Nabanetj”, hetgeen werd vertaald voor niet-Maleis sprekenden:

„ebienjêhêm benárienjê mbanabanétjê abánamonoem”.

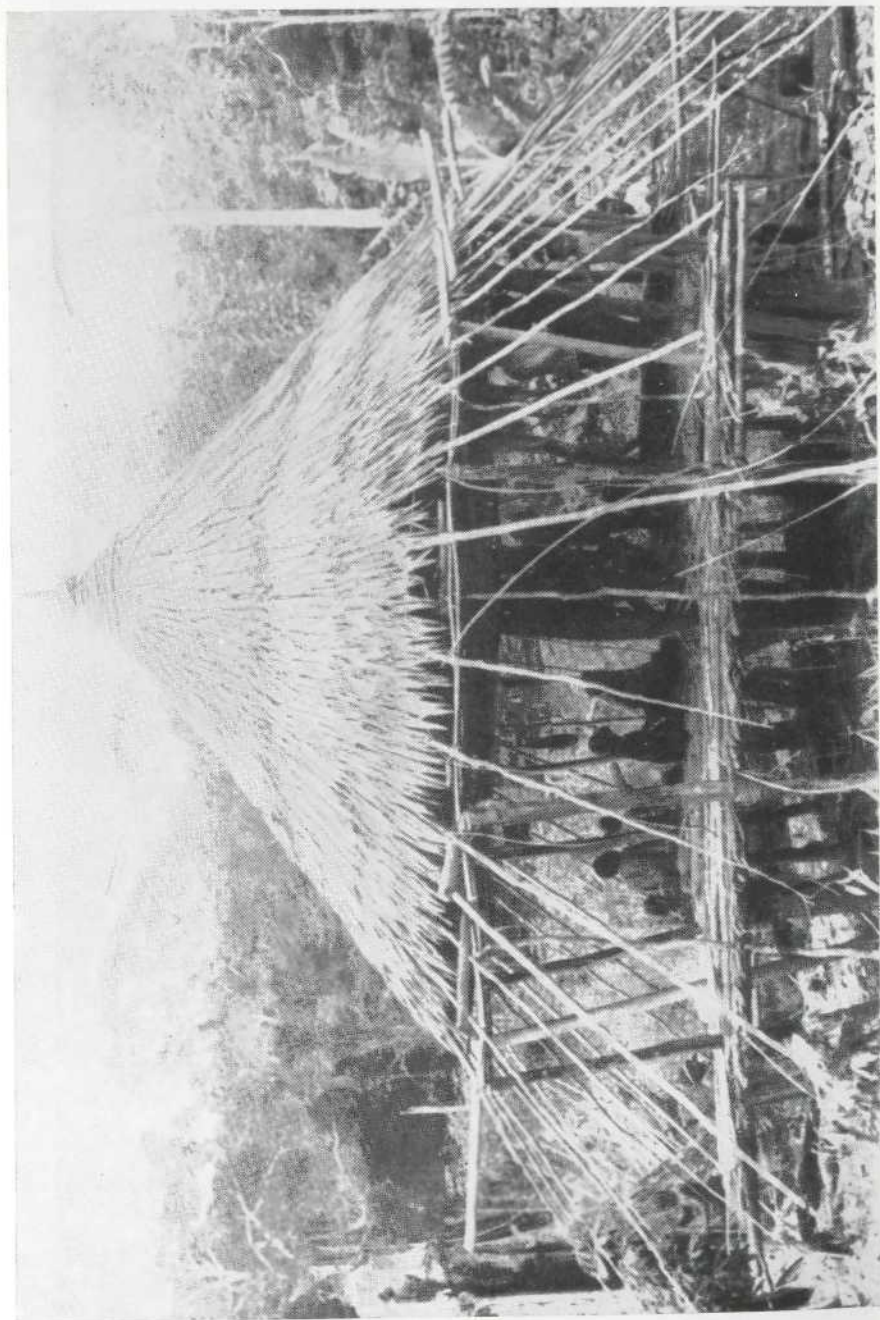
tasie tinggal sama Nabanetj	tásie mbanabanétjê abanamonoem
een Sesedj van de Kaowerawédj	esjioe were sesedj
grond, land	esjioe
ziel	kaow
penis in erectie	kaowar
mens	wétj = bétj = bietj

FOTO-BIJLAGE

AFBEELDING 1

AFBEELDING 5

6a

6d

6e

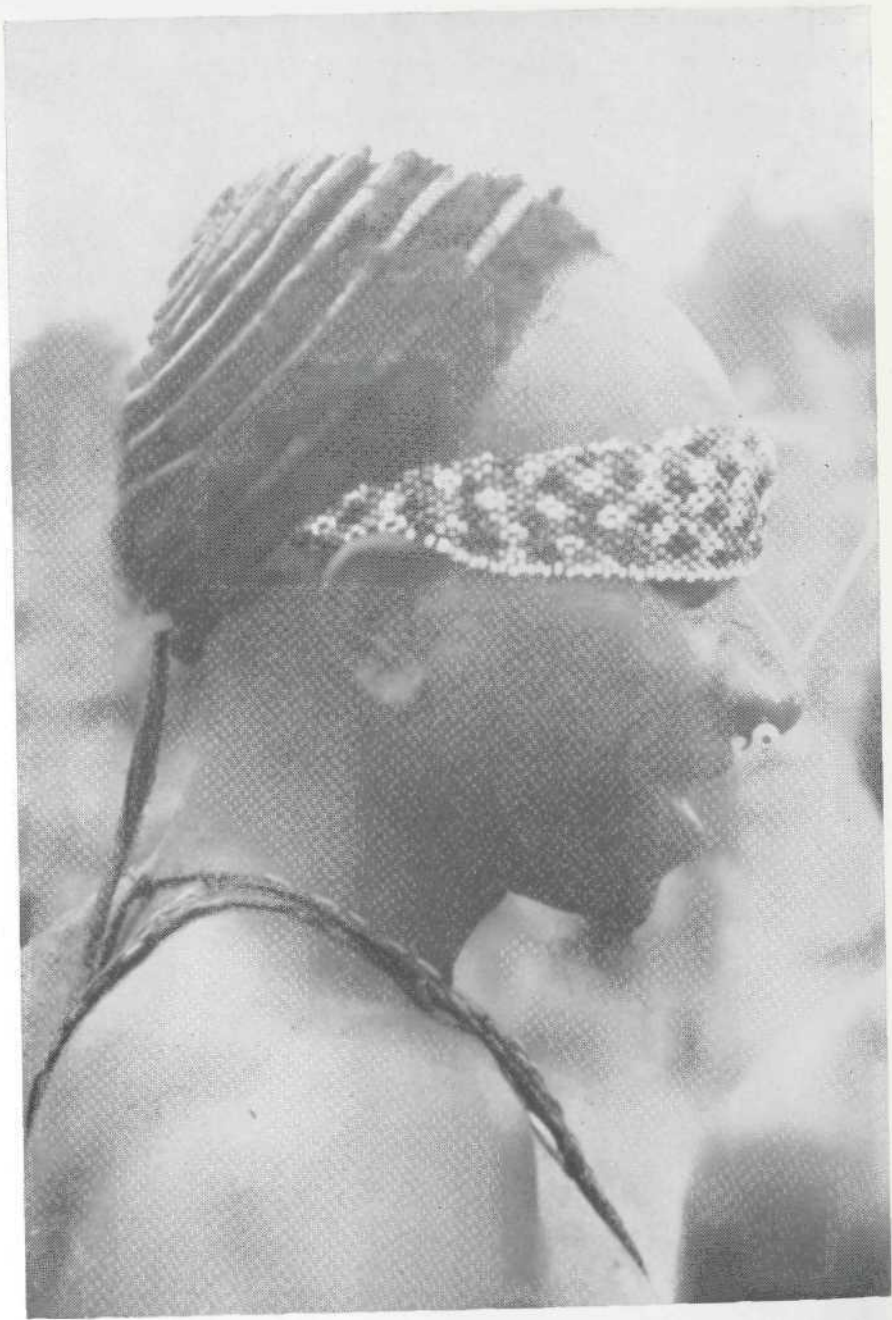

6b

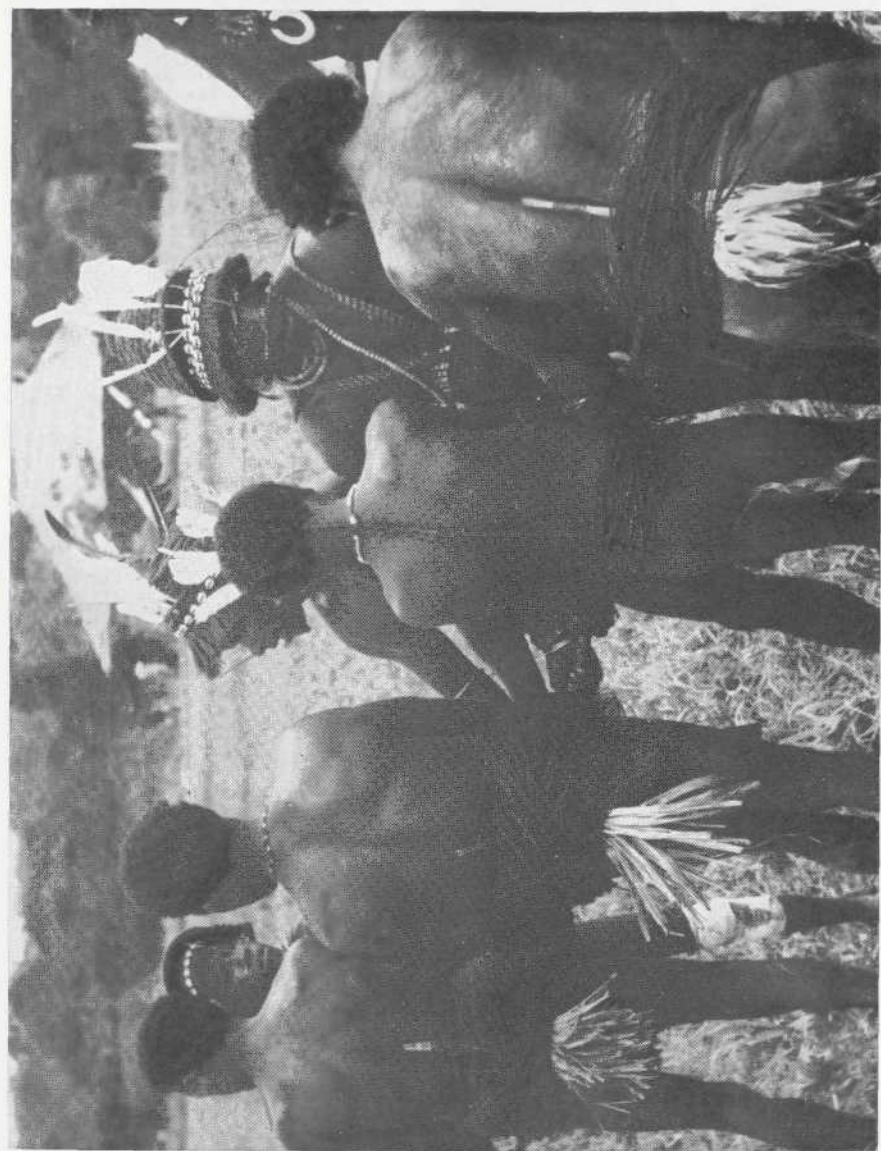

6f

AFBEELDING 7

AFBEELDING 8

AFBEELDING 15

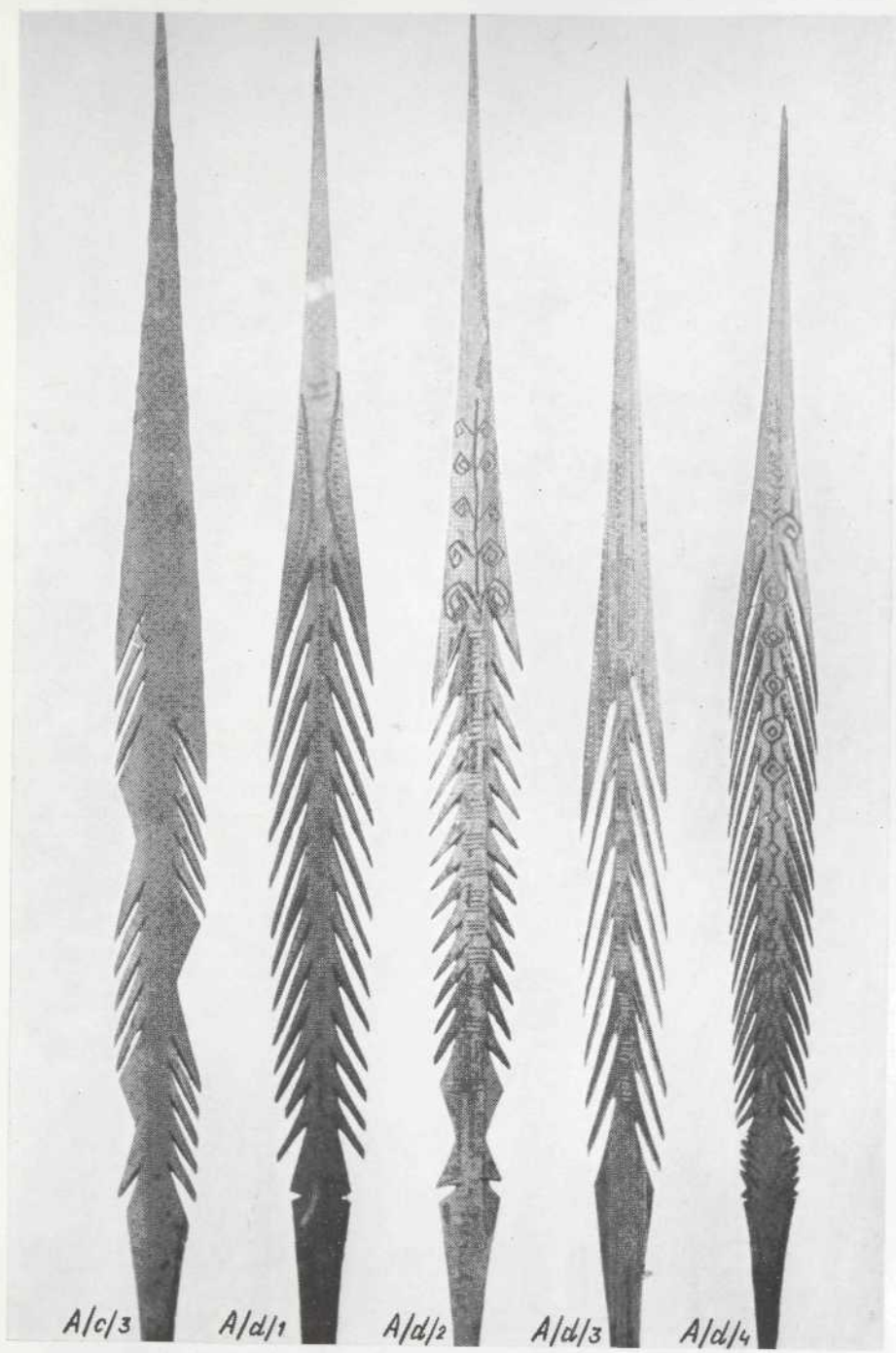

AFBEELDING 16

AFBEELDING 17

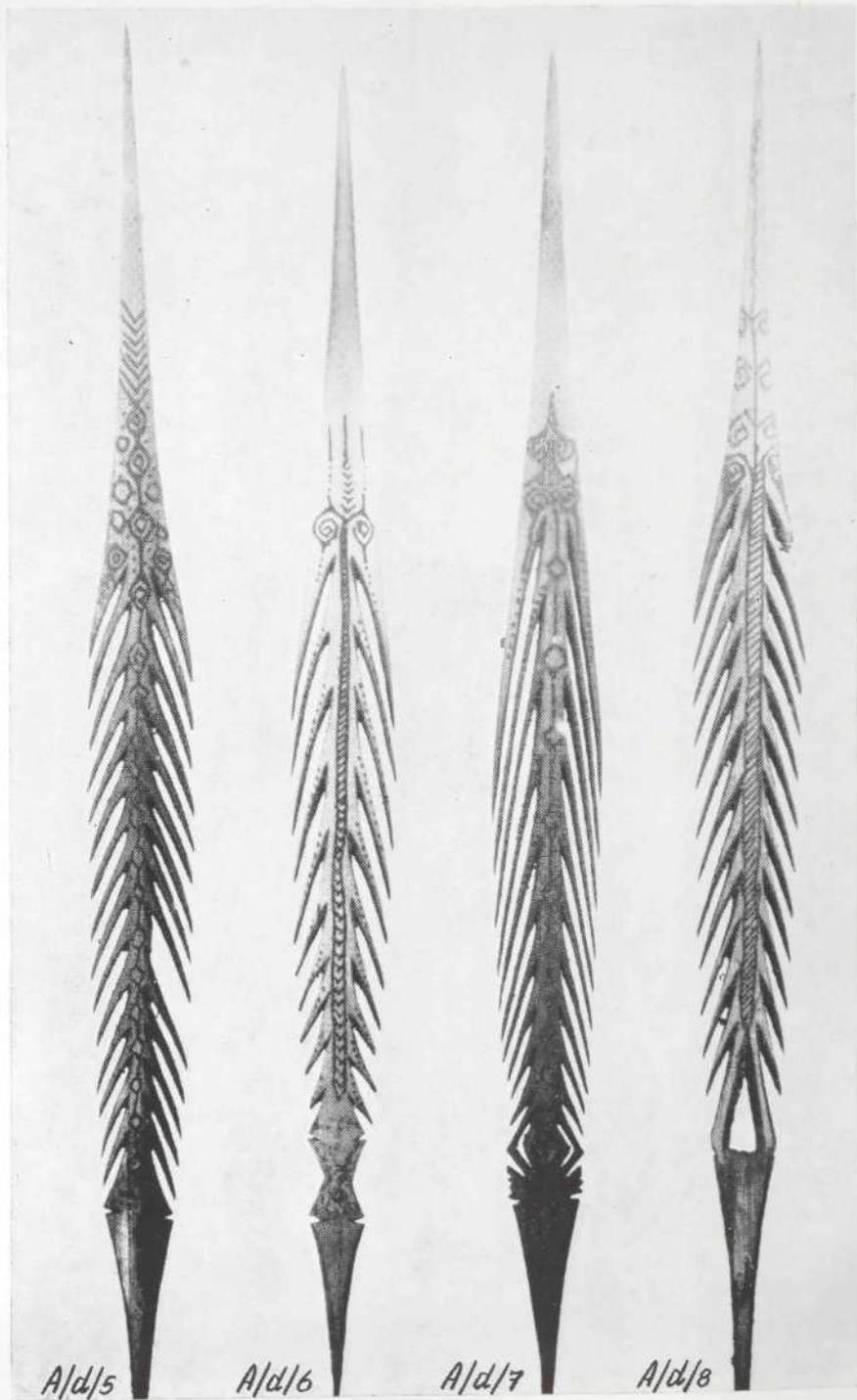
A/c/3

A/d/1

A/d/2

A/d/3

A/d/4

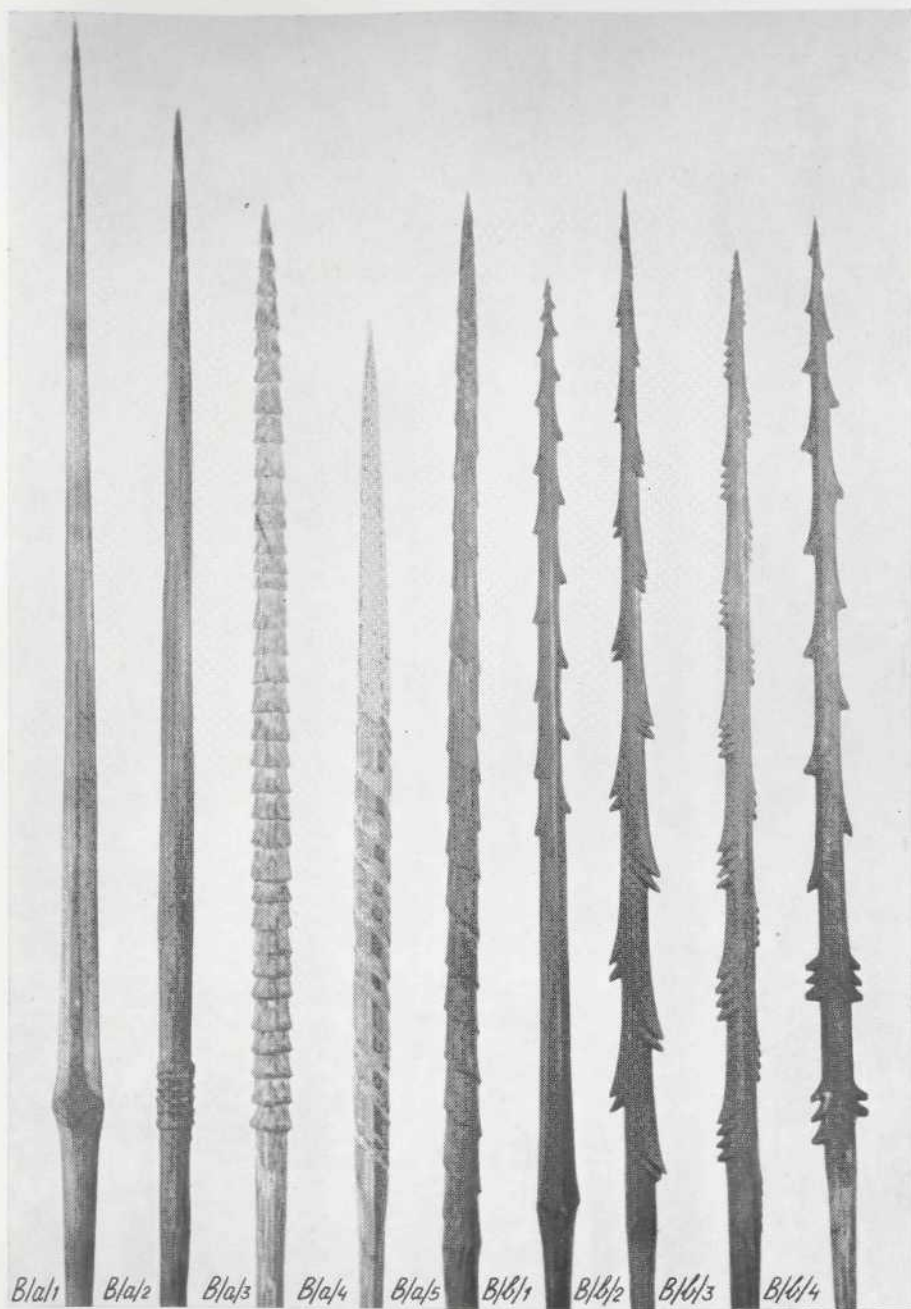
A/d/5

A/d/6

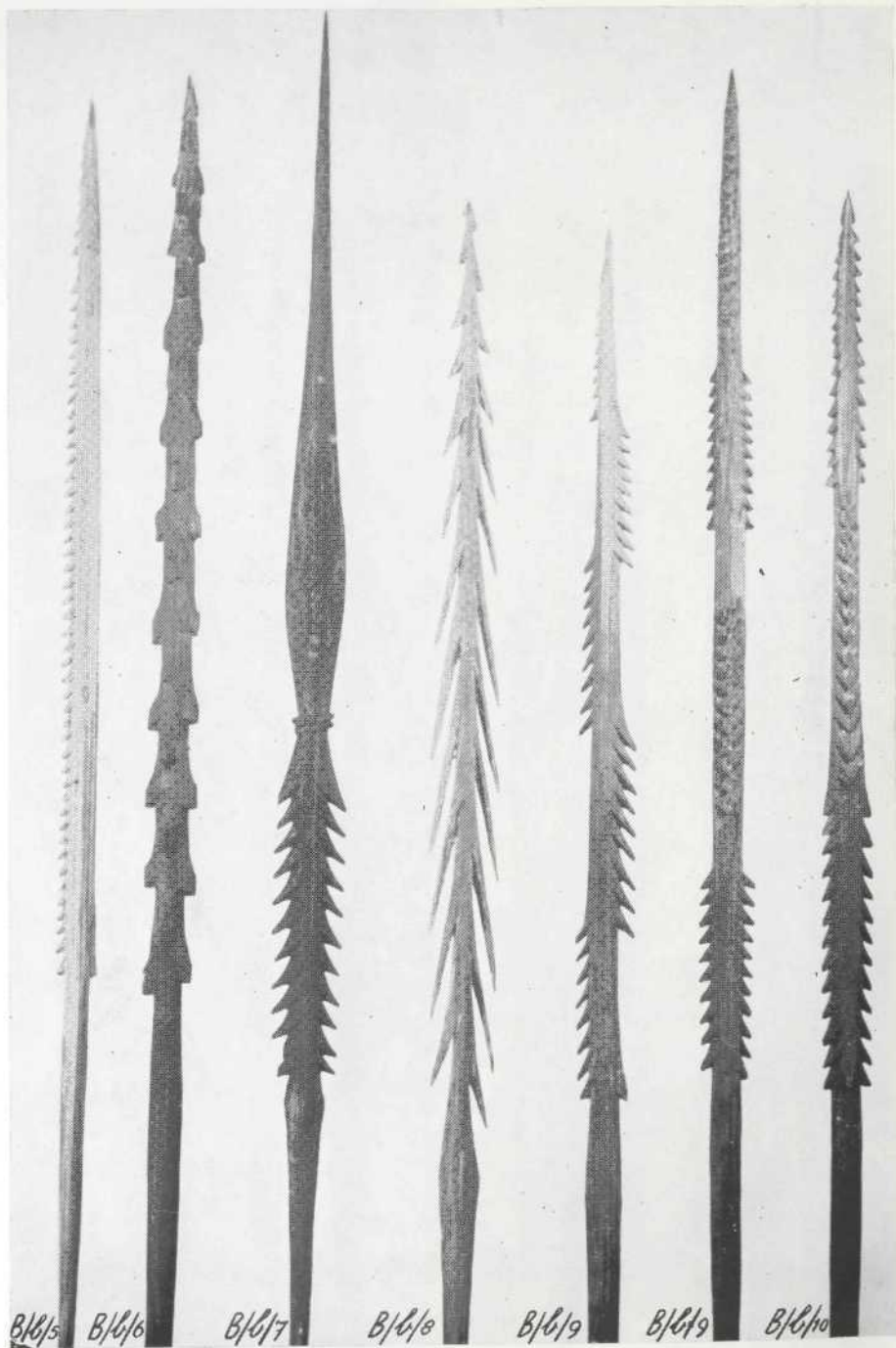
A/d/7

A/d/8

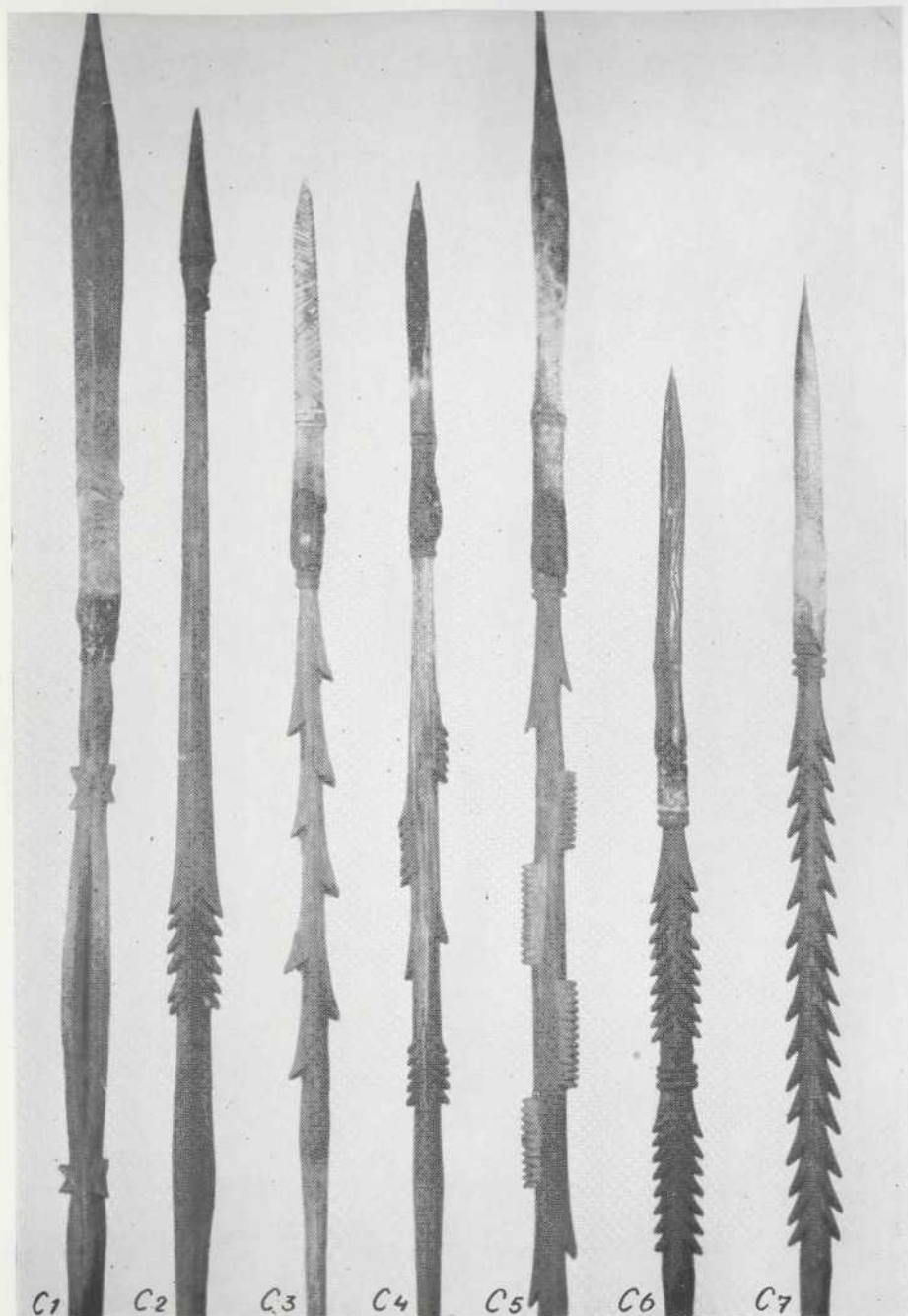
AFBEELDING 19

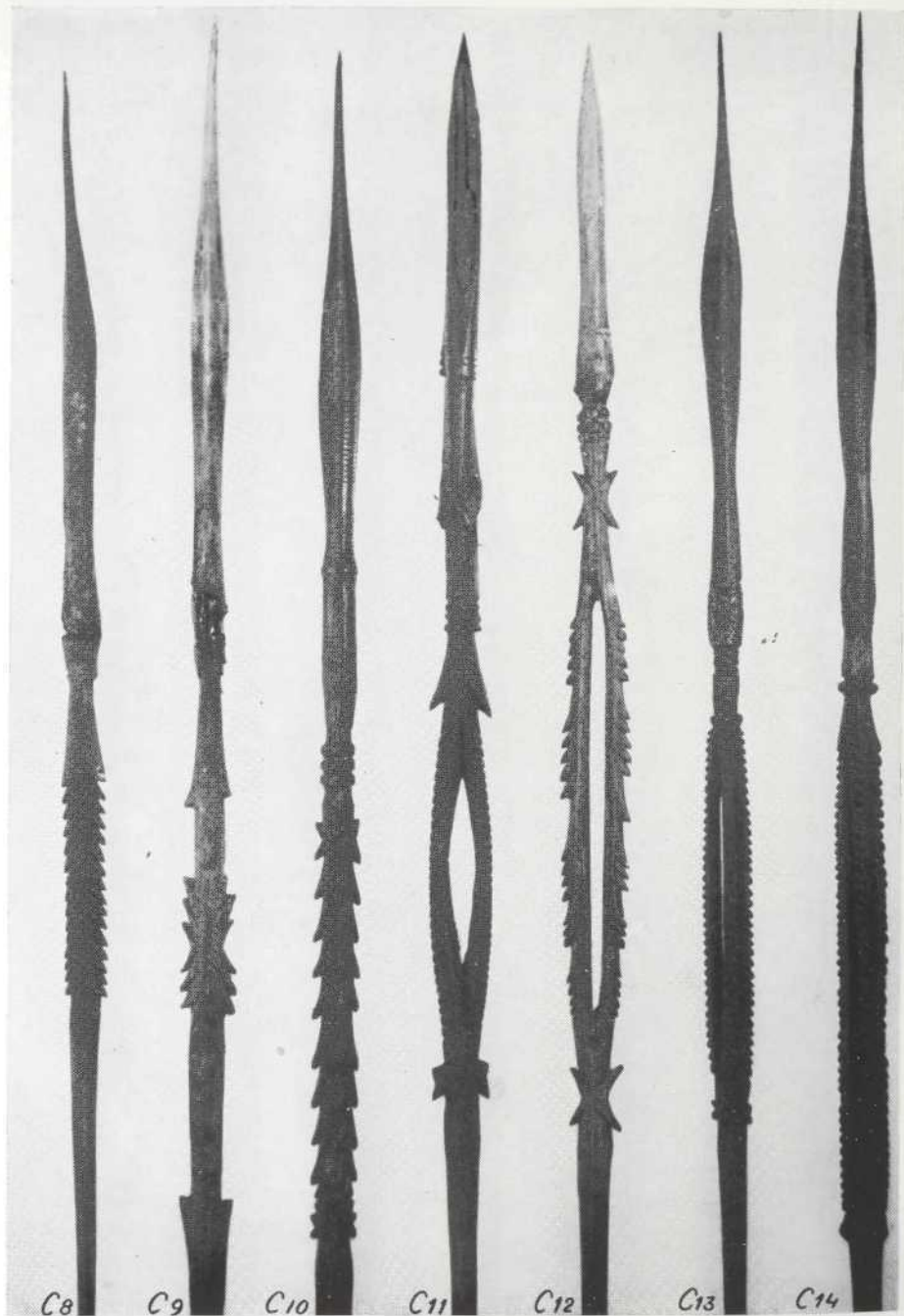
AFBEELDING 20

AFBEELDING 21

AFBEELDING 22

AFBEELDING 23

D1

D2

D3

D4

D5

D6

AFBEELDING 24

